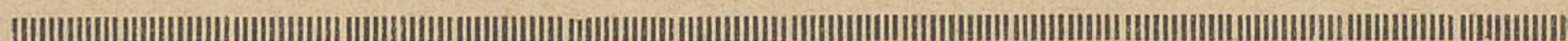
КООПЕРАТИВНА РЕСПУБЛИКА Ч. 12.
ЕКОНОМІЧНО-СУСПІЛЬНИЙ МІСЯЧНИК — ЛЬВІВ ГРУДЕНЬ 1933
CO-OPERATIVE REPUBLIK
UKRAINIAN MONTHLY REVIEW — LWIW POLAND РІЧНИК VI

НА ОКРАЮ ДНІВ

ПЕРЕД НАШИМ СВЯТОМ.

В січні ц. р. буде наш ідейний кооперативний осередок — Ревізійний Союз Українських Кооператив святкувати 30-ліття свойого існування.

30 літ праці! Гарний шмат часу! Скільки тут передумано дум, пережито успіхів і розчарувань. Скільки трудівників, тихих і нереклямованих — які і мусить бути в коопетативному ділі — поклало свою працю в цьому осередкові українського спільництва Галичини, а від 14 літ також північно-західних українських земель!

В ювілейні дні українські коопетатори, не дивлячись на тяжкі часи і умовини, зберуться разом в теплім родиннім гурті і згадають щирим словом піонірів вільного спілчанського руху, який розцвив над Дніпром, Сяном і Бугом, йдучи з духом вселюдського поступу і суспільної організації. Українське громадянство виявило за той час чимало конструктивних здібностей і показало, що дозріло до тих свобід, які дає модерне демократичне життя. Наше кооперативне громадянство своєю позитивною роботою заперечило ті всі обвинувачення в „некультурности", які проти нашого народу завсіди підносили його національні противники. (Між іншими: це дуже легко — віднявши комусь змогу творити культуру — клеймити його дикуном)!

Як в умовах австрійської дійсности, так і за Польщі — українське громадянство не покладало рук. Велика ідея любови і взаїмности, що лежить в основі кооперативного руху, найшла на нашому ґрунті ревних ісповідників.

Сотні інтелігентів, як світських так духовних, тисячі й тисячі селян, ремісників і робітників — ось робочі кадри нашого кооперативного руху, вицвітом якого став Ревізийний Союз Українських Кооператив. Цей рух запустив глибокі коріння в душах кількох міліонів нашого народу.

16 січня 1934 р. будемо витати в наших рядах хрестних батьків Ревізійного Союзу — його організаторів і перших співробітників з сідоглавим др. Костем Левицьким на чолі — і його повоєнних керманичів, що невпинно від 1921 року держать в певних руках поводи, передані їм старшою генерацією. Згадаємо і тих, яких вже не стало між живими; скажемо тепле слово про перших кооперативних організаторів, ревізорів і редакторів, про перших творців усіх видів нашого кооператизму: кредитового, молочарського, споживчого....

З перегляду прокладеної дороги — наберемо сили до нових трудів і змагань по тій самій лінії на шляху „до правди, добра і краси".

ПЕРЕТРИМАТИ ТЯЖКИЙ ЧАС!

Господарське положення в нашім краю не виявляє тенденції до поправи; находимося в стадії напруженої боротьби за існування. Боротьбу цю ведуть широкі маси нашого селянства з подиву гідною впертістю і життєвим оптимізмом, не дивлячись на те, що бурхливі хвилі господарських труднощів знімаються високо і грізно. А селянство — це головний пень нашого народу і від його долі залежить теж життя—буття й інших наших верств, ремісництва, інтелігенції, і, нечисленного поки що, робітництва. В господарських і кооперативних організаціях наше село знайшло вже нині поважну допомогу і підпору.

І ці організації не завели сподівань селянина — як низові, так і осередні. Ми, правду сказавши, самі не знали, що посідаємо, самі часто недоцінювали те, що у нас створено. Те, що на наших очах доконують многі наші низові кооперативи, рухливість наших окружних союзів, ініціятивність Масло-і Центросоюзу та Н. Торговлі в розбудові своїх установ — це річи небуденної вартости! Наша, чи вроджена, чи батьками нам передана склонність засадничо критикувати все своє і вважати все своє згори менше вартним від того, що є у других народів — приводила нераз до того, що ми ставилися з недовірям аа власних сил і до провідників нашого господарського будівництва. Певна мірка самокритики не вадить в кооперативній роботі — але нехай-же вона не переходить в манію критикування взагалі та підривання довіря до власного будівництва. Особливож в тих часах, коли йде напружене змагання, коли успіх залежить від абсолютної пружности цілої машини — треба як найбільше довіря до власних організаційних здібностей — треба вірности і дисципліни в кооперативних рядах.

Громадянство мусить в такі хвилі станути муром за своїми організаціями, за своїми господарськими осередками, а хоробливій критикоманії, за якою часто стоять не річеві мотиви, тільки особисті ображені амбіції — мусить само серед себе, з власної ініціятиви, зломити хребет. З вдоволенням приходиться ствердити, що ціле українське громадянство стоїть за своєю кооперацією та підпирає її зусилля в солідарній співпраці — без ріжниці політичних чи інших напрямків. Ми не пішли на парцеляцію нашої кооперації після політичних чи конфесійних угруповань, не наслідували ані Бельгії, ані Чехословаччини, ані тим більше Совітів чи Італії, де кооперацію змонополізувала політична група. Наша кооперація, як справді господарська організація, була, є і буде ділом всенароднім і в тім її майбутність.

Так, як одним фронтом станула вона свого часу проти спроб роскласти її з середини (маємо на думці не так давні щорічні пописи т. зв. радянофільських елементів), — так само одною лавою стоїть вона й тепер за своїм проводом проти дрібних інтриг — бо вся її увага мусить бути спрямована на зовні, на боротьбу з найбільшими, які коли небудь були, господарськими труднощами. В тій вірі в силу єдности і дисциплінованости вона хоче стояти постійно на сторожі господарських інтересів широких народніх мас.

Шоб там не було — кооператори видержать на своїх позиціях кермуючись завжди ідейністю. Бо ідея — річ, яка переживає все, що хвилеве і проминаюче.

СВІТ В ГОРЯЧЦІ.

Стан, в якому находиться більшість европейських і заокеанських країн, робиться щораз хоробливішим, горячковим. Чимраз тяжчі господарські трудности натискають на політику, підшептуючи керманичам держав все нові й нові пляни т. зв. самозабезпечення коштом всіх блищих і дальших сусідів. Щораз менше на земній кулі закутків, де люде втішаються життям. Боротьба за кусок хліба внутрі держави між окремими особами і така сама боротьба між державами — ось властивий зміст найновішої фази світової історії. День по дневі нові удари по людях, нові загрози їх фізичному існуванню. Дітям землі за тісно на тій землі — мимо того, що від 1929 року переживаємо крізу з причини надпродукції. Коли людство таки не знайде виходу з цього хаосу, зглядно, коли не схоче вступити на єдино спасенний шлях — міжнаціональних порозумінь і признання рівних прав всіх народів на життя — то мусить прийти до нової, ще жахливішої війни всіх проти всіх і цілковитої загибелі цивілізації.

Даремні сподівання окремих державних мужів і цілих народів на те, що якраз їм вдасться вийти ціло з того заколоту, який може леда хвиля счинитися! Америка, казали, збогатилася у світовій війні 1914—1918. Ми всі були повні подиву для її незмірних багацтв, для крицевої сили її валюти, для повоєнного розмаху її індустрії. А сьогодні та сама Американська Унія корчиться у господарських труднощах, її промисл турбується, як проіснувати, фармери страйкують, робітництво виходить на вулиці.

Те саме може чекати всіх інших, що нині ще при фізичній силі і думають, що так буде завжди та що вони можуть не рахуватися з правилами моралі й етики у відношенні до других народів.

МАСЛОСОЮЗ — ПІОНІРОМ В НОВІЙ ДІЛЯНЦІ.

Досі у нас робилися спроби зі збутом птиці, але з розрахунком головно на експорт. Маслосоюз звернув увагу в другий бік: на опанування передовсім внутрішнього споживчого ринку. Маючи до своєї диспозиції холодільню і наладнаний торговельний апарат, Маслосоюз приступив до різання курий, качок і т. д. з призначенням головно для місцевого споживчого ринку. Відома солідність установи гарантує за те, що й цю ділянку управа Маслосоюзу буде вести для добра як продуцента — селянина, так і споживача — яким являється міське населення — згідно з правдивими засадами кооперації. Маслосоюз став для сільського населення правдивим приятелем, вже дякуючи взірцево поставленій доставі набілу. Це дає запоруку, що таку саму опінію здобуде ця установа і в новій ділянці своєї праці.

МОЛОДЕ ПОКОЛІННЯ БЕРЕТЬСЯ ДО ПРАЦІ.

Акція, піднята нашим „Сільським Господарем“ п. н. „хліборобський вишкіл сільської молоді“ приймається на причуд гарно. Саме тепер — в осени — відбуває Сільський Господар перегляди перших конкурсів. Як відомо з книжки др. Е. Храпливого про хліборобський вишкіл — конкурси полягають на тім: хто з молодців, що зголосилися до вишколу, виплекає найкращий плід (курку, безрогу, пашний буряк

і под). Перегляди відбулися вже: в Коломиї (з 7 сіл, пашні буряки); Станиславові (з 10 сіл, п. буряки), в Сокалі (теж буряки); мають відбутися ще у Львові (10 сіл — кури), і в Перемишлі (теж кури). — До конкурсів ставало по кількадесять сільських молодців в кожному районі, які плекали умовлений рід ростини чи тварини, після приписів і порад, що їх давали агрономи (п. п. Блащук, Гнатюк, Дмитренко, Зайшлий, Томашевський і Деревляний). Найкращі учні одержують дрібні премії — звичайно в книжках. Більших нагород не може С. Г. уділювати, але потішаючим явищем є те, що учасникам конкурсу найбільшою нагородою за їх пильність і працю є сама похвала конкурсової комісії, сама честь бути відзначеним!

Конкурси відбуваються при численній участи околичного селянства, яке виявляє до них велике зацікавлення. Конкурси розбуджують в молоді інстинкт шляхотного суперництва в праці і поступі. Це нова, досі у нас не використовувана метода пропаганди раціонального господарювання, а тому їх треба як найбільше поширювати. Корсти з неї можуть бути величезні.

ДАЛЬШИЙ СПАД СПОЖИТТЯ.

Головний статистичний уряд подає цифри про споживання найголовніших товарів в Польщі, і то після воєвідств. Що найбільше характеристичне, то це факт, що споживання в західних воєвідствах, хоч також паде, то не в тім відношенню, як у східних.

Ось приміри; зужиття вугля на одного мешканця в Польщі виносило в 1932 р. пересічно 378 кг; в центральних воєвідствах (довкола Варшави) споживали 344 кг; у східних всього 27, в південних 195, а в західніх, де є головні осередки промислу — 1255 кг.

Тютюну споживалося в цілій Польщі пересічно за 17 зл. на душу, але у східних воєвідствах всього 8.4 зл. (в західних 29.1 зл.). За 1 рік споживання тютюну упало у східних воєвідства о 20.8 %, зате в західних о 13.8 %. Споживання цукру впало в південних воєвідствах (сюди зараховується ціла Галичина) о 12.8 %, в західніх о 9.2 %; нафти спотребовано в східних воєвідствах на 28.4 % менше, а в західніх лише о 14.8 % менше.

Вальцьованого заліза спотребовано в центральних воєвідствах о 63.1 % менше, в західних о 36.5 %. Тільки консумція цементу впала найбільше на заході (о 37.9 %), в піденних воєвідствах його спад виносить 28.5 %.

Як бачимо, найбільше зубожіння має місце на аграрнім сході, трохи менше в південних воєвідствах; зате ще найменше потерпіли високо промислові західні частини польської держави.

Очевидно — в рільничих сторонах тим чинником, що найбільше побив споживакня, є ножиці і майже непорушні ціни картелевих і монополевих виробів. На заході, хоч там концентрується головна маса промислових безробітних (їх було на 1. І. 1933 р. офіціяльно реєстрованих 384 тис. осіб) — мимо того споживання далеко не так упало, як на сході. Щойно в світлі такого порівнання виступає в повній яскравости катастрофа збідніння села. На жаль — розходиться тут в першій мірі про українського селянина.

СТАН ПОЛЬСЬКОГО БАНКУ І ЙОГО ДИСКОНТОВА СТОПА.

Звідомлення польського емісійного банку за перших 10 день м. листопада виказує майже незмінений запас золота — у вартости 474,2 міл зл. (з кінцем 1932 р. було 502 міл. зл.). Обіг банкнотів виносить тепер 995.8 міл. зл. (31. XII 1932 був 1002.7 міл. зл.); значить наступило мале зменшення (дефляція). Статутарне покриття, в наслідок зросту скороплатних зобовязань, легко обнизилося, а саме зі 42.14 % до 41.99 % (статутова норма тепер 30 %).

Польський Банк обнизив дисконтову стопу; вона виносить тепер 5 % (заставова стопа 6 %).

Як відомо, одначе — грошевий і кредитовий ринок ще не зареагував на це найновіше потягнення емісійного банку. Дисконтова стопа в банковім обороті остала тою, що була, а в приватнім дисконті вона удержується на висоті 24 % в річному відношенню.

НАРОДНЄ ГОСПОДАРСТВО.

Валюта.

Чи курс анґл. фунта і ам. доляра піднесеться?

Кладу собі завдання обговорити на сторінках місячника „Кооп. Республика" найважніші валютарні проблєми, перед якими станув наш господарський світ, затрівожений новими валютарними потрясеннями двох господарських великанів: Англії і Америки.

Ці потрясення, самі по собі, не є ніякою новістю в історії валютарних уладжень, бо валюта є тісно звязана з господарським життям держави і не може тривало втримати своєї вартости тоді, коли з тих чи інших причин терпить або й заломлюється ціле господарство. З окрема не є ніякою новістю розміри й глибина сьогоднішнього валютарного заломання, бо світова війна поробила у валютарних уладженнях світа значно більші спустошення, — до тої міри, що деякі валюти загинули зовсім, інші втратили переважну частину своєї давньої вартости і мусіли бути стабілізовані на нижчому монетарному числі, а лиш дуже мало валють затримали непорушно свою вартість, або відзискало її в наслідок відповідних валютарних заходів (дефляція).

Зате у валютарному заломанні, яке сьогодні обсервуємо, новістю є змагання нагинати валюту до потреб хорого національного господарства і шукати засобів для його уздоровлення також в обнижці вартости валюти, замісць того, щоби поробити основні зміни у розподілі національного доходу та достосувати кошти промислового виробництва і ціни до поменшеної купної сили населення і до цін за сільсько-господарські продукти.

Значіння золота для грошевого уладження.

Є дві теорії грошей: металістична й номіналістична. Згідно з металістичною теорією, грошеве уладження мусить бути побудоване на монетарному металі (тепер — тільки золото), який має високі фізико-хемічні й господарські прикмети, а через те дуже стабілізовану ціну. Основою металістичної теорії є погляд, що лиш той господарський

предмет є здібний сповняти функції грошей, котрий сам має господарську вартість і тому в посередництві виміни виступає як вартостевий еквівалєнт. Господарський розвиток увів самочинно золото до монетарної служби і в останніх десятиліттях минулого віку золото стало всюди підставою монетарного уладження, яке через те функціонувало дуже точно та виказувало дуже високий ступінь стабілізації.

Кредитові гроші (банкноти), що є призначені для улекшення грошевого обігу і виміни, не мають власної внутрішньої вартости і є залежні від вартости золота.

Історія стабілізації валють і практика господарського життя потверджують, що тільки *на золоті* можна вибудувати добре функціонуюче *кредитове* грошеве уладження (з обігом банкнотів), яке, при всій своїй елястичности обігу, мусить заховати *нерозривний звязок зі золотом*, а з тим і *повну стабілізацію купної сили* на внутрішньому ринку та девізового курсу на міжнародньому ринку.

Обі грошеві теорії доповняє *квантитативна засада*, яка каже, що підставою стабілізації купної сили гроша є його стале відношення до суми економічних дібр, призначених до виміни. Вимінний рух приносить зі собою те, що між кількістю грошевого обігу і кількістю економ. дібр, призначених до виміни — утворюється певне відношення, яке висловлюється ціною по стороні економічних дібр і купною силою по стороні грошей.

Це відношення буде постійне лиш тоді, коли ні по одній, ні по другій стороні не буде *квантитативних змін.*

Це є основа *квантитативної засади.* Вона вчить, що збільшення суми грошевого обігу, при незміненій кількости економічних дібр, мусить привести до обниження купної сили гроша, себ-то до звишки цін. І навпаки, кожне зменшення суми грошевого обігу, при незміненій кількости екон. дібр, викликає збільшення купної сили гроша, себ-то обнижку цін. Згідно з квантитативною теорією грошей — *найважнішою справою при грошевому уладженні є його стабілізація,* а вона є можлива лиш тоді, коли є *стабілізований загальний рівень цін,* що у свою чергу є можливе лише тоді, коли *кількість грошевого обігу* находиться в стані релятивної *незмінчивости. Це є фундаментальна засада при стабілізації валюти.*

Квантитативну теорію грошей розбудували клясичні теоретики національної економії, і так вона увійшла до науки, як несумнівна правда.

Номіналістична теорія грошей уважає гроші витвором правного акту держави і думає, що вони не потрібують для своєї функції ніякої господарської вартости, яка опираласьби на вартости матерії, з якої гроші зроблені. Згідно з цею теорією, гроші є незалежні від вартости матерії, бо є лише свого рода значком, *а купну силу дає їм творчий наказ держави,* який тут являється чинником вальоризаційним.

Систематичним будівничим номіналістичної теорії грошей був Георг Кнап, у книжці „Державницька теорія грошей" і цілий ряд інших теоретиків.

Вирішування валютарної проблєми в практиці зовсім поминуло номіналістичну теорію, бо практика приняла золото за підклад валютарного уладження майже всіх цивілізованих країв світа.

Відірвання валюти від звязку зі золотом кінчиться її обезціненням і тому цей стан (не золотої, а паперової валюти) був, є і буде

хоробливим станом цілого грошевого уладження. З цього становища будемо приглядатися сьогоднішньому валютарному заломанню і обезціненню двох передових валют світа (фунта і доляра). Підкреслюємо вже відразу, що це заломання є *наслідком кризи господарства*, а лише в дальшому свому розвитку стало знаряддям так зв. „накручування конюнктури“, яке малоби привести до уздоровлення господарського життя.

Причини й наслідки заломання валюти.

Захитання й обнижка курсу англійського функа штерлінгів та відступлення англійської валюти від звязку зі золотом — оце найбільша валютарна подія від часу закінчення воєнного господарства і опанування валютарного хаосу.

Це була найважніша подія тому, що навіть війна не могла заломити англійської валюти, а лиш привела до частинного обниження її вартости. Після війни, шляхом удачних дефляційних заходів англійської влади разом з управою Англійського Бнку, паперовий фунт штерлінгів відзискав назад свою повну вартість, а через те і звязок зі золотом, бо були вповні привернені підстави новочасного здорового грошевого уладження: змога вибивати зі золотого металю гроші і законна та фактична змога вимінювати банкноти за золоті монети. В той спосіб англійська валюта була упорядкована та змогла заховати і на далі своє велике значіння калькуляційного підкладу для світової торговлі.

Одначе повсєнне змагання держав до господарської самовистарчальности, що привело до скріплення митних барієр, відсутність великого ринку збуту, яким колись була територія нинішньої Радянщини, капіталова участь Англії в оживленні европейського господарства, що була заморожена наслідком ділання господарської кризи, врешті наростання промислової продукції в домініях, — все це разом зменшило суму оборотів Англії у міжнародній торговлі та привело до пасивности англійський платничий білянс. В насідок цього з Англійського Банку почало відпливати золото. Виступила конечність оберігати запаси золота, а для цього треба було перетяти звязок банкнотів зі золотом і припинити вимінність за золото. Осьтак відступлено від парітету золота і *сиворено паперову валюту*, якої девізовий курс не залежить вже більше від ціни золота, тільки від кожночасного стану платничого білянсу держави, а внутрішня купна сила паперових грошевих знаків залежить від їх кількости, яка находиться в обігу. Валюта, відірвана від золота, тиснена пасивним платничим білянсом, і позбавлена інтервенційної оборони Англ. Банку — *мусіла* падати на вартости. Очевидно, що засоби для підтримання валюти — ще були, одначе знижена вартість фунта, помимо важких жертв, які вона для Англії принесла, була вигідна для англійського господарства, бо експорт дістав конкуренційну спроможність, англійські товари могли бути продавані в чужині за нижчу ціну (в перечислені на чужу валюту) а вслід за тим почалося деяке оживлення виробничої і вимінної діяльности. Експортова вигода Англії походить звідси, що відступлення валюти від звязку зі золотом обнизило сильніше тільки девізовий курс фунта (за границею), але *не викликало загальної звишки цін на внутрішньому ринку*, з тої простої причини, що тут *не було валютарної інфляції*, тобто збільшення грошевого обігу

і штучного створення додаткової купної сили шляхом емісії нових грошевих знаків.

Нема сумніву, що експортові вигоди Англії не дадуться втримати довго, бо вони мусять викликати зниження цін також у країв-конкурентів, а подекуди напевно нові митні барієри. Кромі цього країна зі зниженою валютою має труднощі з імпортом, які врешті решт зрівноважать експортові вигоди.

Англія безумовно верне до *золотої валюти*, коли тільки будуть до цего господарські передумови. Поворот буде відбуватися етапами і він почнеться успокоюванням курсу фунта штерлінгів, перейде через монетарну конверзію, тобто законне обниження (зменшення) містоти золота у фунті, а закінчиться заведенням права вимінности і свобідного биття монет. Щойно тоді англійська валюта буде дефінітивно стабілізована.

Валюта Злуч. Держав Півн. Америки була в часі війни і по ній золотою валютою. Конюнктура у війні та повне використання тяжкого положення держав Антанти дало Америці змогу втримати свою валюту у здоровому стані, та ще й заволодіти запасом золота у такій кількости, як це до тепер ще ніколи і у нікого не бувало. В той спосіб утворилося велике напняття у володінні золотом, що мусіло мати великий вплив на валютарні справи світа. Валютарне уладження більшости европейських держав не мало достаточної золотої бази і через те загально збільшився попит на золото, а з тим піднеслася і його ціна. В додатку національне господарство більшости держав було розхитане, а ліквідація наслідків війни лягла важким тягарем на це господарство і не давала йому змоги прийти до рівноваги. Амер. валюта — з огляду на розміри америк. господарства, на участь Америки в торговельних оборотах світа, а врешті на співучасть америк. банковости у стабілізації европейських валют — стала універсальною валютою; в ній переводилися торговельні і кредитові трансакції та забезпечувалися грошеві капітали. Місцями (як от у нас), амер. валюта набирала характеру обігової валюти і вкорінилася аж у глибоких народніх низах, де стала не тільки мірилом вартостей, але також обєктом тезавризації. Аж врешті — в супереч загальному довірю — і ця валюта заломилася. Причини заломання амер. валюти були *валютово-господарські*. Щойно пізніш, це *вимушене* заломання валюти стало знаряддям експеріментальної господарської політики, яку почала вести влада Злуч. Держав, під кермою свого демократичного президента. Доляр упав, бо його тиснув пасивний платничий білянс, а емісійні банки уважали за недоцільне інтервенювати для підтримання своєї валюти, бо побоювалися великого відпливу золота з банків і його утечі поза межі Америки. Більше, ніж платничий білянс, поділало на упадок доляра заломання амер. банковости, на яку нагло й сильно натиснули вкладчики у великій масі. Треба було аж виїмкових засобів, щоби цей натиск спинити. Видано заборону вивозу золота за межі Злуч. Держав і заборону переховувати золото вдома. Цим *фактично* завішено вимінність банкнотів за золото, *відірвано амер. валюту від золота*, та зроблено з неї *паперову валюту*. З тим моментом вона перестала мірятися ціною золота, її вартість за границею стала залежати від подачі і попиту на девізи, а на внутрішньому ринку від кількости грошевого обігу. Обіг паперових платничих засобів Америки почав збільшуватися припливом великої кілько-

сти банкнотів, які були поза межами держави, майже у всіх краях світа. Цей, доволі сильний приплив тиснув у низ девізовий курс і викликав звишку цін на амер. ринку. Удари у валюту, зовнішний і внутрішний, були такі сильні, що інтервенція емісійних банків була майже безвиглядна, а тому *мусіло* прийти *фактичне відступлення від золотого парітету*. Факт, що ця справа не є управильнена ніяким правним актом — діла в нічому не міняє, бо для валюти найважнішою річчю є дійсність, за якою не раз ідуть правні акти. Дійсність є така, що доляровий банкнот не є вимінний на золото, отже не може бути мови про золоту валюту.

Ратувати банковість і урухомити промисл можна було тільки в той спосіб, що емісійні банки допомогли банковости *новими кредитами*, які мали (і мусіли мати) своє джерело *не* в нових *заощадженнях народу*, а *в емісії нових банкнотів*. Вони увійшли в обіг на основі так зв. банкового покриття; а що значно збільшили суму вже існуючого обігу паперових платничих засобів, то це мусіло привести всі *наслідки* звичайної *інфляції*, тобто загальну звишку цін на амер. *ринку*, що в свою чергу скріплювало зниження девізового курсу. Неза сумніву, що звичайними засобами дисконтової чи девізової політики не можна було опанувати положення, і тому кожна поміч для банковости на зворот вкладів і нові кредити для промислу могла прийти тільки дорогою випуску нових паперових грошей, які були введені в обіг у формі кредиту. Виказ обігу банкнотів федеральних резервових банків Америки показує, що на день 25 січня 1933 було в обігу банкнотів за 2,706,000.000·— дол., дня 21 лютого 1933 було їх вже 3,000,000.000·— дол., а дня 29 березня 1933 сума білєтового обігу доступила вже 3,748,000.000·— дол., отже о 1,042,000.000·— вище, ніж дня 25 січня 1933. Очевидно, що така поважна сума новоемітованих банкнотів *мусіла піднести рівень цін* на внутрішньому ринку і мусіла викликати сильну обнижку девізового курсу. Це обезцінювання почалося в квітні, змагалося з місяця на місяць і дійшло до цього, що доляр втратив приблизно 30% своєї колишньої вартости.

Без такого ходу справ (значить без інфляції) не можнаби було пояснити, чому підноситься загальний рівень цін на ам. ринку. Господарські причини заломання амер. валюти були *перші* і не зовсім залежали від господарських плянів влади, яка не мала змоги опанувати положення і не допустити до заломання та обезцінення валюти. Колиж заломання валюти виявилося неминучим, то влада Злуч. Держав ужила спадаючої валюти, як засобу своєї господарської політики, і коли не могла охоронити держави від лихих наслідків обезціненої валюти, то постаралася бодай використати ці невеликі вигоди, які дає упадаюча в курсі валюта. Це були в першій мірі експортові вигоди, які походять звідси, що загальна звишка цін на внутрішньому ринку дещо *опізнюється* в порівнанню зі спадом девізового курсу, наслідком чого утворюється курсовий діспарітет, який дозволяє дешевше експортувати і конкуренцією цінами опанувати чужі ринки. Це дається вести недовго, бо рівень внутрішніх цін достосовується до упадку валюти й експортова вигода зникає, хіба що інфляція, а за нею і обезцінювання валюти, поступає дальше.

Оживлення промислової продукції і збільшена виміна товарів зменшує безробіття; одначе упадаюча купна сила паперового гроша безумовно веде до обниження життєвої стопи населення, вносить за-

колот у державні фінанси, руйнує поколіннями нагромаджений грошевий капітал, підважує цілу кредитову діяльність і врешті приводить до загальної непевности, неладу і зубожіння. Це є відомі наслідки грошевої інфляції.

Найважнішою справою амер. господарства під теперішню пору є — *успокоєння долярового курсу*, шляхом добре веденої інтервенційної політики. Таке успокоювання потриває якийсь час, в якому мусить витворитися так зв. *природний курс* ам. доляра, тобто усунення всякої ріжниці поміж купною силою доляра на амерк. ринку і девізовим курсом доляра за границею. В моменті, коли ці оба курси зійдуться — зникнуть для амер. господарства (зокрема для промислу) експортові вигоди, які випливали з курсового діспарітету обезціненої валюти. Тоді це господарство буде примушене працювати дешевше, а населення буде примушене значно обнизити свою життєву стопу, що знова вплине на подешевлення виробництва і скріпить його конкуренційну силу на світовому ринку.

Після успокоєння курсу ам. доляра можна буде перевести *тимчасову стабілізацію* валюти, яка потриває якийсь час, аж ціле господарство вповні пристосується до обниженої валюти і витворить здорові господарські і фінансові передумови стабілізації: конкуренційну силу виробництва, активну торгівлю з загряницею, зрівноважений (з тенденцією до активности) платничий білянс і вповні зрівноважений бюджет держави, який бувби достосований до платничої сили національного господарства. Одначе найважнішою передумовою стабілізації доляра — є *повна стабілізація* внутрішніх *цін*, бо, колиби цін не можна було стабілізувати, то не моглоби бути мови про стабілізацію валюти. Шоби загальний рівень цін на внутрішньому ринку міг стабілізуватися — треба, щоби *в ніякому разі не збільшувалася ані не зменшувалася кількість обігу платничих засобів* новими емісіями паперового гроша, бо дальші емісії підносилиби рівень цін і з гори виключалиби всяку стабілізацію.

Колиж пройде якийсь час і тимчасова стабілізація виявить себе природньою і згідною зі станом господарства, то тоді надійде пора приступити до переведення *дефінітивної стабілізації*. Вона матиме характер більше формально-технічний. На основі природнього курсу, який витвориться через злиття купної сили гроша і його девізового курсу, устійниться відношення поміж старим монетарним числом і тим, яке буде відповідати нижчий, але устійненій вартости амер. доляра і він врешті *буде стабілізований на нижчому монетарному числі*. Ця стабілізаційна метода зветься *монетарною коверзією* (рідше девалюацією). Іншого способу направи валюти в даному випадку застосувати не можна, бо обезцінення доляра є за глибоке, щоби був можливий поворот до давньої золотої реляції шляхом дефляційного процесу.

Дефляція, як метода направи валюти, є незвичайно тяжка до перевевення, а крім цього є для цілого національного господарства дуже шкідлива. Дефляцією стягається постепенно певна частина паперого грошевого обігу на те, щоби його до обігу більше не пускати з метою *підносити купну силу платничого засобу*. Емісійні банки звужують уділювання кредитів, підносять дисконтову стопу і в той спосіб зменшують грошевий обіг. Колиж платничі засоби дістались до обігу не на основі бажаного покриття, лише шляхом простого не-

критого кредиту державі, то дефляційний процес мусівби ставити до державного бюджету високі вимоги, бо держава мусілаби дістати від національного господарства не тільки суми, потрібні для неї самої, які одначе верталиби назад до обігу дорогою виплат, але також мусілаби дістати і певні суми, які булиби звернені емісійній установі і до обігу вже більше не вертались. *Зменшування грошевого обігу збільшує внутрішню вартість гроша* (купну силу) і тим викликає гостру господарську крізу, зокрема *підломлює збут*, викликає у виробництві стаґнацію і безробіття, та *мусить вести* до *зниження рівня цін* на внутрішньому ринку, що є процесом дуже тяжким і шкідливим для господарства. З тої причини дефляція, як метода направи валюти, так, щоби вона вернула до втраченого звязку зі золотом, на основі старого монетарного числа — є методою невідповідною і шкідливою. Америка — в ділі направи своєї валюти — дефляції *напевно* не застосує, а вслід за тим нема ніяких даних припускати, що амер. доляр поверне колись назад до свого колишнього курсу.

У звязку з цими справами вказується у нас часто на те, що Америка має високе золоте покриття своїх паперових грошей і може кожної хвилі вернути долярові його повну вартість. Такі уваги не мають нічого спільного зі знанням валютарних справ, бо вони приймають, що курс валюти можна довільно „*робити*“. Очевидно, що деяка звишка курсу ам. доляра є можлива, а навіть правдоподібна, бо спекуляція грає тут значну ролю і часами жене курс амер. доляра надто вниз або надто вгору. Одначе емісійні банки будуть старатися курс доляра успокоювати, хитання здержувати, а спекуляцію паралїжувати.

Запаси золота, які має Америка, вказують тільки на те, що вона має *технічну* змогу перевести стабілізацію своєї валюти. Алежбо для тривалої стабілізації треба здійснення *господарських і фінансових* передумов, то є: стабілізованих цін, активного платничого білянсу та зрівноваженого бюджету. Коли ці передумови є сповнені, то для дефінітивної стабілізації валюти є дана основа, яку доповнить технічне завершення стабілізації: вимінність банкнотів за золото і свобідне биття золотих монет.

Під теперішню пору (листопад 1933) Америка не має ще господарських передумов до стабілізації і тому не можна надіятися скорої, а тимменше дефінітивної стабілізації амер. валюти.

Іля́рій Ольховий.

Консументи і продуценти.

Повстання капіталізму принесло зі собою противенство між робітниками і підприємцями і воно дійсно існувало довгий час. Карло Маркс жив в порі, коли це противенство загострювалося і тому його наука про „клясову боротьбу“ між пролєтаріятом і буржуазією мала своє оправдання. Одначе по смерти Маркса зайшли в самому капіталізмі великі зміни, аж капіталізм, вживаючи вислову Зомбарта, прибрав характер „пізнього капіталізму“. Його протиробітничий характер не виступає сьогодня вже так різко, як колись. Чимало капіталістів

зуміли зєднати своїх робітників для своєї справи і навчилися впливати на них думкою про спільний інтерес, як продуцентів. Особливо американські капіталісти радо підвищують платні робітникам, щоби не доводити до страйків. Але одночасно вони підносять також ціни своїх виробів. Таким чином творилося в деяких випадках тихе порозуміння між продуцентами з ріжних суспільних кляс. Це одно з найбільш оригінальних явищ доби пізнього капіталізму.

Що це наше твердження не є ніякою пересадою, доказує російський соціяліст І. Делевскій, в книжці, яку він оголосив по французьки в 1924 р. Він наводить без числа примірів хвилевих, явних і мовчазних порозумінь між робітниками і підприємцями, в яких підприємці йшли на уступки вимогам робітників коштом споживачів. Професійні союзи, йдучи по своїй лінії підвищування заробітків, очевидно не могли відхилити підвишки платень фабрикантами і пройшли мовчки попри питання, чиїм коштом ця підвишка наступила.

Ця тенденція до єднання всіх продуцентів проти консументів в майбутньому буде ще виразніша. Її аналізував ще перед війною проф. Штаудінгер на сторінках „Konsumgenossenschaftliche Rundshau“ з великою силою льогіки. Він поставив твердження, що в будуччині буде грати ролю не так протилежність інтересів робітників і працедавців, як швидше — продуцентів і консументів.

Війна поширила площу стичности інтересів робітників і працедавців і стало ясним, що організація продуцентів не в силі привести до здешевлення прожиття. Недавно англійський письменник і накладець кооперативних брошур, сер Ернест Бенн, в книжечці п. з. „Producer and Consumer“, розбирає це важне питання. На його думку бідність не є наслідком якоїсь хиби в розділі дібр, тільки за малої продукції. Бенн починає свої виводи від несподіваного твердження, що поділ людства на партії, кляси і т. д. містить в собі щось штучного. На його погляд існує тільки одно засадниче противенство в людському суспільстві, противенство, яке розділює ціле людство на два ворожі табори: противенство між продуцентами і консументами. Це, на його думку, головна суть національної економії, як рівнож науки про суспільство (соціольогію).

Противенство, про яке мова, ще загострює егоїзм сторін. Можна, каже автор, — симпатизувати з гірниками, але, коли приходиться платити о шілінга більше за тону вугля, то звичайно кожний лається. Як бачимо егоїзм може бути сильніший над усі засадничі погляди. — Автор завважує слушно, що коли робітники себе мають за „наємних рабів“, то споживачі моглиб себе вважати подвійними рабами, бо їх добро і лихо залежить як від продуцентів, так і від торговців. Коли отже придивитися тій прославленій сучасній „господарській свободі“, то побачимо, що той самий робітник являється раз рабом, як продуцент, і двічі рабом, як консумент.

Такий хід думок у п. Е. Бенна. Здається тільки, що цей англійський автор забув, що найбільша і найважніша катеґорія продуцентів, — робітники, посідають не тільки глибоко вкорінені інтереси продуцентів, (про які так гарно дбають їх професійні союзи) — але також споживчі інтереси. В грудях сучасного робітника містяться, так би сказати, обік себе дві душі: душа продуцента і консумента. Іноді перемагає у внутрішній боротьбі душа продуцента, часами душа споживача. Досі бувало, що душа продуцента була більш енерґійна,

і продуцент обороняв свої позиції наче зубами. Душа консумента була мирна і боязка. Для нього не було теж досить ясним, що навіть дуже успішна діяльність професійних союзів йде на марне, коли нема споживчих кооператив, якіб номінальну платню обертали в реальну. Однак повне висвободження робітників з під утиску капіталістичної системи буде можливе тільки тоді, якщо вони зосередять цілу свою силу закупна і ощадностей в споживчих кооперативах і створять власне кооперативне виробництво. Тоді зможуть жити і без капіталістичних підприємців та без — хочби навіть масових — компромісів з ними.

Саме у Великій Британії, де споживчі кооперативи останніми часами сильно окріпли, бистрі обсерватори господарського життя (і то з усіляких кругів) приходять до висновку, такого самого, як проф. Штаудінгер, І. Делевскій і п. Е. Бенн. Таку думку висказав м. і. також славний письменник Бернард Шов, говорячи на одних сходинах тому пару літ на тему: „Майбутність західньої цивілізації".

Хоча Шов сам належить до соціялістичної партії, то він вважає Маркса в многих точках надзвичайно застарілим. Недавно Маркса наново відкрили молоді люди, що назвали себе комуністами; вони мають його дійсно за якогось пророка. Це абсурд — каже Шов — твердити, що людської натури не можна змінити, бож людина зміняється постійно. Майбутні конфлікти в західній цивілізації будуть між продуцентами і консументами. Думка про те, що панувати мають робітники, безнадійно застаріла. Великий бій буде вестися між продуцентами і консументами за контролю цілого процесу продукції. Контролю малиб виконувати консументи. Прим., лікарська чинність має бути піддана доглядові загалу; як довго це не станеться, пацієнти не можуть числити на успішну лікарську поміч. В останній інстанції противенство між лікарським фахом і рештою громадян завмиралоб.

В живій дискусії, що слідувала по викладі, відомий англійський кооперативний письменник поставив референтові такий запит: „Коли в будуччині головним конфліктом буде спір консументів з продуцентами, то чи п. Шов схоче нам сказати — яке місце займе в новій цивілізації рух споживчої кооперації, одинока національна організація консументів?" Шов на те відповів ось як: „Кооперативний рух виконав корисне діло, показуючи шкідливість віддачі керівництва в руки продуцентів. Кооп. рух має тільки ту одну хибу, що він ще не є загальний. Він мусить все зростати з числом членів, аж поки не обхопить всіх одиниць".

Шов має рацію, коли твердить, що найбільша суперечність наших часів ховається в противенстві продуцентів і консументів та що споживчі кооперативи виростатимуть до ролі найвизначніших і найкорисніших організацій майбутности.

Противенство між продуцентами і консументами існує вже, хоч у менших розмірах, в міжнароднім кооп. русі, між кооп. організаціями сільських продуцентів і кооперативами консументів. Тому від ряду літ ідуть змагання, щоби зарівно на міжнародньому грунті, як і на національних теренах привести до зближення між хліборобськими і споживчими кооперативами. Останній Міжнар. Кооп. Конгрес у Відні (1930 р.) навіть постановив приняти в члени канадські пшеничні пулі. Проти приняття висказувалися тільки російські комуністи, які уважають пулі за капіталістичні трести. Також там, у Відні піднявся, вправді

не заперечуючий, але все таки критичний голос проти пулів — п. Дж. П. Ворбаса (J. P. Warbasse), відомого американського теоретика кооперації. Він указував на те, що північно-американські овочево-збутові кооперативи, прим. каліфорнійські, піднесли останніми роками сильно ціни садовини. — Того факту, що його наводить др. Ворбас, не можна заперечити, але вину в тім поносять, може навіть в більшій мірі, самі американські споживачі, які майже зовсім не є кооперативно зорганізовані. Сполучені Держави Америки стоять на останньому місці що до сили споживчої кооперації.

Окрім того ми є тої думки, що з усіх родів праці, хіба за виїмком умової, хліборобська праця має найбільше права до того, щоби її підпирати. Але оживити її можна тільки тим, що вона буде краще оплачувана, бо селянин і рільний робітник не підпадають під соціяльне обезпечення, що його мають міські робітники. Для того, щоби спинити загрозливий розвиток великих міст і вилюднювання сіл, муситься зробити хліборобську працю привабнішою та мати її в почести.

З усіх кляс населення є в стані наростання не сільські, тільки міські кляси, особливо групи промислових робітників і купців. Вже Джон Стюарт Міль твердив, що купці збирають далеко більші зиски, як властиві продуценти, хлібороби або фабриканти. Ця можливість зарібку заохотила многих до торгівлі. Даємо тільки один примір: в Чехії в р. 1890 на кожних 100 осіб було 6 таких, що займалися торгівлею, а в р. 1910 було їх вже 11; в Мораві 5 тепер 9, в Шлеську 5 тепер 10.

В тих краях, де сильно розвинулася сільська кооперація, як в Данії, Філяндії, Болгарії і т. д., число селян вже не зменшується; тому можна вважати кооперативну організацію найкращим засобом проти вилюднювання села і упадку хліборобства.

Якби при цьому кооперативно зорганізовані консументи хотіли йти рука в руку зі зорганізованими сільськими продуцентами, то посередницька торгівля булаб виключена, і її зиски припали би властивим продуцентам і споживачам. В Сполучених Державах Америки споживачі спотребовують річно ярини і овочу у вартости 15 міліярдів долярів. З тих 15 міліярдів хлібороби одержують всього 8 міліярдів, а 7 попадає в руки численних посередників та іде на кошти транспорту.

Тому наближення продуцентів і консументів матиме величезне господарське значіння для оздоровлення цілого людства. Споживання станеться помалу найвищою установою господарства, а хліборобство найкориснішим і найбільш благородним з усіх занять.

В. Тотоміанц.

„Колиб справді декрети Енте (італійської урядової централі, одної на цілу державу) мали реґулювати розвій всіх італійських кооператив, то це булоб безсумніву початком їх кінця, бож суттю кооперації є самостійна, ріжнородна ініціятива, випливаюча знизу, і перетворення її в один державний апарат вийшлоб безсумніву на користь тільки... бюрократії".

(Jerzy Kurnatowski. Współczesne idee społeczne, 1933. ст. 57).

ПРОБЛЕМИ КООП. ОРГАНІЗАЦІЇ І ПРАКТИКИ.

Значіння перших кооператив лісових робітників на Закарпатті.

Читачі „Кооп. Респ-ки“ мали вже нагоду прочитати наші дві статті з описами лісових кооператив на Підкарпаттю „Верховини“ і „Тисана*). Ці дві спроби були занадто вдалі при тих умовах, серед яких вони народились, щоб не потягнути за собою повстання дальших подібних організацій.

І ось, також в 1926 році в Ужгороді засновується третя лісова кооператива під назвою „Явір“ — „краєве товариство будовляного й лєсового промислу“. Чи це товариство, вгадуючи по слову назви, мало своїм завданням обєднати, або керувати діяльністю двох попередніх товариств, чи це також була самостійна кооперативно-лісова організація першого ступня, нам довідатись не пощастило. Маємо лише відомости, що початкову діяльність цеї кооперативи фінансував Підкарпатський Банк в Ужгороді. Але цей же банк, на прохання у нього матеріялів про життя і працю фінансованої ним кооперативи в р. 1929., відповів,... „що дружество „Явір“ від 2-х літ не проявляє жадної діяльности з браку оборотового капіталу і ініціятивного проводу“. Очевидно, що дійсно на Підкарпатті, хоч і є обєктивні дані для розвитку природньої тут лісової кооперації, але тут не вистарчає інтелєктуальних і умілих сил в більшому числі, які б ставили ці організації на ноги, як то ми бачили в особах ініціяторів і робітників перших лісових кооператив.

Але все ж таки, не дивлячись і на це, самі чутки про існування кооператив „Верховина“, „Тисан“ і „Явір“ видимо роблять своє діло, бо в році 1929 знову довідуємось про заснования ще нових „дружеств“ лісового й деревного промислу; це були: „Еган“ в Бедевлі, „Карпатія“ в Білій Церкві і “Бискид“ у Великому Бичкові.

Крім того, на Підкарпатті виник цілий ряд кооператив в галузі дрібного деревооброблюючого промислу, що розвивається яко додаток до загального лісового промислу. Це дві кооперативи для використання ріжного деревного матеріялу та сім кооператив для використання шелюгу коло лісів. Точніше — нам відомо про існування таких кооператив: „дружества деревного промислу“ — в Броді і в Арданові та „кошикарські дружества“ — в Білках, Загатті, Н. Реметах, Колодному, В. Раковицях, Сільці, та Тернові коло Терешви.

Але все це ще молоді, по більшости, кооперативи, які знаходяться в стадії організації, або не характеризуються типовністю для руху лісової кооперації. Тому, щоб одержати характеристику лісової кооперації, як вона почала розвиватись на Підкарпатті, ми і звернулись до двох перших і найяскравіших прикладів.

Тепер перейдемо до загальної характеристики цього руху.

В попередніх статтях наведено короткі відомости про історію і характер діяльности перших двох лісових кооператив на Підкарпатті. Ці інформації подано виключно з метою зацікавити наших кооператоріа новою у нас галузею кооперативного руху. За браком місцями

*) Чит. К. Р. ч. XI—XII, 1932 і XI, 1933.

залишали багато питань без освітленння, випускаючи частину зібраного первісного матеріялу. Крім того де-яких даних, іноді й дуже важливих нам самім не пощастило роздобути, бо на місцях життя наших організацій їх просто не було. Тому то, коли на підставі поданих відомостей ми хочемо зробити якесь загальне заключення про лісову кооперацію на Підкарпатті, то повинні наперед зазначити, що на наші висновки треба дивитись, як на висновки до певної міри провізоричні. Той, хто буде мати щастя і можливість перевести дальші і повніші студії над лісовою кооперацією на Підкарпаттю, може ці висновки змінить чи виправити.

Обидві кооперативи — „Верховина" і „Тисан" народились приблизно в один і той же час, в близькому сусідстві та в наслідок одних і тих же соціяльно-побутових місцевих причин, за однакової системи визиску при лісових роботах в Карпатах. Обидва ці товариства повставали за однакових умов культурної і соціяльної темряви лісового робітництва, для користи якого вони творилися.

Організація і перші роки розвитку обох кооператив завдячують однаково ініціятиві окремих і почасти навіть одних і тих же осіб, що вийшли з самої гущі лісового робітництва, але характеризувались вищою свідомістю своїх інтересів, більшою ініціятивою і енерґією та рішучою впертістю при переведенні раз намічених плянів. Крім того, ці піоніри були заможніші, ніж звичайне робітництво. Через це вони були матеріяльно незалежні від тої суспільної групи, яка експльоатувала загал робітництва. Тому, при перших труднощах і невдачах кооператив, ці особи приймали скрутні моменти яко невдачу почасти особисту, і на боротьбу з противниками виступали повні запалу, йдучи часто на все, ризикуючи навіть своїм добром, яке вони, таким чином, віддали на службу кооперативній справі. Такий стан може змінитися лише тоді, коли ширша маса членства навчиться приймати живішу участь в життю та в самому керуванню своїми орґанізаціями.

Крім особистої ініціятиви та енергії поодиноких ініціяторів, заснування та перший розвиток лісової кооперації на Підкарпатті завдячує у велиій мірі також дуже прихильному відношенню до долі лісового робітництва та цеї галузі кооперативного руху з боку державних органів—міністерств соціяльної опіки і хліборобства. Це особливо треба підкреслити, коли пригадаємо деякі факти з перших кроків боротьби за існування наших орґанізацій.

Перші лісові кооперативи на Підкарпатті були найпростішого типу робочих артілів. Зпочатку ці артілі лише наймалися на лісову роботу до власника лісових дібр, себ то до держави, а потім почали закуповувати ліс на пні, аби прикладати при його розробках працю своїх членів з більшими для них вигодами. По місцевих умовах ця початкова стадія лісового кооперативного руху на Підкарпатті мала б затриматись на де-який час. Лише коли виспіють внутрішні сили цих кооперативних організацій та назбирається певний досвід і свідомість в масах лісового робітництва, лише тоді можна буде безбоязно заводити й дальші, складні типи лісових кооператив для механічної, а то й хемічної перерібки дерева.

За браком фахівців-організаторів лісові кооперативи на Підкарпатті набірають потрібних їм форм організації самотужки. Відповідних і цілком задовольняючих статутів вони не мали. Тому практика життя часто розходилась з писаними нормами. Звідси — певні організаційні по-

милки, а за ними і хиби в діяльности товариств та гріхи проти кооперативних вимог.

Відсутність добре упорядкованої бухгальтерії, а з окрема брак пристосованої до характеру роботи лісових товариств системи періодичних звітів, відомостей і ріжних записів, а особливо несвоєчасність книговедення — все це не дає можливости зробити аналізи й критики господарської діяльности лісових кооператив. В цьому криється величезна небезпека для існування кооператив, бо їхні управи часто цілі періоди, іноді до двох років, керують роботами властиво наосліп.

Обидві кооперативи не мають своїх районів діяльности і фактично працюють розкидано по цілому Підкарпаттю. Працюють дружно, одна другій допомагаючи та одна другу доповнюючи. Така співпраця є дуже хвальною під оглядом ідейно-кооперативним. Але нерозмежованости районів а разом з тим і нерозмежованости функцій не можна визнати за добрі риси. Це є певна „міжорганізаційна" хиба, яка може в ближчому ж майбутньому привести до непорозумінь між кооперативами, а це в свою чергу може привести до ослаблення кооперативної єдности і загалом сили лісового кооперативного руху на Підкарпатті. Цим же можуть зразу скористатись приватні підприємці, які лише чекають на помилки молодих самодіяльних організацій. Особливо ж приходиться підкреслити цю хибу нерозмежованости районів діяльности лісових кооператив, коли пригадаємо, що нині на Підкарпатті існує вже шість таких організацій.

Розуміється, головну вину за цю хибу треба віднести на рахунок Кооперативного Союзу в Ужгороді, до складу якого входять всі лісові кооперативи і який мав би взяти на себе ініціятиву в справі розмежовання їхніх районів діяльности.

Взагалі, треба сказати, що характеристичною рисою з початків життя лісової кооперації на Підкарпатті являється відсутність живішого звязку між лісовими кооперативами і краєвим кооперативним союзом. Ревізії союз переводив надзвичайно рідко, фахових інструкторських вказівок при заснованню лісових кооператив не давав ніяких. Кооперативно-освітньої діяльности в районах осідків лісових кооператив союз, як і самі товариства, не провадять. В свойому органі „Дружественний Вістник" союз за весь час кількалітнього існування лісової кооперації присвятив цій темі лише одну коротеньку статтю.

Лісові кооперативи таким чином позбавлені можливости використовувати для свого практичного вжитку хоч бодай які вказівки і поради, а також не мають і жадної фахової літератури та кооперативно-освітньої пропаганди.

*
* *

Що торкається значіння, яке мають лісові кооперативи на Підкарпатті, то хоч статистичні матеріяли про їхню діяльність ще занадто обмежені, а сама ця галузь кооперації існує тут ще недовго, але все ж і в цьому відношенню вже можна подати деякі висновки.

По перше, лісові кооперативи мають певне значіння для своїх членів. Коли ми пригадаємо схему посередників, при лісових роботах в Карпатах*) і подивимось, скільки з тих посередників вже витіснили лісові кооперативи бодай в окремих випадках переведення своїх робіт, то побачимо слідуюче:

*) Див. „Кооперативну Республику" ч. 9. за вересень 1931. р.

„Верховина“, заключаючи договір на рубанку ліса беспосередньо з державою, тим самим обходилась без капіталіста-посередника, меншого підприємця, маніпулянта цього другого посередника, слідуючого дрібнішого підприємця, його маніпулянта і, нарешті, так званого, четвертого посередника, що фактично був шестим; із цих всіх кожний заробляв на недоплаті робітникам справедливо належної їм за працю винагороди.

Кооператива „Тисан“, крім цих шести посередників, витіснила ще дальших чотирьох, а саме: покупця—„лихварчика“, приватного сплавника, купця-промисловця і, нарешті, — сплавника—„лихваря“.

Таким чином, лісові кооперативи обходились без „послуг“ десяти посередників. Це значить, що всі ті суми, які посередники не доплачували своїм робітникам, у великій мірі переходили тепер у виді підвищеної платні робітникам, обєднаним в наших кооперативах. Отже, заробіток лісових робітників поліпшився, а це мало своє значіння і для їхнього приватного господарства. Тоді пересічний заробіток члена товариства при допомозі кооперативи виносив на рік 6.000. — к. ч. Щоб пояснити висоту цеї суми по місцевих умовах, скажемо, що на Гуцульщині це вистарчить на прожиття одній людині, яка не має найменшого власного ґаздівства, приблизно на два роки. Це значить, що пересічний лісовий робітник, який звичайно має своє дрібне приватне ґаздівство полонинно-скотарського типу і годується разом з родиною молочарськими продуктами свого господарства, купуючи мелай, може зібрати запасний капітал. Цей капітал в тяжку годину забезпечить такому гуцулові можливість утримати своє ґаздівство і не влізти в небезпечні борги до місцевого крамничника чи лихваря. Від якої скрути може спасти така наявність невеличкого капіталу при майже натуральному характеру життя на Гуцульщині, показують нам факти з району Ясіня — Рахів. Коли за сухого літа 1928 року тут на горах трава вигоріла і тому ціна сіна зросла вдвічі, ціна на „маржину“ (скот) тоді ж зворотньо упала також майже вдвоє. Бідніші ґазди не мали чим годувати свою скотину, але вони ж не мали й коштів на те, щоб купувати сіно. Тоді місцеві гандлярі, користуючися з вигідної для них ситуації, наживалися від продажі сіна і за безцінок скуповували собі цілі стада маржини та отари овець, щоб пізніше знову продати „втроє дорожче“ їхнім бувшим ґаздам. Ці періоди в горах повторюються і тому часто буває, що ґазда, купивши цього року теличку, через два-три роки продає вже цілу корову тому ж Гершкові, від якого купив раніше, але за ту ж саму ціну, як кілька літ тому назад. Свідком таких фактів авторові приходилось бути особисто.

Розуміється, таке значінння лісові кооперативи мали лише для своїх членів, себ-то для кількох сот верховинців. Але приклад цих нових для Підкарпаття організацій має також ширше соціяльне значіння взагалі для лісового робітництва цілого краю. Для лісових робітників це був приклад самоціяльного здійснення іхнього ідеалу — поліпшити хоч трохи свій добробут. З другого боку, приватні лісові підприємці, не бажаючи втрачати своїх джерел прибутку, мусили в силу необхідности підвищувати своїм робітникам платню і навіть поліпшувати умови праці, дозволяючи і навіть вказуючи на потребу ставити кращі колиби і т. далі, і т. п.

Сам приклад організацій, хоч би й недосконалих по своїй внутрішній структурі, але все ж таки приклад успішний, є школою для

сторонніх глядачів — для місцевого населення, яка вчила, як виборювати собі кращі умови життя. Перемога цих організацій вселює віру в свої сили як у їхніх членів, так і взагалі у лісових робітників ближчих околиць і привертає їх симпатії до кооперативних обєднань, які перед тим були так сильно скомпромітовані. А приклади дружньої співпраці і взаємної допомоги між обома лісовими кооперативами, а також з місцевою споживчою кооперативою, поширює думку як членів цих кооператив, так і загалу місцевого населення про дальші можливости в переведенню в життя кооперативної ідеї.

Нарешті лісові кооперативи на Підкарпатті мають ще й деяке культурно-соціяльне та технічно-освітнє значіння.

До першого відносимо той факт, що товариства, потрібуючи напружити всі сили, щоб перебороти всякі труднощі і невдачі, мусіли працювати більше, ніж до того звикло місцеве робітництво. Тому певна група поступовішого елєменту вплинула на членство в напрямі збільшення числа робочих днів, коли треба було скористатися з доброї погоди, щоб гнати свою сезонову працю до скорішого кінця. Це переводилося на рахунок частини святочних днів, які на Гуцульщині разом зі звичайними неділями на рік забірають 149 днів, себ то майже половину року.

На рахунок технічно-освітнього значіння лісової кооперації на Підкарпатті відносимо факти примінення ліпшого знаряддя при роботах кооператив та заведення навіть машини, моторової пили в кооп-ві „Верховина".

Коли говоримо про кількосне значіння самої праці лісових кооператив, то можемо подати приблизні відомости, що пересічно за рік участь лісової кооперації в перших роках її існування була невелика, всього 10—17% результатів всіх лісорозробок в краю.

Але, очевидно, сила лісових кооперативних т-ств була не в кількости, а в якости та в удешевленню самої праці, коли приняти на увагу, що частина того зиску, який брали собі приватні підприємці, перейшла по части до робітників в виді вищої платні, а по части лишилася в скарбниці власника лісових дібр, себ то у держави. Це, а окрім того сама совісність переведення взятих на себе зобовязань, які кооперативі легче було дотримати, як одній інстанції, ніж то фактично затягалося при кількох посередниках. Нарешті мабуть міркування державної соціяльної політики склонили державні лісові дирекції давати перевагу лісовим кооперативам перед приватним контрагентами.

Все це говорить за життєздатність лісово-робітничого кооперативного руху на Гуцульщині та вказує на перспективи його дальшого розвитку.

Обєктивні дані для цього розвитку на За- і Підкарпатті продовжують існувати. Тут ще лишаються розлогі лісові добра в лісових околицях, ще живуть великі маси населення потрібуючого заробітку. Соціяльні причини, які викликали заснування перших лісових кооператив тут ще лишаються в силі, бо їх ще не переборено остаточно, а лише спорадично, а в поодиноких випадках лише обійдено. Потрібно лише доброї волі мас та ініціятиви і фахової допомоги з боку інтелігенції.

Ант. Кущинський.

ТЕОРІЯ КООПЕРАЦІЇ.

Взаємини між кооперацією і публичними органами.

Кооперація вже самим своїм імям виключає примус і радо признає своїм висказ Фуріє, який і я так часто наводжу, що все, що здійснене примусом, є хитке і вказує на брак генія.

Проте кооператори не є анархістами і не оспорюють потреби влади, карности чи закона. Але вони намагаються заступити по можности накинений авторітет — добровільно узнаним авторітетом, завертаючи державу на шлях контрактового стоваришення — тої форми, що являється характеристичною рисою демократичної еволюції. Тому кооперація відхиляє спроби етатизації; навпаки, вона хоче державу саму наблизити до кооперативної форми.

В Росії по жовтневій революції 1917-го р. совітський уряд, бажаючи взяти кооперацію на свою службу, декретував її як обовязкову, вписуючи до неї з уряду ціле населення. Таким чином він їй віддав великий поклін; моглоб здаватися, що кооперація загорділа в тій думці, що цей обовязковий запис населення принесе великий зріст її могучости. Сталося навпаки, — вона протестувала проти цеї урядової інвеститури, оскільки не в Росії, то бодай на зовні, устами виселених колишніх кооператорів і голосом кооператорів цілого світа. І російську кооперацію на певний час виключено з Міжнародного Кооперативного Союзу.

В наслідок тих розпорядків російські кооперативи перестали являтися стоваришеннями у властивому значінню цього слова, стаючи „громадами“, до яких всі мешканці вписані з уряду, без обовязку вплачувати капітал чи вкладки, хіба у виді податків. Цей режім дав дуже кепські результати і його знесено в 1923-ім р., бодай формально, бо в практиці існують ще многі узли між державою і кооперативами. Тоді російські кооператори заняли наново місце в Міжнародньому Кооперативному Союзі.

В Італії кооперативи, хоча теоретично вільні, одначе находяться в рамцях етатистичного режіму так само, як і синдикати. Італійські кооперативи не відзискали свого місця в Кооперативному Союзі до сьогодня.

З цеї самої причини кооперативи проявляють, на загал, вороже становище до наказних чи заборончих законів, хочаб їхня ціль видавалася похвальною, як наприклад, американське законодавство про споживання і виріб алькогольних напитків, або закони про назначування цін; головно кооперація противиться, як ми вже бачили, заборонам ввозу і охоронним митам, ціллю яких є змусити людей споживати краєві вироби. В рівній мірі кооперація противиться всякому вмішуванню держави у її внутрішнє життя.

Очевидно цей принціп незневолювання може мати всякі виїмки, головно коли є в небезпеці публичне здоровля чи публична мораль, або коли нема вибору між двома злами. Навіть означування цін і зи-

[1]) Прошу вибачити за неловність цього розділу; з браку часу не міг я обговорити цього питання на мойому курсі, і обмежився цим додатком до моєї книжки, щоби заповнити її прогалину.

сків можна від біди признати, поки кооперація не стане досить сильною, шоб вибороти на світовому ринку місце для своїх засад: справедливої ціни і справедливого зиску.

1. Взаємини між кооперативами і державою.

Взаємини між кооперативами і публичними властями відбуваються в двох областях: політичній і економічній.

Для більшости кооперативних організацій політичні взаємини не мають значіння. Кооперативний рух повинен залишитися поза політикою так само, як і релігія. Він повинен придержуватися правила синдикалізму, славетної деклярації в Амієн з 1906-го р.: „Конфедеративний Конгрес гуртує всіх працівників, поза всякими політичними школами, якого вони не були б погляду чи політичних переконань". Тим більше, що ціллю кооперації є гуртувати всіх споживачів, і тому вона повинна стояти осторонь політичної і виборчої боротьби та не належати до ніякої партії.

Це принціп невтральности, але ми волимо казати: „принціп отворення дверей для всіх". Він вписаний в статут Міжнародного Кооперативного Союзу, і його символізує ріжнобарвний прапор.

Все таки треба ствердити, що принціп невтральности, так довго неоспорюваний, стрічає сьогодня спротив, який стає щораз голосніший.

У Бельгії його ніколи не признавали. Кооперативний бельгійський рух повстав і зріс в тісній злуці з синдикалізмом (професійним рухом) і політичною партією і завсігди визнавав нерозлучність тих трьох родів пролєтарської акції.

В новій, совітській Росії — нема що й говорити — кооперативний рух є у тісному звязку з політичним рухом.

В Англії 1918-ого р. на конгресі в Сванзі кооператори, мимо осторог з боку старих кооператорів, як Грінінг, рішили підняти політичну акцію, ставлячи при виборах своїх кандидатів. (Ті кандидати презентувалися як кандидати кооперації, а не якоїсь партії у властивому значінню). Вибрано кількох, але тільки невеличке число.

В 1925-ім році конгрес поступив ще крок наперед, постановляючи увійти у взаємини з партією лєйбуристів. Очевидно ця постанова не мала обовязкового значіння, і богато товариств не виконало її. Але число тих, що принимають ту постанову, щораз збільшується, а що є 20 міліонів англійських кооператорів, а всі вони є виборці, то цим можна по части пояснити успіх лєйбуристів 1929-ого р.[1]).

Що вспіло спрямувати кооперативний англійський рух на цей шлях? Загальний погляд, що консервативні, чи навіть ліберальні уряди не присвячують досить уваги інтересам споживачів і робітничої кляси— які, на їх думку, покриваються з собою як в ділянці податкової, так і митної політики. Треба отже, щоб кооперативи самі могли забирати голос в Палаті, а що досвід виявив, що кандидати, не маючі партійної етикети, не мають богато виглядів стати послами, найпростішою річю видавалось їм зробити спільний фронт з лєйбуристами.

У Франції Пакт Єдности з 1912-ого р. межи двома кооперативними організаціями, соціялістичною і т. зв. буржуазною, був опертий на засаді повної невтральности; і дотепер цей пакт вірно виконується.

[1]) Саме один вибраний кооператор є льордом маринарки і проводив великою морською конференцією в Лондоні.

Не хочу цим сказати, що французькі кооператори думають, що прихід до влади партій правиці, або лівиці буде зовсім без значіння для розвитку кооперації, а головно, щоб кооператорам було зовсім байдуже, чи буде якийсь закон ухвалений чи ні. Але вони вірять, що без огляду на політичний режім кооперація знайде своє місце, бо вона стоїть понад партіями.

Длятого при кожних виборах федерація кооператив розсилає всім кандидатам, без огляду на партії, свою програму, просячи підписати її; між тими, що годяться на неї, бачимо майже таке саме число членів правиці і лівиці. Впрочім кооператори переперли створення так в сенаті, як і в палаті послів заснування т. зв. кооперативної ґрупи, якій призначено пильно слідкувати за дискусією законів, що відносяться до кооперативного життя, та передавати парляментові домагання кооператив.

Кооперативи домагаються теж — і у великій мірі вони це вже осягнули — права участи в законодавчій акції.

Кооперація є заступлена в поза-парляментарних радах, яких завданням є приготовляти проєкти законів: не тільки в найвищій Раді Кооперації, заснованій окремо для кооператив, але теж в найвищій Раді Праці, в Економічній Національній Раді, та в богатьох інших інституціях, що мають завданням підпомагати урядову акцію. Кооператори являються в них не тільки представниками споживчих кооператив, але й загалу неорганізованих споживачів.

Так отже взаємини між кооперацією і публичними властями, колись дуже рідкі і далекі, стали частішими, головно від війни, підчас якої кооперативи віддали великі прислуги справі національного прохарчування і постачання армій [1]). В бюджеті стоїть постійно кредит, колись 2 міліони, а від стабілізації франка 10 міліонів, на зачети для кооперативних споживчих товариств. Це не є ніякий привілей, бо таку саму поміч одержує і дрібна торговля.

Проте від принципу невтральности бувають виїмки, навіть серед тих кооператорів, що його визнають.

Поперше, він зовсім не означає, щоби кооператори не мали мати своєї соціяльної програми; не належати до партії — це не значить не мати своєї власної думки. Школа в Нім, яка ніколи не зміняла свого погляду на засаду невтральности, виробила теж кооперативну програму, таку поступову, що аж її стали звати колєктивістичною, революційною, а передовсім утопійною [2]). Тільки вона відмовляється вписати в кооперативну програму принціп боротьби кляс, та зробити з кооперації зброю для виключного вжитку пролєтаріяту.

Вона не хоче себе ототожнити з робітничою клясою. Ця має свої синдикати, які є професійними товариствами, (хоча й вони зі свого боку жадають незалежности від партій „всіх шкіл", як каже ухвала з Амієн). Нехай отже залишить споживчу кооперацію для споживачів, які не конче мусять бути соціялістами чи пролєтарами [3]).

---

[1]) Гляди наш курс: Кооперативи у Франції в часі війни.

[2]) Цю програму зясували ми у викладах, що появилися друком. Гляди передовсім курс п. з. „Школа в Нім".

[3]) В недавній розмові пані Бонфільд, міністр праці, говорила до кооператорок, (вона очевидно сказала би те саме й до кооператорів): наперед ділайте як продуцентки в трейд-юніонах, опісля як кооператорки в кооперативах, а вкінці як громадянки в лейбур-партії. Ось вам трійця, в якій всі три особи творять одну, але кожна має задержати своє власне поле діяльности. Ми не погоджуємося з тою догмою трійці, бо може існувати антагонізм межи тими трома функціями.

Навпаки, статистика ріжних країн виказує дуже цікавий прояв, а саме, що неробітничий елємент як: ремісники, публичні урядовці, службовики, хлібороби, рентієри, вдови і люди без професії — ростуть чисельно в рядах кооперації. Оскільки цей рух піде в тому напрямі, то небавом робітники творитимуть меншість.

По друге — оскільки т. зв. невтральні кооперативи вважають своїм правилом не заниматися внутрішною політикою, то зате вони не беруть на себе обовязку здержуватися у зовнішній політиці, бо в ній розходиться про добро, яке кооперація кладе на перший плян: міжнародній мир. Тому національні кооперативні організації, а передовсім Міжнародній Кооперативний Союз перед війною, в часі війни і після війни протестували завжди проти кожної політики, що приводить до конфліктів між народами. Вони домагалися розброєння, знесення митних оплат і всіх заряджень, що стоять на перепоні солідарности народів. Їхнім ідеалом є: створити не тільки Злучені Держави Европи, але й здійснити між народами Европи правдиве кооперативне товариство для продукції і споживання.

Вони тим завзятіше мусять боротися за ту політику міжнародньої співпраці, бо саме тепер підносяться проти неї у світі ріжні замахи. Велике число країв стало вязницями; з одних не можна вийти як приміром: з Італії і Росії, до других не можна увійти, як приміром, до Злучених Держав і Австралії; або згадатиб ті обмеження, що існують у всіх краях, дякуючи тій обридливій установі невільництва, що зветься пашпортом!

Правдивий кооператор бачив в них нестерпну форму примусу. Коли хочемо, щоб держава мала щораз більше контрактовий характер, то треба, щоб кожний її член мав право вийти з неї, коли тільки схоче, і кожний чужинець міг увійти до неї та залишитись в ній. Свобода зміни громадянства буде найкращою запорукою проти деспотизму.

Що до економічної акції держави, то кооперативи мають претенсію заступати так само загальний інтерес, ба навіть ліпше, як вона. Проте вони не хочуть брати на себе будівництва підприємств, обчислених скорше для нащадків, ніж для сучасного покоління. Це діло держави, вічної правної особи,— заниматися майбутністю. Не бачимо у кооперативній формі таких підприємств, як Суезький канал, сибірська залізниця, електрифікація Рони. Споживач, які чесноти ми б йому не приписували, не є людиною, що любить довго чекати. Не видно теж, щоби великі публичні підприємства, як наприклад, почти і телєграфи ведено в кооперативній формі або у формі продукційних кооператив, бо це означалоб віддати діловодство в руки урядовців, а публика, можливо, мусілаб дорого платити. Нема їх теж у формі споживчої кооперації, бо тоді требаби, щоби така кооператива обхоплювала 40 міліонів французів.

Проте, навіть залишаючи державі ці великі підприємства, можна придумати їх частинне скооперування, даючи їм автономну адміністрацію та покликуючи до управляючих рад представників споживачів, користувачів, як то кажуть, а також урядовців. Така система хоче заступити колишню систему державної управи; її пристосовують у Франції в деяких підприємствах, як наприклад, в копальнях потасу в Альзації, при електрифікації Рони і т. д. Таку систему запропоновано і її одобрила теж національна економічна рада почт.

Але сьогодня діяльність держави не ограничується тільки до тих великих публичних установ. Безчисленні є краї, в яких богато більше підприємств, ніж у Франції, з промисловим і торговельним характером веде сама держава, чи то з публичного інтересу, чи із скарбових зглядів, чи тому, щоб не залишити їх в руках капіталістів — приватників. Кооператори думають, що й вони спосібні вести ті підприємства, не гірше держави, чи приватних концесіонерів; можна думати, що вони виявили б більше компетентности, ніж держава, а менше жадоби зиску, ніж капіталісти. На жаль, недостає їм потрібних капіталів.

Щоб оминути цю трудність, можнаби оснувати мішану систему співпраці держави з кооперативою; держава достарчала би капіталів, задержуючи в адміністрації частину контролі, згідно з її уділом. Таку систему називає наш товариш Бернар Лявернь кооперативною управою (regie coopérative). В ній він добачує завязок нової економії.

Проте, щоб така установа заслугувала на назву кооперативи, треба, щоб підприємство мало на оці тільки загальний інтерес та не бажало доходів; кажучи іншими словами, треба, щоби ним управляли не акціонери, але користувачі, себто ті, для яких створено підприємство; але такі підприємства трапляються дуже рідко[1]).

2. Взаємини між кооперативами і міськими властями.

В усіх краях, не дивлячись на протести економічної ліберальної школи, навіть в Англії, міські підприємства стають щораз численніші, витискаючи щораз більше приватні підприємства не тільки з транспорту, освітлення, але також з будови помешкань і достави харчів. Франція увійшла найпізніше на цей шлях, бо практика Ради Держави заборонювала міським управам робити конкуренцію приватним підприємствам. Але це правило впало в часі війни з конечности національної оборони і закон з 28-ого квітня 1926-ого р. дав міським управам право закладати промислові і торговельні підприємства на випадок невистарчальности приватної ініціятиви. А скільки разів приватна ініціятива не дописує!

Яке має бути становище кооператорів супроти поширення муніципального соціялізму? Спершу вони його оплескували. Бо чи-ж вони не хотіли того самого? Чи їх цілю не було заспокоїти бажання всіх, установити справедливу ціну, повалити жадобу зиску? А впрочім чи-ж не можна дивитися на громади, як на справдішні кооперативні стоваришення, за виїмком цего, що їх члени є означувані фактом самого замешкання, а не добровільности, і що потрібні фонди збирається з податків, а не через підписування уділів. А коли міські підприємства стануть джерелами доходів громади, то чи-ж не витвориться майже таке саме положення: доходи, що приходять до комунальної каси, вертаються мешканцям у формі зменшення податків, так само, як доходи кооператив припадають членам у виді зворотів.

Коли отже міські підприємства і кооперативи служать тій самій справі, то чи не можнаби запитати, чи вони не моглиби заняти місце кооператив? Оскілько місто отвирає свої пекарні, різні, молочарні, а небавом вироблятиме свої черевики, чи убрання, то що залишиться кооперативам? Вони завмиратимуть так, як і торговці, а за першим похороном прийде другий.

---

[1]) Деякі приклади знайдете в книжці п. Ляверна: Кооперативні управи.

Одначе міські підприємства не зуміють заступити кооперації без великої шкоди для публики. Навіть, коли вважатимемо громаду за кооперативу всіх мешканців, то сам факт, що це кооператива примусова і що в ній нема свободи виступлення, вистарчає, щоб змінити цілу вдачу, щоб заникали висліди, щоб гасити запал. Знаємо дуже добре, які висліди дала примусова кооперація в совітській Росії: вона булаб завмерла, якби сам Лєнін не був завернув (на якийсь лише час!) до добровільної кооперації.

Впрочім закиди економістів ліберальної школи, зроблені публичним властям: про нездібність, марнотравність, брак послідовности, — хоча переборщені, бо зло можнаби зменшити створенням автономних урядів поза політичними кадрами — в части оправдані; і лихо ще погіршилосяб, колиб комунальний соціялізм, занявши все, не мав товчка і гальми з боку конкуруючих підприємств — кооперативних, чи приватних.

Пожаданий бувби поділ праці між цими трьома видами підприємств: публичними, індивідуальними, кооперативами. Економічний світ широкий, завтра стане він ще ширший і знайдеться місце на всі форми підприємств. Але як означити їхній круг ділання?

Загально визначують ось яку демаркаційну лінію і кажуть, що містам мають припасти всі підприємства, які своєю природою, чи силою закона, мають характер монополю: трамваї, міські залізниці, телєфони, елєктрика — все, що вимагає публичного вивласнення, все, що вимагає адміністративного дозволу; кооперативам требаби залишити всі підприємства, які можуть жити в режімі конкуренції, цебто всі підприємства з ділянки харчівництва, вбрання, меблів і т. п.

Цей крітерій не видається нам дуже науковим, бо ніщо не стоїть на перешкоді, щоб, наприклад, телєфони експльоатувати в кооперативний спосіб — так буває часто в Злучених Державах. Впрочім граничну лінію треба провести не тільки між муніціпальними підприємствами і кооперативними, але також між муніціпальними й приватними, бо ми не хочемо їх зовсім знести з лиця землі.

Ми предкладали вже віддавна ось яку клясифікацію:

Індивідуальним підприємствам належатиме заспокоєння всіх попотреб і н д и в і д у а л ь н о г о х а р а к т е р у, кожний продукт, якого цінність проявляється в його особливости чи рідкости — такими бувають не тільки предмети мистецтва, люксусу, тоалєти, але й всі новоповстаючі потреби, — бо потреби родяться з індивідуального бажання. Щойно згодом і повільно „новости“ стають предметом загального зацікавлення.

Міським підприємствам належатиме, навпаки, заспокоєння потреб загального характеру, однакових для всіх людей, потреб з х а р а к т е р о м к о н е ч н о с т и по своїй природі, чи з рішення закону. Достава води є такою потребою: ніхто не може жити без води до пиття, і ніхто не може без неї обійтись з огляду на гігієну. Скількість споживаної води не така ріжна в багатого і бідного, а принайменше не повинно бути яскравої нерівности; її якість має бути абсолютно однаковою для всіх. Ось чому достава води являється першою установою, яку створили публичні власти. Але є ще інші. Похоронна служба має теж характер конечности, хоча, в противенстві до води, вона ділиться на кляси. Світло, дороги, міський транспорт мають теж характер конечности і одностайности (в богатьох краях існує тільки

одна кляса), ба навіть печення хліба і достава молока скорше чи пізніше зачислюватимуться до міських підприємств.

Мешкання також, бо воно не тільки відповідає потребам конечности, але його вимагає теж закон, бо, хто не має мешкання, той підпадає під проступок волоцюговання. Це одинока потреба, що є признана обовязковою.

Але між тими двома категоріями „потреб новости" і „потреб конечности" стоїть великанський обсяг потреб, що мають загальний характер і для заспокоєння яких треба не однакових, але цілої низки подібних, стандардизованих продуктів. Це властива царина кооперативних підприємств, яку кооперація опанувала ще тільки в малій части.

Лінії розмежування інших трьох категорій підприємств очевидно досить гнучкі, але це не має значіння, бо підчинення одних другим має влекшити їм співпрацю. Співпраця може проявитися у формах, які ми згадали, говорячи про державу, у формі названій кооперативною управою. Міські власти можуть набувати акції підприємств, ведених кооперативним способом; або теж більше число міських управ створить кооперативне товариство для виконання публичних робіт, їм всім потрібних. Можна навести вже чимало таких прикладів з Австрії, Бельгії і Німеччини. *Ш. Жід.*

(За дозволом Нац. Федерації франц. спож. к-в пер. *Ю. Студинський*).

З ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ.

По галицькій волості.

(З вражінь кооп. пропагандистки).

В ПСК дістала я марштуру на Т. Вечером фіра приїде. Почта принесла мені звідомлення про домашні діла.

„Всьо добре — пише мій чоловік — лиш ялівка здохла. Але не журися жінко"!

От маєш. Властиво требаби було вертати до хати.

Але директор Ш. кривиться. Дозвіл є на 12 анкет, а за мною щойно 5.

Торгуємося. Я обстою, що тільки на 5 погодилася. Остаточно телєфоную до хати. А мій чоловік:

„Та трудно! Якщо треба, то лишися. Радимо собі якось". Хотів, щоб доня до телєфону сказала мамі „па". Але мала бунтується. Чую як каже:

„Нема мами! Нема па"!

Лишаюся. Вечером їдемо до Т. Делєгатка Союзу Українок з нами. Ледви вступила я на поріг Н. Дому, вже поліція лєгітимує мене. Полагодила з „владою", а справник кооперативи наглить:

„Єгомость вас кличуть".

Приходжу. Знайомлюся, а о. парох просто:

„Ви тут довго будете"?

„Не знаю коли анкета скінчиться".

„Бо до мене писав о. Г., що я маю вам дати вечеру і нічліг. То, щоб не чекав на вас довго!"

Заскочена такими запросинами, вимовляюся, що до Б. недалеко, тож прошу, щоб нами не вязалися — ми вернемо туди.

Але о. парох настоює:

„Ні! ні! Я о. Г. не можу відмовити!“

Анкета відбувалася під сторожею двох постерункових. Комендант поліції сів тут же при сцені. Позаду салі тиснуться жінки, а коло коменданта велике порожне півколесо.

„Що це жінки лякаєтеся п. коменданта“? — питаю.

„No! Przecież ja wcale nie jestem straszny“ — придобрюється комендант.

І аж після того запевнення півколесо зменшилося. Мабуть сам вигляд Народного Дому і кооперативи свідчив ще про 1930 рік.

Поліція точно берегла порядку нарад і делєгатці С. У. можна було аж в дискусії взяти слово. — Анкета покінчилася в опівночі. Ми всетаки хотіли вертати до Б., але справник обстоював, що на приходстві чекають на нас, бож є світло. Хоч не хоч, пішли в гості, не зважаючи на дуже пізню пору.

Слідуючої днини при сніданку стрінулись ми з о. парохом.

„Ви зі Львова“? — питає мене сумнівно. А коли я заперечила додав:

„Я так догадувався. Але чогож писали на афішах, що зі Львова“?

Оправдуюся, що це не моя вина.

„Чоловіка маєте“? — випитується мене дальше о. парох.

„Маю“.

„А діти маєте“?

„Маю“.

„Гм... Гм... А якже... то... так... чоловік позволяє вам їздити“?

Неприготована на таке питання, силуюся на відповідь.

„Ну щож як треба... то щей дораджує: їдь“!

„Що то значить: треба... треба... Гм... гм... Але хто чоловікові каву подасть?!!“ — питає, немов гремить на мене за непослух, мій симпатичний господар.

„А щож то — кажу — та щоби мій чоловік був такий нездара, щоб собі кави не вмів взяти“?

„Гм... гм... та я не кажу. Прошу закуріть собі“!

„Дякую але я не курю“.

„Гм... То можеб так шнапсика випили“.

„Ні, отче. Не пю“!

„Гм... Не пєте? Гм... — дивувався о. парох, дивлячися на мене великими очима, в яких я немов читала: ніби зі Львова і не зі Львова, має дітей і чоловіка, а хати не тримається. Їздить по світі, а не пє, не курить...

„Чудасія“! — промовив немов на закінчення міркувань, що їх читала я в його очах. Нашу розмову перервав паламар, що кликав о. єгомостя до хорого. Вижидаючи на підводу, розглядаємося по хаті. Приходимо до переконання, що хатня обстанова зовсім міжнародного характеру.

Ніякої народної ціхи. Донька учителює, але позатим не цікавиться зовсім життям села. До ВПУВ не належить, укр. часописів не виписує. Часом „Курєрка“ купить.

А як болюче відчуває село таку байдужість одиниць, про це богато розказував нам господар, що відвозив нас з поворотом до Б.

Вертали ми лісом. Погонич умисно вибрав цю дорогу.

„Спічнете і віддихнете“ — каже.

Не поганяв конят, їхав звільна, розбалакуючи, так що дійсно випочали й відітхнули, вдихуючи повною груддю запашне весняне повітря.

В Б. змінили підводу і поїхали в противний напрям до С. К., щоб опісля опять до Б. вернути.

Не знаю пощо нам так трястися, мучити коней тай нищити вози.

Чи не краще було обдумати поїздку від села до села, не вертаючи щораз до повітового осередку? — В С-х „маївка“ продовжилася так, що аж постерунковому вкучилося ждати.

Кооператива в С. не знає боргів. Ще в 1931. перейшла на готівковий торг і торгує лише з членами. В часі пацифікації понесла на близько 100 долярів страти.

Перший раз стрічаюся з поважним числом жінок, бо аж 94 в членах кооперативи. Отже і не диво, що хоч маївка затягнулася до год. 11. 30 мін., 86 господинь — членів кооперативи, таки прийшло на анкету.

Найбільше цікавляться господині справою пекарні. Вони тому настоювали на її отворення, бо хотіли визволитися від утяжливого печення хліба дома. А тут влада замкнула пекарню, бо не було фахового пекаря. Жалуються, що місцевий кружок С. У. не має проводу від філії С. У., що ніхто не цікавиться організацією жінок. А коли є зле, то тоді всі знають казати, що жінка виннна.

Програли визвольну боротьбу — жінки винні. Не йде кооператива — жінки винні. Не розходиться мило Ц. С. — жінки винні. Малі торги — жінки винні. Але хто винен, що жінки не свідомі своїх громадянських обовязків? Чому тим жінкам не дадуть доброго проводу?

Признаю в дусі слушність негодуванню жінок. Згадуючи сходини філії С. У. в Б., соромлюся за тих інтелігенток, що не хотять знати села.

Слідуючої днини їзда до Б., зміна підводи, і з директором Ш. їдемо до О. Курява засипає очі, пісок скреготить в устах. А драбинясний трясе немилосердно. Маємо враження, що внутрі нас всьо перемішалося: печінка обірвалася, а шлунок аж під серце пішов.

Мій директор Ш., як все, в доброму настрою. Розказує свої воєнні пригоди, жартує, як звичайно.

Приїхали до О. де заповіджено районову анкету під голим небом. З нагоди церковного храму зібрались люди з дооколичних сіл.

Ладять трибуну під церквою в холоді. В тім якийсь спротив. Переносять столи на отверте місце, хоч сонце жарить неначе в липні. Директор Ш. започаткував віче. Доручає мені говорити не більше години. Зновуж один патріот, що певно ще був без сніданку, шепче: „Не довше 15 хвилин!“

Голова Н. Ради кооперативи наказує:

„Лиш не спротивте постерункових! Щоб опісля не налазили на нас!“

А справник просить: „Додайте духа! Бо від пацифікації люде низше трави — тихше води!“

Якже тут догодити всім?

Але, як каже пословиця: „людей слухай — свій розум май!“

Соняшна жара потягала за думкою панотця, а зацікавлення слухачів казало слухати директора. Найцікавіше було, що після анкети і голова Н. Ради і справник дякували мені, що я послуха їх ради.

Після обіду кинула я товариство, щоб скористати з купелі в поблизькій річці. Змила з себе всі порохи. — Пішком йдемо до сусідніх П-ів, щоб звідти відїхати опять до Б.

В П. заходимо на будову Народного Дому. Партер вже готовий, а комітетові чваняться, що мають всього 10 зл. видатку на мулярів. Всю решту робить запал і охота. Лиш з дверми і вікнами тяжче буде. Раджу робити хрестини будинку, запросити кумів з тим, що вони на крижму дадуть: хто вікно, хто двері. Дякують за раду. А директор ПСК заявляє: якщо будинок підтягнуть під дах, то ПСК жертвує з фонду будови кооперативних домів бляху на покриття.

Підїздить підвода. Їдемо. Довідуюся, що дорога йде попри П-у, де завтра маємо бути.

Чогож отже товктися до Б.? Таж краще спочати під лісом, а завтра днем розглянутися по селі познайомитися з людьми тощо. Але директор не погоджується. Немов завзявся на мене, мов у ясир попала, ледви теплих привіз нас Ч. до ПСК.

Слідуючої днини опять тою самою розбитою дорогою їде до П-и. На анкету прийшло около 300 жінок, а попри них і чоловіків. По 20 годині постерунковий заявив мені, що, оскільки не завізву приявних на салі мужчин, щоб відійшли домів, то він буде змушений анкету розвязати.

Бо чоловікам по 20 годині по селі ходити не можна. Прийшлося, ради спокою, виконати це дивне для мене доручення. І чоловіки пішли домів. Все таки в салі страшенна тіснота, а так душно що вся одежа на мені буквально мокра з поту.

Жінки вдоволені, що прийшли на анкеті до слова, живо висказують своє обурення на некооперативне поступовання проводу кооперативи.

„Ми яйця до кооперативи, а вони жидам цілий рік возили. А оноді знову ми зловили справника, як замісць до ПСК відставив фіру яєць до приватника“.

„І як же їм вірити?“

„А чому всьо дороге? Нитки ДМЦ всюди по 23 сот., в кооперативі по 25.

„Мило ЦС, кажете, що по зл. 1.60 за 1 кг., а картонове кусник 45 сот. Може де, але не в нас.

„Бо в нас 1 кг. мила Ц. С. 2 зл., а як берете 1/7 часть то і 35 с. вдруть“.

„Рахуйте: таж це 2·45 зл. за кільограм виходить“?

„Чи так має бути в кооперативі“?

Оттак сповідали жінки Управу.

„А Н. Рада що? Коли контролю переводили“?

„Аж манко на 4.000 зл. наросло — тоді оглянулись!“.

Дістається і членам Н. Ради.

Може добре сталось, що чоловіки опустили салю. А то чого доброго, то й опіка постерункового може не багато булаб помогла.

На закінчання анкети 35 жінок вписалося до кооперативи.

Нічліг дістаємо на приходстві, а рано перед відїздом до Б. оглядаємо церкву і кооперативні крамниці. Парохом в П. перед війною був о. О.

Він дав почин, що адамашки уступили місце вишивкам. Тепер ціла церква красується у вишивках, так само і читальняна саля.

Ввічливий о. парох показував нам з окрема нові священичі, ризи хрестикової роботи.

І гарне, і недороге, і практичне (переться), а головно, що своє, рідне.

Колиб усі церкви завели в себе вишивки, скільки менше гроша виходилоби з нашого села на ріжні дорогі спроваджувані шовки.

По дорозі до кооперативних крамниць любуємося красою положення П-и, яка зовсім не подобає на подільську оселю. Чудові дзюркала бють з ріжних місць і з горбків з під гори. А вода, як хрусталь.

Відвідали ми головну і філіяльну кооперативну крамницю. Чистенькі симпатичні склепики. З головної зняли всетаки вивіску „Шіхта", у філіяльній найшли замісць чорнил „незабудьки" — „Victoria", та ствердили, що мило Ц. С. 1/4 продається по 35 с., а кільограмові риглі 2 зл. замісць 1·64 зл.

Отже не диво, хоч кооператива іншого мила не веде. — На 680 укр. родин продала за 5 місяців усього 58 кг. мила, т. є в пересічи по 2 дкг. в місяць на господарство. За те відбут мають 7 приватних склепів.

Шкода, що наші кооперативні крамниці не тримаються засади: менший зиск — більший торг.

Тепер опять до Б., а звідси до З.

Приїхали ми туди на циганів подібні. Чорні, припорошені. На місці станули по полудні, отже, користаючи з вільного часу, пішли пішки до ріки. Повлазили в воду, а діти на березі.

„Ади! Цигани пархи миють".

Ця думка дітвори про нас увела нас в добрий настрій. Викупалися, змінили білля, попрали брудне перепочене одіння, розвішали, а самі пішли до склепаревої матусі, щоб подбати про попас. Покріпившися, йдем в сторону Народного Дому. В одній руці клунок з книж, ками з РСУК, в другій прібки мила Ц. С.

Опять дітвора за нами. Спершу йшло їх троє, а там громадка збільшилася. Якийсь сміливіший хлопчина питає:

„Буде нині кумедія?"

Спершу не порозуміли ми питання. Але поглянувши на себе, признали, що в наших вилиняних плащах разом з клунками схожі ми дійсно на мандрівних „комедіянтів". Значить припала нам нова роля. А це знову додало нам веселости.

Хлопець допитується:

„Ну шо? Буде кумедія?"

„Буде!" — кажу.

„А за гроші чи за дурно?"

„За дурно!"

От і громадка дітей помітно росте. Заки дійшли ми до Н. Дому, було вже їх кілька десяток. До вечера ще далеко.

Тож давай гратися з дітьми. Спершу бокували від мене, але за часок забава йшла, аж саля гуділа. Зробилося душно. Вийшли на двір. І там до смерку виводили „зайчика", „подоляночки", „стояка" і т. п.

Не кинули мене діти і в часі анкети, залягли сцену щільно, раді, що я недозволила їх нікому усунути.

Після анкети приступає до ме може 12-літний хлопчина. Ясний волос, високе чоло, ясні, виразисті очі:

„Пані коли їдете?“

„Або що?“

„Бо я хочу, щоб ви до мене зайшли“.

„Чого?“

„Я маю такий курник, як ви в „Сільськім Господарі“ писали. Подивитеся“.

„Зайду“.

„Називаюся Стефан Р., мешкаю за мостом коло кооперативи“. Зацікавили мене такі щирі запросини.

Покищо треба шукати нічлігу.

Справник радить йти до сусідного К. на приходство. Та як в ночі? Будити чужих людей?

„Нічого! Збудимо. Вони знають“.

Але я не погоджуюся. Цеж літо. Можна де-будь переспати. Отже йдем до склепаря, де замовили вечеру, а опісля до стодоли на нічліг. На долині було вохко, бо весною повінь була підійшла. Отже добрі господарі приставили нам драбинку на „підря“, постелили мішки і ночуємо.

Я не дбаю: кулак під головою, накрилася плащем. Але чую в ночі, а директорка Ч. січе капусту зубами. Отже присуваємося близше, окутуємося разом плащем і ночуємо.

Рано поснідали, що Бог дав, погладили попране вчера білля і йдемо скористати з вчерашніх запросин: оглядати курник Стефана Р.

В очі впадає нам взірцевий лад на обійстях.

Чисто заметені подвіря, старанно зложений обірник, привітливі хати з квітками. Вступаємо до кооперативної крамниці.

Склепарик заклопотаний.

Звалилися жінки з кошиками яєць вже від самого ранку. Цего не бувало.

„Я не приготований мусів бігти за грішми щоб всім виплатити!“ — каже.

„Тай ще на гвалт давай їм грубого мила, такого, як на анкеті показували. А я сам перший раз його бачив“.

„Написав нині до складниці ПСК, щоб передали грубе мило, бо справник все лиш дрібне привозить!“— клопочеться мій кооператор.

„Яке в вас чорнило до чобіт?

„Лише зорі незабудька. Це найлучше чорнило і ніякого іншого в нас не хотять“. —

Пращаємо склепарика, бажаючи в майбутньому кращих успіхів, і йдемо дальше.

Стефанко жде на нас. Розуміється, що курники були вичищені і висипані піском. Аж любо зайти туди. Бантині всі одної височини, під ними рухома дошка на гній, вікно велике засітковане. Гніздо затріскове.

Господарська гордість била з очей хлопчини, коли ми з признанням оглядали його діло.

„А записки ведеш?“

„Веду“.

„А кури як позначив?“

„Не треба було. Я їх похрестив. Ця сіменна, ця зазулька отся чубата, тамта червоношийка і т. д. Маю їх 18 і всіх поголовно знаю. Чекайте — винесу записки“. — І подає нам аркуші несности своїх курей. Живо гестикулюючи, пояснює:

„Отся то дурно хліб їла. Годуй її за 8 яєць на місяць. Пішла на продаж. А від тої, що знесла в березні 14, а в квітні 23 яєць, мама взяла під квочку. Яйця вибрали. Я їх значив добре, бо яке коріння, таке насіння!“

З душі вдячна я хлопчині за запросини“.

Не багато в життю таких приємних хвиль, а вже здається, що ніхто не дістав кращого авторського гонорару за господарську статтю, як я від цього хлопчини-підростка, що слово перемінив у діло.

„Хотілося довше з ними побути, хотілося поговорити з його батьками, якім, як слідно було, зовсім не гнівно, що „яйця хотє бути мудріші, як кури“. Але годі! Драбинястий заїхав. Перед полуднем маємо бути в М. знову на районовій до того ярмарковій анкеті.

Пращаю хлопчину, прирікаючи написати про його курник до „С. Господаря“. Виходимо з подвіря, а дорогою їде старенький сиволосий дідусь.

Вчера на анкеті сидів у посліднім ряді.

Здержав коней. Поздоровив нас і питає.

„А що вже їдете?“

„Їдемо“.

„А куди“.

„До М.“

„Нехай Біг провадить і благословить“— прощає нас дідусь. Раптом зіскочив з воза підійшов до нас, протяг мені свою спрацьовану, мозолисту правицю тай додає зворушеним голосом: „Дай вам Боже щоб і других... заразили... так, як самі заражені! Щасть вам Боже!...“ Дивно виражене, але зворушливо щире признання.

Стискаємо старенькому руку, сідаємо на свій віз і вйо до М. Але погонич каже нам, що по дорозі мусимо вступити на приходство в К., бо він має такий приказ.

Отже курява взяла нас в свої обійми.

Який кільометер їзди і вже знову світа нам не видати. Шкода, що так прали вчера.

В К. зайшли наперед до кооперативи.

Довідуємося, що місцеві жінки жалуються, чому в К. не уладжено анкети. Склепар бідкає, що богато зіпсутих яєць приносять до крамниці. Часто з під квочки несуть. Раджу зробити собі „овоскоп“, такий, що про нього писалося в ГКЧ. Але склепар не читав.

Вишукуємо дотичне число ГКЧ з річника за 1931 р. По поданих тамже вказівках склепар майструє примітивний „овоскоп“.

„Чекайте! Тепер мене не перехитрите“ — відгрожується несовісним газдиням.

„Зайшли на приходство. Познайомилися. О. парох курить тутки „Morvitan“.

Я своїм звичаєм: „Чому „Калини“ не вживаєте?“ А о. парох шуткуючи:

„Можна курити деяким великим патріотам, можна і мені. Лише та ріжниця, що вони узнають тутки „Калина“ до нічого і стало вживают „Morvitan“, а мені „Калина“ смакує і стало курю „Калину“.

„Дивіться, скільки картонів з „Калини“.

„А вчера припадково передав я на тутки до М., тай чомусь мені „Morvitan“ купили“.

Не засиджуємося, бо дощ висить. Змокнемо, заки дібємося до М.

І дійсно змокли. Буквально до рубця.

Та всетаки краще їхати в зливу, чим дуситися в куряві.

Їдемо. По сім і тім боці дороги один безконечний лан.

„Чиї це грунта?“ — питаємо погонича.

„Хлопські!“.

„Та куди? А межі де?“

„Нема. І в З. і в К. давно-давно вже межі скасували. Тому і збіжжа в нас кращі, як деінде. Нема межі, нема притулку мишві та хробатцтву, нема насінників ріжного хабазя. Бачите ще лиш ксьондзів ґрунт з межою“.

„А щож відділює ниву від ниви? Граничне каміння чи стовп?

„Нічого! Борозда тай тільки“.

Не хочетьск мені вірити? Чи це може сон?

Протираю очі. Ні таки радісна дійсність.

Село — визбулося меж...

І. Блажкевичева.

З КООПЕРАТИВНОГО СВІТА.

Порівнання кооперативних і загальних цін в Данії. Данський статистичний уряд зібрав і оголосив порівнання цін, по яких продаються ріжні товари в кооперативах і в приватних склепах. Це зіставлення на стільки цікаве і переконуюче, що заслуговує на те, щоби стало широко відоме в кооперативнім громадянстві.

(В данських ерах за 1 кг.)

	Кооперат. ціни				Статистичний уряд. Заг. ціни	
	Враз з товаровим зворотом		Без товарового звороту			
	липень 1933	квітень 1933	липень 1933	квітень 1933	липень 1933	квітень 1933
Ячмінь, гречка	27	27	25	25	30	30
Картопл. мука	36	37	33	34	40	39
Риж (італ. або есп.)	47	48	43	44	54	55
Саго	43	43	40	40	47	48
Мучковий цукор	56	50	52	46	56	51
Кістковий „	43	38	40	35	44	38
Кава (І-а якість)	456	440	420	405	467	449
Яблока суш, ам.	150	151	138	139	175	170
Сливки суш.	103	99	95	91	115	113
Горох (½ кг. пушки)	47	50	43	46	49	50
Рост. товщ	105	105	97	97	114	113
Маргарина	111	115	102	106	117	118
Маргарина ч. 33	87	88	80	81	—	—
Штокфіш	87	88	80	81	105	106
Сіль кух.	13	13	12	12	14	15
Сода	15	15	14	14	15	15
Буре мило ч. 1	47	47	43	43	48	48

(1 ера = $^{1}/_{100}$ данської корони; 18.16 дан. корон = 1 англ. фунт).

З того порівнання бачимо, які великі услуги своїм членам роблять данські споживчі кооперативи.

Не менші вигоди має селянин-продуцент, збуваючи своє масло, яйця і ярини через збутові кооперативи.

Концентрація польської рільничої кооперації Конґресівки, Шлеську і Галичини. Пертрактації що до зосередження в однім ревізійнім союзі кооператив, які здавна тяготіють до варшавського „Зєдночення“, дійшли до кінця. Обєднуються в один ревіз. союз такі союзи: Patronat Spółdzielni Rolniczych we Lwowie, Związek spółek rolniczych w Cieszynie, Związek Rewizyjny Spółdzielni Rolniczych w Warszawie, Związek Rewizyjny Polskich Spółdzielni Raiffeisena—Stefczyka w Katowicach i Związek Rewizyjny Spółdzielni Rolniczych w Toruniu.

З польської рільничої кооперації остають поза цим обєднанням кооперативи, що входять в склад познанської Унії і всі три молочарські союзи (Познань, Краків, Варшава).

В Бельгії приватна торгівля аґітує проти кооператив. Як у всіх державах, так і в Бельгії від якогось часу є помітна скріплена агітація купецтва проти кооператив за мнимі податкові привілеї. 10. вересня ц. р. відбулася в Брюсселі всекооперативна конференція, на якій в резолюції стверджено, що ніяких привілеїв кооперація не має, і платить однакові з купецтвом податки. Товарові звороти, що не підлягають оподаткованню, не є ніяким зиском і їх не можна прирівнювати до дивіденд акційних спілок або зисків купецтва. Резолюція взиває кооп. до скуплення сил для охорони від наступу.

Бельгійська споживча гуртівня відкрила хліборобський відділ. За прикладом інших країн (Англії, Швеції, Данії і т. д.) бельгійська гуртівня споживчої кооперації (Fédération des Sociétés Coopératives Belges) улаштувала цього року відділ продажі сільсько-господарських потреб. Початки цього відділу дуже гарні (за 6 місяців понад $^1/_2$ міліона обороту). — Обороти цілої гуртівні в цьому році мимо кризи з р о с л и о $1^1/_2$ міліона франків в порівнанні з таким же періодом минулого року.

Союз урядничих кооператив Бельгії носить назву „Невтрального Кооп. Союзу“ для відріжнення від соціялістичного кооп. союзу. Має 48 членів-кооператив, які знову обєднують 159.000 членів, переважно державних урядовців. Їх оборот в 1932 році виносив 324 міл. фр.; о 6 міліонів менше, як в 1931 р. Кооперативи мають 102 філії. Число персоналу 1912 осіб. Виплачено 30 міл. фр. титулом товарових зворотів, а на суспільні і добродійні цілі уділено несповна $^1/_2$ міліона.

Мандрівний склеп обуви. Союз бельгійських споживчих кооператив (соціялістичних) сконцентрував усю продукційну діяльність в окремій установі „Société Générale Coopérative“. Від серпня ц. р., ця установа урухомила мандрівну крамницю взуття з власної фабрики обуви. Крамниця обїздить тепер Люксембургію, задержуючись звичайно в поблизу кооперативних склепів. Має повний вибір черевиків і чобіт.

Болгарія. Звідомлення Союзу Народніх Банків за травень 1933 року показує, що власний капітал банку виносив з кінцем травня 49,7 міл. левів, тоді як з початком біжучого року було кругло 48 міліонів. Вкладок мав банк 309.5 міл., проти 303 міл. на початку року. Ц. Банк обєднує 154 місцевих Народніх Банків, які мають разом поверх 1 міліярда левів вкладок. Між ними є понад 94 міліонів вкладок шкільної дітвори.

Канадський пуль розбудовується. Мимо тяжких страт, що впали на канадські пшеничні пулі (фармерські збутові кооперативи) в перших літах кризи при спаді цін збіжжа, всі три канадські провінціональні пулі розвиваються далі. Саскачеванський пуль саме тепер закінчив сплачувати довг за елеватори (зсипи збіжжа), що їх закупив 1926 року за 11 міліонів долярів від елеваторної компанії. Альбертський пуль розпочав досліди над якістю пшениці в Канаді, з метою поліпшення управи цього збіжжа, що є підставою богацтва Канади. Досвіди і проби ведуться рівночасно на 700 селянських господарствах при допомозі селянських молодців.

Занепад кооперації в Німеччині. В німецькій споживчій кооперації заведено здавна звичай подавати до союзу квартальні звідомлення про стан членства, фондів і оборотів. Очевидно, що не всі кооперативи подають такі звідомлення. Цього року опубліковано за другий чвертьрік огляд стану 524 більших кооператив, що мають кожна понад 400 членів. З цього огляду виходить, що ч л е н і в було в 2 квартал 1932 р. 2,78 міліонів, а в тім-же часі 1933 р. — 2,58 міліонів. Обороту було 1933 р. — 146,2 міл. мар., а 1932 р. — 194,7 міл. (зменшення о 48,5 міл. марок). Ощадностевих вкладок мали ці кооп-ви 1932 рі — 276 міл. м., 1933 р. — 195 міліонів.

Оборот гуртівні в Гамбургу (GEG) упав з 82,3 міл. марок на цілих 20 міліонів, отже до 62,3 міліона.

В цім занепаді головну вину поносить гітлерівська агітація проти споживчої кооперації (поки ця партія не дістала кооперації у свої руки).

ГОСПОДАРСЬКА ХРОНІКА.

З польського господарського життя. Недавно відбувся у Варшаві зїзд представників великих нафтових фірм, з ініціятиви міністерства торговлі. Предметом нарад була справа цін нафти в детайлічній продажі. Стверджено, що ціни на місцях є ріжні і вагання доходять до 8 грошів на літрі. Учасники ствердили, що причиною таких великих ріжниць не є ріжниці в гуртових цінах, бо тут вагання доходять лише до 1,5 гроша на літрі. Протягом ц. р. нафта на складах підлягла „значній“ обнижці, але це не відбилося всюди на роздрібній ціні. Нафтовий промисл готовий співпрацювати з урядом в справі урегулювання роздрібних цін. Такий комунікат читаємо в господарській пресі. Що за тим скривається дійсно — охота справді обнижити ціни нафти на місцях, чи може щось іншого — покажеться аж згодом.

Ціна вугля для промислових цілей на місци в копальні виносить за тонну 14—16 зл., а вугля на топливо 20—23 зл. в літніх місяцях. Перевіз вугля зі Шлеська до Варшави коштує коло 17 зл. 50 гр. за тонну. Польські промислові круги, як також самі вуглеві копальні домагаються від уряду обнижки залізничої тарифи принаймні на вугіль.

Загальна обнижка залізничих тариф, як товарової, так особової малаби прийти з 1. січня 1933 р. Досі однак нема в цій справі нічого певного.

Податкові закони, між іншими закон про підвищення грунтового податку, далі закон про кумуляцію самоврядних податків і зміна 2. ст. закона про промисловий податок — не вийшли дорогою декрету; їх вносить уряд на найближчу соймову сесію.

Говорять про те, що американські експортери бавовни згідні дати лодзьким фабрикантам на 2-літній кредит 250.000 бель бавовни. В звязку з тим, що ця трансакція малаб іти через державний Банк Краєвого Господарства — є чутка, що цей банк мавби зцентралізувати все закупно бавовни. Це бувби новий крок в напрямі етатизації господарства в Польщі.

„Польська Вуглева Конвенція“ — картель головних копалень, на разі розпалася, через вихід з неї цілого ряду фірм. Причиною непорозумінь було те, що богато фірм було невдоволених з признаного їм контингенту до продажі в краю і заграницями. Побоюються, чи не прийде до підвишки цін вугля — що моглоб статися, якби фірми захотіли не продавати якийсь час вугля. Це вони очевидно можуть зробити, бо дотеперішні високі ціни при обнижених платнях наповнили їх каси достаточними зисками. Уряд інтервеніює в напрямі відновлення картелю, погрожуючи в разі потреби заведенням примусового картелю. Уряд тут зацікавлений по перше тому, щоби фірми не перестали експортувати (експорт дає заграничну валюту — а при теперішніх цінах експорт є стратний). По друге — уряд певно не захоче допустити до звишки цін на краєвих ринках, бо це булоб убійче при напруженій господарській ситуації, з якою не числитися уряд таки не може.

В Польщі є 42 фабрики беконів, з того 21 находиться поблизу німецької границі. 24 беконярні є в руках Німців; ці беконярні опановують 80 % всеї продукції.

Ціна бензини і газоліни для продажі в краю, на основі цінника нафтового картелю від січня 1933 р., була 42.48 зл., для експорту 17,55 зл. В наслідок спротиву малих рафінерій, які не експортують, обнижено краєву ціну бензини до 38,20 зл. за 100 кг. Неекспортуючі рафінерії є однак обовязані вплачувати від кожного проданого в краю квінталя певну квоту до картелю, на „вертничий фонд“. Ця „вирівнююча квота“ виноситиме тепер 16 зл. від 100 кг. бензини.

Подібно поступлено також з цінами газоліни, що служить до опалювання тяжчих моторів.

Таким чином, продаючи бензину в краю, неекспортуюча рафінерія одержує нетто 38,20 — 16 = 22,20 зл. за 100 кг.

Білостоцький текстильний промисл здобув в 1932 р. для своїх виробів вступ на ринки Китаю і Манджурії. Польська господарська преса реєструє це, як дуже відрадний факт. В червні 1933 р. прим. вивезено туди 168.119 кг. товару. Комунікація йде окружною морською дорогою, з Гдині через Суезький канал, попри Індію до Китаю і Японії.

Збір тютюну в 1932 р. Тютюн—це рослина, що майже виключно удається на нашій території. Після даних статистичного уряду, збір тютюну в 1932 р. представлявся в окремих районах в слідуючий спосіб (в квінталах):

Кремянець 560, Рівне 1556, Здолбунів 1277, Городенка 4497, Рогатин 1147, Снятин 1890, Коломия 1154, Борщів 12710, Бучач 2461, Чортків 6935, Копичинці 4793, Підгайці 2461, Збараж 574, Скалат 13909, Тернопіль 3031, Теребовля 2371, Заліщики 5866,

Вартість одного квінтала сирівця після цін, які платить державний тютюневий монополь — є пересічно 91 зол. Збір тютюну з одного квінтала подає Гол. Статист. Уряд в цифрі дуже високій (прим. на Кремянеччині — 21,5 квінталів, на Рівенщині — 20,2 квінт., на Тернопільщині — 18,3 квінт., в Городенщині 11,8 квінт., Снятинщині 10,9 квінт.

Виходить, що брутто дохід з одного гектара вагається між 1100—2000 золотих. — (Очевидно однак, що ніхто не має змоги плянтувати тютюну цілими гектарами, тільки в межах дрібних ділянок, в міру признання органів тютюневого монополю).

Урядове обниження відсоткової стопи від вкладок в банках? Часописи обговорюють можливість урядової інтервенції в напрямі обнижки відсотків від вкладок по банках і ін. кредитових установах. Очевидно, що таке зарядження моглоб вплинути потім вже і на редукцію позичкової відсоткової стопи. Треба зазначити, що це був би в Польщі перший випадок примусового регулювання вкладкової стопи і тому буде дуже цікаво слідкувати, який буде наслідок такої інтервенції. Знижка малаб обовязувати від 1. січня 1934.

Примус картелізації в гутничім промислі. До повновластей, які мав уряд в Польщі що до творення примусових картелів в ділянці вугля і нафти долучено тепер (від жовтня ц. р.) ще примус картелізації в залізнім гутничім промислі. Держава заінтересована тут головно тим, щоби примусити гути експортувати товар за границю, навіть коли там ціни не високі. Згідно з новим розпорядком ті фірми, які не експортують, є обовязані вносити спеціяльні оплати до фонду для вирівнювання експортових страт. Ті оплати від тони не можуть перевищувати ріжниці між краєвою ціною тих виробів, а ціною, яку узискується при експорті.

Друга постанова розпорядку говорить про те, які запаси продукту фірми є обовязані держати на поготівлі, а саме у висоті одномісячної продукції підприємства. Більший запас — тільки тоді, коли підприємство узискає відповідний кредит від держави.

Брак цукру в СРСР. „Газета Гандльова“ доносить дня 20. XI. ц. р. в рубриці: „Зі світового цукрового ринку:

„Невистарчаюча продукція цукру в совітській Росії приневолила уряд СРСР до введення бонів (карток) на продаж цукру. (Це річ давна. — К. Р.). Однакож і цей засіб не міг зарадити постійно зростаючому бракові цукру, в наслідок чого совітська влада завела вільну торгівлю цукром без огляду на те, чи ціна цукру буде тоді доступна для широких верств. І дійсно, по заведенні вільної торгівлі цукром його ціна піднялася до 50 зл. за 1 кг., і не є виключене, що та ціна буде ще вища“.

Зазначуємо, що „Газ. Гандльова“ від давнього часу займає дуже „річеве“, себто прихильне становище до СРСР — отже хіба не ширить неправди про цю державу.

Англія підпирає своє цукроварство. Британський уряд постановив внести до парляменту законопроєкт про продовження субвенцій для краєвих фабрик цукру. Субвенція ця виносить 9 пенсів за англ. сотнар (Cwt), якщо ціна цукру не доходить до 6 шіл. 3 пенсів. Подібно унормована субсидія для мелясу.

Також продукцію пшениці субсидіює англ. уряд. Робить це в той спосіб, що обложив спеціяльними оплатами млини та імпортерів пшениці і з тих оплат творить фонд для підпирання краєвих продуцентів пшениці (в Англії млини є теж важними імпортерами пшениці).

Великанський плян цукро-будівництва в Індії. В Британській Індії йде скорим кроком розбудова цукроварського промислу. Вже в 1930 році Індія мала 85 цукроваревь, а є в пляні збудувати їх ще 100 до 120. Внутрішня консумція цукру досягає 4 $^3/_4$ міліони тон. Треба думати, що той промисл розбудовується коштом англійського капіталу. Таким чином Індія станулаб на власні ноги що до запотребування цукру, який сьогодня довозить головно з острова Яви, що є в руках Голяндії.

В Данії штучно піддержують ціни пшениці, масла і худоби До давніших заходів для піддержання цін пшениці і масла додано подібні заходи що до худоби. Від року існує в Данії спеціяльний податок у висоті 10 корон від убитої штуки. Цих грошей вживає влада на скуп худоби, мясо якої перемелюється на мясну муку. Тепер цей податок має бути підвищений ще о 10 корон і ця нова квота має йти, як підмога, селянам, що продають худобу.

З ПРЕСИ.

Кооперація на Закарпатті.

Закарпатський „Учительський Голос“ в статті: „Гріхи підкарпатської кооперації“ приносить дуже цікаву характеристику тамошньої кооперації, яку подаємо в повнім тексті без змін:

„Коли ми приглянемося до нинішнього стану нашої кооперації, то з сумом мусимо ствердити просто таки лихий стан її.

Годі було б шукати причин того в самих лише зовнішніх фактах — впливах чужинців або в відсутності субвенцій чи кредитів з зовні. Очевидно, що щукання недомагань треба починати таки в самих наших життєвих умовах, в наших людях та обставинах.

Вже Еган, пtиступаючи свого часу до направи господарських обставин Підкарпаття (р. 1897), писав про нас: „нині народ цей не здібний ні до якої праці. Він же годується лише вівсяним ощіпком, капустою, а в найліпшому випадку крумплями. Ця страва не дає йому фізичної сили й витривалости“. Коли ми додамо до цього велику на родню темноту, а відкинемо так занадто різко присуджену нам нездібність, — то всеж дістанемо першу причину наших кооперативних невдач. Кооперація є самоуправа й тому потрібує певного рівня освіти; кооперація — це боротьба, що вимагає нераз твердости й характеру, а цього ж ще й тепер часто бракує нашому народові.

Другою причиною слабого розвитку кооперації треба вважати поганий матеріяльний стан населення, що, в наслідок цілої попередньої політики мадярської панської держави, було ожебрачене та віддане на поталу лихварям— позичальникам.

Третьою причиною є те, що найосвіченіша частина нашого народу — попівство та учительство в минулому майже не мали (та й тепер замало мають) зрозуміння для потреб народу, замало мали ідейности й жертвенности. Вони часто погорджували народом, і не можна було чекати від них відданої кооперативної праці.

Одначе ці причини самі по собі в нинішній час уже не діють із повною силою. Розвиток шкільництва в рідній мові, позашкільна освітня праця учительства, „Просвіти“ та в останньому часі й Робітничої Академії помалу поширює знання й розуміння кооперації, а тим самим створює внутрішні передумови її розвитку. Зростає нова генерація української молоді пересякненої справжнім народолюбством, яка стає до праці. Зрештою, при розумінню потрібности й хосенности кооперації знаходяться і в нашого бідного селянина невеликі матеріяльні засоби для заснування кооператив.

Проте кооперація не йде.

Ми думаємо, що, шукаючи головної причини цього, мусимо звернути увагу на осередок кооперації Підкарпаття — на Краєвий Дружественний Союз та переглянути, чи він зробив усе, як треба і що треба для успішного розвитку нашої кооперації.

Жадна праця не є можлива, коли нема кадрів, які могли б цю працю виконати. Отже цим уже накреслені початки й основи кооперативної праці на Підкарпаттю. Поширення кооперативного знання між ширшими масами та інтелігенцією — ось перше завдання, що лежало перед Кр. Друж. Союзом. І нині, після десятка років його праці, можна сказати, що цього першого завдання він не виконав.

Тих кілька коротеньких кооперативних курсів, що відбулися з ініціятиви Союзу, є ніщо в порівнанню з тим, що мало бути зроблено в цій галузі його праці. Потрібний був широкий плян організації масової систематичної кооперативної освіти; потрібний був кадр кооперативних інструкторів, що ходили б по селах із викладами про кооперацію, потрібні були кооперативні школи, бодай піврічні; в семінаріях же й торговельних школах та торг. академії треба було досягти введення курсу теорії та практики кооперації.

Бо лише так народні маси зрозуміли б корисність кооперації й придбали б потрібні знання для ведення низової роботи, а інтелігенція наша засвоїла б собі методи керування трохи ширшою дружественною працею та набула б потрібного для цього торговельного розгляду.

Але цього Кр. Друж. Союз не зробив. Він зате розбудувався в солідний уряд з точними годинами праці, горами паперів, емайльовими табличками на дверях і з тим специфічним бюрократичним душком, якого так боїться життя й творчість. Отже, замісць ініціятиви — засушені параграфи, замісць творчости — порох кооперативних архівів, замісць учителів-інструкторів — формалісти-ревізори. А в наслідок цього маси народні лишилися темні, дружеств не підпирали й піддавалися на ріжні протикооперативні провокації, що їх так багато й так легко ширили по се-

лахи вороги кооперації, — приватні торгівці та лихварі. А де й закладались кооперативи, то часто під натиском з зовні та з причини власного нерозуміння й невмілого їх провадження вони вироджувались, банкротувати й сіяли між селянством непошану та нехіть до кооперації на довгі роки. Це лише в нас можна зустрінути напис: „Потребительное дружество М. Лебовича“. лише в нас можна почути „Доста ми мали вже дружеств, ще й до днесь не уплатилисьмеся з довгу“.

І ось у такім поверховім підході до початкових завдань кооперації на Підкарпаттю та до методики кооперативної праці в нас полягає основний величезний гріх Краєвого Дружественого Союзу.

Це так загально. Але ми можемо конкретно вказати й дрібніші гріхи, що випливали з цього основного.

Отже перш за все непропорційна увага одним галузям кооперації у відношенню до інших. Знаємо, що Підкарпаття не є одноцільним господарським районом. Багатші низи з частішими містами є більше зацікавлені кооперацією збутовою, сільсько-господарською. Голодні верхи, неврожайні гори — хоч подекуди мають що продати, здебільшого ж жили з заробітків — отже в більшій мірі вони були заінтересовані кооперацією споживчою, що здешевлює й впорядковує саме споживання. Але Краєвий Дружественний Союз або цього не бачив, або не хотів бачити. За всяку ціну форсував він кооперацію сільсько-господарську навіть там, де вона даних на розвиток не мала. Та навіть і самі поодинокі галузі сільсько-господарської кооперації не були належно розвинені. Де міцна організація Союзу молочарень із налагодженими перерібнями, холодільнями та головно апаратом збуту? Де збутова централя пчолярів? Де яєшна кооперація? Де кооперативна овочева централя з переробкою, переховуванням і знов таки збутом? Їх нема, бо Краєвий Дружественний Союз їх не створив, а тим самим значить не виконав свойого післання в царині вже організаційній, а не освітній. Що ж до споживчої коперації, то нею Кр. Друж. Союз взагалі дуже мало цікавиться. Він сказав собі, що село, яке не може зібрати наpаз Кч. 10.000.— не може заложити споживчого дружества. І знов же — чому таке загальне рішення, чому не розгляд кожного окремого випадку, чому не розбудова сітки гуртових складниць, які уможливили б скорочений обіг капіталу, а тим самим зменшили б запотрібування в ньому? Всі ці „чому“ якнайліпше показують, скільки хиб зроблено було Кр. Друж. Союзом у його праці.

Одначе не лише в непропорційності поодиноких галузей та в занедбанню деяких із них були помилки Союзу. Система в цілому мала ту ваду, що вона була вибудована на принципі найбільшої централізації. В наших умовах, де глухі села розкидані між лісами й горами, де дороги погані, де бракує часто грошей на далекі поїздки, — централізація цілого кооперативного керовництва є просто шкідливою справі. Якнайширша децентралізація, утворення районових центральних осередків мусіло бути програмою для праці. Але й так не було.

В наслідок цього не було фактично живого звязку, а коли так, то не було й довіря до централі. Зналося, що десь є Краєвий Дружественний Союз, але розглядалося його, як якесь неминуче зло, бо треба, мовляв, пай платити, а хісну з нього жадного.

Було й ще одно зло, що шкодило кооперації — це сполітизованість її. Так уже якось повелося, що в Кр. Друж. Союзі першу скрипку грали представники аграрної партії, хочби навіть вони по суті з кооперацією ніколи нічого спільного не мали. Це само собою мало сприяло безсторонності праці Союзу та все тягло його на шлях служення груповим інтересам.

Зовсім же прикрий факт одриву від справжнього життя і прояв глибокого нерозуміння сучасности стався в Кр. Друж. Союзі отсе недавно. В травні (маю) управа його винесла п о с т а н о в у п р о п е р е х і д С о ю з у н а в е л и к о р о с і й с ь к у м о в у у р я д у в а н н я. Більшої непродуманости, глибшого нетакту зробити не можна було. В час, коли народ недвозначно виявляє свою волю до участи в усіх проявах життя, в вік демократії, групка інтелігентів вирішає переучити народ та примусити його уживати московщини, якої й сама групка добре не знає й не розуміє. „Русскій Ревізійний Союз“ у Львові видає свій часопис українською мовою — фонетикою, а наші доморослі „русскіє“ домагаються московщини. Де льогіка, де розум? Але мало того: на зборах Краєвого Друж. Союзу при кінці тогож місяця травня б. р., зорганізувавши та розагітувавши групу деяких мало-свідомих делегатів та учителів, „кооператори“ добилися терором і криком того, що ані знаний наш діяч і основатель Союзу дир. А. Волошин, ані свідомий селянин І. Грига не були перевибрані до Управи Союзу. І в цьому факті попереднє рішен-

ня управи щодо мови діставало гідне завершення. Цим рішенням Союз ступив на шлях язикової боротьби — шлях, що його взагалі на Підкарпаттю тепер піддержують лише ті, хто хоче деградації нашого народу.

Ми не вважаємо цей фінал неславної діяльности Кр. Друж. Союзу несподіванкою. Він був вислідною цілого попереднього життя Союзу. Відірваний від ширших народніх мас, пересякнений некооперативним бюрократичним духом, нечулий на народні інтереси Союз останніми своїми кроками лише доповнив попередній образ. Та це лише добре. Принаймні у наших компромісовців та прихильників єдиних фронтів отворяться очі на те, з ким і де вони досі працювали — з народом і для народу, чи проти нього.

Тепер справа ясна. Розрив Союзу з селом і українською інтелігенцією повний. І нашому учительству треба з цього лише витягнути потрібні висновки, а тоді взятися до справжньої кооперативної вихови населення та до конструктивної праці, праці не по кооперативних урядах, а на селі, не між уявними подкарпатськими москалями, а серед живого нашого українського народу й для нього. Такою працею учительство докаже, що кооперація є дійсно матірю добробуту, а не матірю зневіря, як це бачимо тепер, при керовництві Краєвого Дружественного Союзу.

Цією працею учительство внесе до кооперації на Підкарпаттю новий дух, витворить для неї нові напрямні в роботі, які доведуть до перемоги селянства над його злиднями та поневірянням.

Єднання нашого учительства з селом є найкращою цього запорукою".

Заховуйте чистоту кооперації*)

Історія кооперації — це історія упертої боротьби кооперативних організацій проти тих перешкод, які були на її шляху, для осягнення, коли не повної незалежности, (якої не має на земній кулі), то певної автономности в її діяльности. Згадаємо, що при свойому виникненню кооперації прийшлося боротися з повним свавіллям адміністративної влади, бо закладані на початку минулого сголіття кооперативи не мали ніякого захисту з боку закону; — відсіля боротьба кооперації за кооперативне законодавство. Боротьба ця закінчилася успішно, і майже всюди тепер існують кооперативні законодавства. Останні не завше були цілком сприятливі для кооперації, не завжди давали їй можність вільно розвиватися, але кожне кооперативне законодавство до певної міри захищало кооперацію від сваволі адміністративної влади і дозволяло їй існувати, не боячись за завтрішній день.

Одначе, безперечний є факт, що кооперативне законодавство деяких країн просякнуто іншими мотивами, ніж захист кооперації, як автономної економічної організації. Деколи серед цих мотивів ми помічаємо бажання, по можливості, зменшити таку автономність, деколи навітв зовсім її знищити. І ми можемо твердити, що законодавчі норми, які регулюють діяльність кооперації, не завжди можуть бути визнані задовольняючими щодо мінімальних вимог теорії кооперації. І тому сумнівно, щоб ті організації, що регулюються такими нормами вважалися існуючими, як кооп. організації, в їх чистому вигляді.

До таких норм, що загрожують чистоті кооперації, слід перш за все віднести відсутність категоричної вимоги в законі (Німеччина), що кожний член кооперативи має один голос в загальних зборах. Сюди належать також норми, що дозволяють уряду включати в склад членів управління кооперативи свого представника з правом голосу і тим більше з правом „veto" (Угорщина, Рад. Україна). Сюди відносяться також постанови, що дають право адміністративній владі звільняти остаточно і без жадного суду членів управ від їх уряду у випадку шкідливих, на погляд адміністрації, вчинків з їх боку. Сюди відносяться норми, що дають органам влади право призначати продажні ціни на предмети, що продаються кооперативам (Рад. Україна). Сюди слід віднести норми, що утворюють в царині кооперації органи адміністративно-державного характеру (Головні Кооперативні Комітети) та перецають їм регулювання більш важливих питань, які по істоті моглиб бути регульовані в законодавчому порядку (Радянська Україна, Польща).

Кооперативне законодавство, що вриняло хоч би одну з категорій норм вказаного вище характеру, порушує мінімум вимог, що ставляться теорією, як необхідні для тих установ, що претендують на назву кооперативних. І тому воно ipso facto виключає себе з кооперативних законодавств, але

---

*) Передруковуємо цю статтю проф. С. Бородоєвського як дуже актуальну для наших відносин, з „Журналу шкільного листування УТГІ" в Поєбрадах, де вона (в ч. 22 за 1933) первісно появилася. — Ред

переходить до категорії законодавств, що регулюють не кооперативні організації в їх чистому вигляді, а організації, що досить часто не мають нічого спільного з кооперацією.

Ось чому кооперативні працівники кожної країни повинні вперто захищати ті межі, якими відділяється кооперативність даної організації від її некооперативности. Вони повинні всіми дозволеними засобами боротися з порушенням кооперативними законодавствами отаких меж, з відмовою його гарантувати кооперації мінімум прав на автономність, з його небажанням зберегти чистоту кооперативних принципів.

БОЛЮЧА ВТРАТА.

Смерть Івана Івасюка.

Дня 31. жовтня 1933. р. помер у Празі в 54 році життя Іван Івасюк, економіст, лєктор кооперації і банківництва на Українській Господарській Академії в Подєбрадах.

Покійний перед самою смертю подарував українській кооперативній літературі велику і дуже цінну працю про „Кредитову кооперацію на Україні", в якій зібрав весь свій довголітний досвід в ділянці сільсько-господарської і кредитової кооперації на Кубанщині. (Книжка вийшла в серії видань варшавського Українського Наукового Інституту). Як лєктор кооперативного книговодства, покійний видав ряд підручників для студентів УГА у формі скриптів. З давніших його праць загальну увагу звернула велика і солідна господарська монографія п. з. „Кубань. Економічний нарис" (видання Укр. Соціольогічного Інституту в Празі, 1926 р.).

Покійний був подиву гідною людиною. Все мовчаливий, з доброю, легкою усмішкою під вусом — це була ходяча сконцентрована воля і трудящість. Такої скромности небагато на світі. Всі його мали за Кубанця, за одного з лідерів групи кубанців — українських соборників. По правдіж — він був родом з Хотинщини на Бесарабії, тільки згодом акліматизувався на Кубані і полюбив цей гарний край. Замолоду вчителював, спершу на Катеринославщині, пізніше на Кубанщині. Тут він пристав душею до кооперативного руху. Його трудом зорганізовано м. і. Кубанський Кооперативний Банк і він вибився на його управителя. Кубанський Банк в його руках став могутньою господарською, фінансовою, агрономічною і освітньою централею.

Революція 1917 р. видвигнула і його на чоло вільної країни. Іван Івасюк став членом Кубанської Краєвої Ради і разом з нею мусів 1920 р. покинути Кубань та емігрувати.

Вістка про його смерть вразила всіх, хто його знав і з ним приятелював. А знавши його — не можна було не бути його щирим приятелем...

К. Коберський.

Видає: Ревізійний Союз Українських Кооператив.
За редакцію відповідає: д-р Карло Коберський

Друкарня „Біблос", Львів, Японська 7. Тел. 14-78.

НОВІ КНИЖКИ.

Календарець українського кооператора на рік 1934. Рік вид. V. Львів, РСУК, 1933. 8⁰, ст. 204.

К. Коберський і В. Левицький. — Ідеольогія кооперації. Вибір з кооперативного письменства. Львів, РСУК, 1934. 8⁰. ст. 40.

Е. Храпливий. — Плекання рогатої худоби у Східній Галичині. Нарис за час від 1880 до 1930 року, З 7. картами. Львів, „Сільський Господар", 1933. 8⁰. ст. 40.

Українсько-московська війна 1920 року в документах. Ч. 1. (Оперативні документи штабу армії Української Народньої Республики). З передмовою і під ред. ген. штабу ген. В Сальського. Документи впорядкував ген. П. Шандрук. Праці Укр. Наукового Інституту. Т. І. зош. 2. Варшава, 1933. 8⁰. ст. 408.

Пушкар, Микола. — Наймолодша палятелізація шелестівок в українській мові. Праці Укр. Наукового Інституту Т. Х. зош. 2. Варшава, 1932.

Журба, Галина. — Зорі світ заповідають... З післясловом Миколи Голубця. Львів, Іван Тиктор., 1933. 16⁰, ст. 128 (Укр. бібліотека ч. 10).

Co-operative Review. Isseud by the Co-operative Un on ot Great Britaie and Ireland. Vol. VII. № 42. November 1933. Manchester, Holovake House, 1933, 8⁰. p. 235—284.

Spółdzielczy przegląd naukowy. Pod red. E. Rudzińskiego. Rok VI. Zesz. 11. Listopad, 1933. Warszawa, Spółdzielczy Instytut Naukowy, 1933. 8⁰. стор. 44.

Vierteljahrschrift für Genossenschaftswesen. Hrsgb. E. Grünfeld. 11 Jahrgang. Oktober 1933. № 3. Stuttgart u. Leipzig, C. L. Hirschfeld, 1933. 8⁰, st. 97—144.

Rolnictwo. — Rok VI. Tom I. Zesz. 1. Październik. Warszawa, Towarzystwo oświaty rolniczej, 1933. 8⁰, str. 148.

Sprawy narodowościowe. Czasopismo poświęcone badaniu spraw narodowościowych. Rok VII. № 4. Lipiec—Sierpień. Warszawa, 1933. 8⁰, st. 321—490.

Чи ВИ вже є ПЕРЕДПЛАТНИКОМ ЖУРНАЛУ „ЖИТТЯ І ЗНАННЯ"

З днем 1. січня 1934. р. починаєтся семий рік існування одинокого популярно-наукового місяника „ЖИТТЯ І ЗНАННЯ".

На рік 12 чисел. Кожне число по 32 стор. вел. чвірки.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

Передплата на рік в краю і Чехословаччині виносить 18·00 зол., на 6 місяців 9·00 зол., на 3 місяці 5.00 зол., поодиноке число 2.00 зол.

За кордоном на рік виносить 4 ам. дол., на 6 міс 2 ам. дол., на 3 міс. 1·20 ам. дол., поодиноке число коштує 0·35 ам. дол. — Для членів Т-ва „Просвіта" за кордоном 3 ам. дол.

Комплети II., III. і IV. річників можна замовляти по ціні: 18·00 зол. за брошурований і 23·00 зол. за оправлений в півполотно зі золотими витисками на фронті і хребті.

ПРОСИМО ПРИСИЛАТИ ПЕРЕДПЛАТУ.

При кожночасній зміні адреси необхідно подавати давню адресу.

Адреса Редакції і Адміністрації:

Львів, Ринок 10, Товариство „Просвіта". — Société „Prosvita", Léopol, Rynok 10. Pologne. Association „Prosvita", Lviv, (Lemberg) Rynok 10. East, Galicia, Poland.

ЗАПРОСИНИ ДО ПЕРЕДПЛАТИ! ПРЕМІЇ!

на 1934. рік, що є вже семим роком видання журналу

„КООПЕРАТИВНА РЕСПУБЛИКА“

єдиного у нас економічно-суспільного місячника, що виходить під ред. дра К. Коберського накладом Ревізійного Союза Українських Кооператив.

В 1934 році „Кооперативна Республика“ даватиме своїм читачам:

постійні приступно написані огляди господарського положення в краю і заграницями;
багату господарську і кооперативну (краєву і заграничну) хроніку, в котрій повідомлятиме про всі визначніші події у світі;
в своїх постійних відділах (народнє господарство, теорія, практика та життя кооперації і ін.) принесе статі наших і закордонних визначних економістів.

Кожний передплатник „К. Р.“, що заплатить до 1. липня передплату за рік, одержить в 1934. році такі дарові ПРЕМІЇ:

1) **Книжку: „ІДЕОЛЬОҐІЯ КООПЕРАЦІЇ“.** Вибір з кооперативного письменства, ст. 108, вартости 2 зл. або
2) **Книжки з видань РСУК. по вибору передплатників у вартости** 2 зол.

ПЕРЕДПЛАТА ЗА „КООПЕРАТИВНУ РЕСПУБЛИКУ“ В 1933. р. ЗНИЖЕНА І ВИНОСИТЬ ВСЬОГО 12.— зол. (за 12 чисел по 40 стор. друку). **На 1/2 р. 6.— зл. Окр. ч. зл. 1.— До набуття в усіх книгарнях.**

Кооперативні робітники, студіююча молодь і селяне дістають крім премії „КООП. РЕСПУБЛИКУ“ за 8.— зол., якщо заплатять повну передплату за рік ДО КІНЦЯ ЧЕРВНЯ 1933. Сплачувати можна ратами.

АДРЕСА: **ЛЬВІВ, вул. МІЦКЕВИЧА 12 — РСУК.**

Гроші надсилати чеками РСУК з дописком „на К. Р.“.
Чеки є у всіх кооперативах.

Кожна солідна кооператива мусить мати „КООПЕРАТИВНУ РЕСПУБЛИКУ“!

Не можна звати себе освіченим кооператором, не читаючи „КООПЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛИКИ“!

КНИЖКОВІ ПРЕМІЇ!

В. ЛЕВИНСЬКИЙ

ЯК БОРОЛИСЬ ПОЛЯКИ ЗА СВОЄ ГОСПОДАРСЬКЕ ІСНУВАННЯ ПІД ПРУСІЄЮ

ЛЬВІВ 1933

Додаток до „Кооп. Республики" за 1933 р.
Бібліотека Ревіз. Союзу Укр. Кооператив ч. 33.
Накладом Ревіз. Союза Укр. Кооп. у Львові.
Друк. „Більос", Львів, Японська 7. Тел. 14-78.

Вступні замітки.

Боротьба народів — це суспільне явище не тільки наших часів, але й усього історичного та доісторичного ходу й розвитку людського суспільства. Кожне явище, що діє і повторюється в природі або суспільстві постійно, називаємо законом. Боротьба народів це закон процесу людського суспільства. Чи обсервуємо життя примітивних (диких) народів перед тисячами років, чи в глибокій старовині (життя старих Греків і Римлян), чи в середновіччі, чи вкінці в новітніх і інших часах — скрізь й усюди обсервуємо одно й те саме постійне явище, а саме боротьбу народів.

Чому народи вели й ведуть між собою вічну й ненастанну боротьбу? О що ходить у цій боротьбі?

Наука про суспільство (соціологія) дає на це питання таку відповідь.

— Кожний сильніший етнічний або соціяльний елємент (нарід або кляса) змагає до того, щоби примусити слабший елємент (нарід або клясу), що находиться під його владою, або під неї попаде, служити своїм цілям. Вічна жадність визиску й панування вправляє ввесь соціяльний процес в рух. Тимто боротьба народів за визиск і панування у всіх формах, як отвертих, так і насильних являється руховим принціпом і силою історії.

На найнищому ступні розвитку людського суспільства, цебто в стані первісного дикунства людей, що кермувались у своїх вчинках одним тільки тваринним інстиктом, одно племя не знає інакше використати друге племя, як у той спосіб, що члени одного роблять лови на друге та членів їх убивають або пожирають. Канібалізм був поширений колись по всій земній кулі, та ще й нині надибуємо його у сучасних диких племен. На пізнішому ступні розвитку суспільства люди приходять до свідомости, що використати для своїх цілей чужі етнічні елєменти (народи й кляси) можна далеко краще в інший спосіб, як через канібалізм. Сильніше племя або нарід полишає слабше при життю, але опановує його, цебто грабує його землю і добро та приневолює членів його працювати на себе, як рабів.

Так повстало старинне рабство (невільництво), середновічне кріпацтво та неволя народів новітніх часів, цебто в добі капіталізму.

Кожне панування є завсігди результатом війни, бо кожна війна, коли вона не є простим наскоком грабіжників, має своєю метою зорганізовання тривалого апарату панування над переможеними. Боротьба між переможцями й переможеними йде далі. Але вона губить отвертий характер і форми війни та переходить у скриту. Між одними

й другими повстає вічна ворожнеча, вічне напруження сил, вічний неспокій, дальша постійна боротьба на життя і смерть.

Одним із засобів, що веде до знищення цієї боротьби й усунення антагонізму між пануючим і поневоленим народом являється національна асиміляція. Пануючий нарід силкується при помочі всіх засобів, що ними розпоряжає, накинути поневоленому народові свою мову, свою релігію, свою культуру. Коли це наступило, падають й інші перегороди й перешкоди злиття одного народу з другим. Національна асиміляція стає довершеним фактом.

І тільки там жадність панування одних народів над другими находить свій природний стрим, де силі одних успішно простиставилася сила других.

Так пізнали ми один суспільний закон, що діє в історії і в процесах людського суспільства. Та хочемо звернути увагу читачам ще на другий. Це так зв. закон пробудження поневолених, що його відкриття та соціологічне обоснования завдячуємо відомому марксівському вченому, др. Отто Бауерові.

На чому полягає він?

Наслідком підбою народів у февдальній добі асимілюються всі їх вищі верстви крім закріпощеного селянства. Капіталізм розкладає село та викидає селянських синів у місто. Одні стають тут наємними робітниками, другі здобувають собі вищу освіту. Так твориться пролєтаріят і інтелігенція поневоленого народу. З початку одні й другі легко попадають під асиміляційні впливи або зовсім асимілюються з пануючим народом. Пригнічена й забита національною й соціяльною неволею селянська маса спить ще блаженним сном, невідома своїх національних і соціяльних інтересів. Такий стан триває до певного часу. Коли число інтелігенції поневоленого народу вже зросло, коли кличі народництва та демократії знайшли відгук у їх психіці, вертає ця засимільована інтелігенція до свого народу назад, реасимілюється, створює національну літературу й пресу, будує свою культуру, стає будителем народніх мас та піоніром національно-політичного визволення народу.

Так Українці, Білорусини, Литовці, Чехи, Фінляндці, Лотиші, Грузини, Болгари і т. д., наслідком поневолення їх, стали в ході історії селянськими народами, що над ними запанували Поляки, Москалі, Шведи, Вірмени, Греки, Турки і т. д. Всі ці народи пробудились до національної свідомости й більшість з них визволилася вже з ярма національної неволі. Однак процес пробудження поневолених народів, у добі капіталізму — це загальний закон, супроти яких воля пануючих народів безсильна. Вони можуть задержати розвиток перших, але знищити їх не в силі. Навіть найменші народи, що їх давно вже засудили на національну смерть, прокидаються до свого національного і самосвідомого життя та певним, хоч і важким шляхом ідуть до свого визволення.

В цій статті обмежимося до ілюстрацій ділання обох законів, що ми їх вище коротко пізнали, на конкретньому прикладі. Що ми вибрали на цей приклад пруських Поляків, то це не тільки тому, що неодна сучасна держава переняла у своїй національній політиці супроти Українців та інших недержавних народів всі засоби і методи політики колишнього пруського уряду супроти Поляків і не тільки тому, що організація боротьби пруських Поляків за своє існування

являється у великій мірі зразком еволюційної (мирної) боротьби поневоленого народу[1]) за своє існування, але головно тому, щоби на цьому конкретному прикладі з усією обєктивністю показати, що сила соціяльного закону далеко сильніша від волі потентатів та урядів і що в останній лінії перший являється побідником над другим. Така лекція, що її може нам дати не тільки наш конкретний приклад, але й взагалі вся дотеперішня історія боротьби поневолених народів за своє існування в добі капіталізму. Вона має для нас не тільки глибокий науковий, а саме — соціольоґічний інтерес, але ще й практичний.

Даючи читачам по змозі короткий й стислий нарис історії боротьби пруських Поляків за своє існування, ми зовсім не думаємо впливати на хід тактики Українців в сучасній Польщі в такому чи іншому напрямі. Бо ми переконані, що тактику кожного поневоленого народу зумовлюють у великій мірі самі його противники, що таку чи іншу зброю, що нею послугується поневолений нарід у боротьбі за своє існування, в першій і головній мірі накидає йому сам пануючий нарід.

При писанню нашої брошури ми користуємося майже виключно солідною книгою німецького вченого, проф. Л. Бернгарда[2]), на котру в нас, як вона появилася, не звернули ніякої уваги і котра сучасному поколінню цілком невідома. А тимчасом книга проф. Бернгарда, котрий зовсім не криється зі своїм пруським націоналізмом, а однак підходить до фактів, що про них узявся писати, зі скрупулятністю та обєктивністю німецького вченого, — представляє для нас найглибший інтерес. Даючи яскраву картину національного пробудження пруських Поляків, змальовану ним просто по майстерськи, він показує нам, як з країни шляхти і темного та забитого польського селянства пруська Польща, через велику культурну працю й дисципліну, протягом кількох десятиліть перероджується в новочасний суспільно-політичний організм, що під покрівлею чужої і ворожої йому державности веде не тільки з успіхом боротьбу за своє національне існування, але в своїй розгоновій силі національного відродження ще й витискає ворога з рідної землі.

В чому загадка цих великих успіхів політики поневоленого народу?

Серйозна політика можлива тільки тоді, коли за нею стоїть економіки. Ось наука, що її дає нам боботьба пруських Поляків за своє національне існування. І саме найглибший науковий інтерес книги проф. Бернгарда лежить у тому, що він, даючи нам яскраву картину пробудження й відродження пруських Поляків, зазнайомив нас ґрунтовно з економічною базою цього відродження, з його економікою.

В історії цієї боротьби розріжняє автор три періоди: перший від 1831 до 1863, другий від 1863 до 1893 і третій від 1893. — Перейдемо їх.

Характерно, що автор моттом до своєї книги поклав виривок із промови на одному польському зїзді такого змісту:

---

[1]) Зразком революційної боротьби поневоленого народу за своє існування може служити Ірляндія.

[2]) Bernhard Ludwig, Das polnische Gemeinwesen im Preussischen Staat. Die Polenfrage" 2 bearb. Aufl. XI—620 з двома картами. Leipzig, 1910. 8⁰.

„Прилучені до держави, що на її внутрішній розвиток не можемо мати ніякого впливу, ми приневолені з власної плоті прясти нитки, необхідні для огрівання нашого тіла й духа, створюючи установи на оборону наших інтересів, загрожених майже зі всіх боків“.

Це мотто відразу вводить нас у саму суть матерії книги проф. Бернгарда.

I.

(Вступні уваги. — Еміграція і батьківщина. — Настрої в Познані. — Пруський королівський указ з 1833 р. — Гасло: „Powrót do kraju!“. — Роля еміграції. — Др. Кароль Марцінковський, як ідеолог і організатор органічної праці. — Перші польські реформи й установи. — Кредитовий Союз. — Базар познанський. — Товариство ім. Марцінковського та інші союзи. — Надії на еміграцію. — Смерть Марцінковського. — Закриття Кредитового Союза. — Виключення Поляків з пруської адміністрації. — Рік 1863. — Кінець панування еміграції).

Після трьох поділів Польщі (1772—1793—1795), з котрих останній цілком вимазав Польщу з карти европейських держав, відбудували вправді Польщу за Наполєона під назвою „Варшавського князівства“ в неповних навіть етнографічних межах; проте з упадком Наполєона державу цю зліквідував Віденський Конгрес, а створене на її місце „Польське Королівство“ тільки з частини російської займанщини мало характер автономічної політично провінції російської імперії.

Поляки не могли переболіти втрати своєї батьківщини. В 1830/31 підносять вони прапор революції і війни проти царату, але це повстання кінчиться для них нещасливо.

Зникла остання надія на здобуття волі.

Проте Поляки не скапітулювали. Розбиті польські лєгіони тисячами потягнули до Франції — на еміграцію, щоб звідци працювати в користь визволення батьківщини.

Париж став центром осідку польської еміграції. Він став великим огнищем тайної польської організації, агітації і пропаганди. Тут розгорілось польське духове життя і то саме тоді, коли після погрому 1830/31 воно по всіх займанщинах просто завмерло. Дивне явище: майже все, що є велике й могутнє в польській літературі, повстало після 1831 р. у Парижі! В 1831 р. появилася тут третя частина Міцкевичевих Dziad-ів, цеї величньої й могутньої пісні польського мучеництва. Здавалось, що в цьому демонічному творі польський ґеній висловив всі й найскритші, найсильніші почування, всі дрожання болю душі польської еміграції. Не диво, що очі всієї поневоленої Польщі звернені були на Париж, як на те місце, де кувалась нова зброя польського визволення.

Засноване кн. Чарторийським в Парижі в 1832 р. „Towarzystwo literackie“ стало центром політики польської аристократії. Знова-ж „Towarzystwo demokratyczne“, засноване майже рівночасно польськими лібералами, було противагою першому. Обі організації змагалися між собою за впливи на поневолену батьківщину.

Що-ж дала еміграція Полякам у Прусії?

Важко рішити: страх перед енергійною антипольською політикою, що її провадив уряд після 1831 р., чи втома польського суспільства або потреба відпочинку, опанували Поляків у перших роках після повстання. Коли в Парижі кипіло й гуділо бурхливе життя еміграції,

в польській Прусії було тихо й спокійно. Люде почували себе пригнобленими. Забите, темне й безпросвітнє польське селянство спало сном мертвих; другаж, менша частина польського суспільства стала думати про свої власні інтереси.

З 1834 р. польська шляхта й магнатерія в Прусії, що в її руках спочивала виключно польська політика, ослаблена й пригноблена подіями великого зриву та її наслідками а до того задовжена, що надармо шукала дешевого кредиту в пруських банках, виявляла сильний нахил до спокійної економічної роботи. Вона бажала присвятити себе місцевим справам, особливо з моменту, як пруський уряд зробив вид, що бажавби помогти їй.

13 марта 1832 р. появивився королівський кабінетний указ, що велів скуповувати польські задовжені маєтки та перепродувати їх Німцям. Навіть людина, що вела пруських Поляків на поміч повстанню 1830/31, поміщик Дезидерій Хлаповський дає тепер пароль: спокійна економічна праця на батьківщині!

З 1833 р. став виходити навіть польський часопис „Przyjaciel ludu", всеціло присвячений інтересам місцевої політики пруських Поляків. В цій праці польська шляхта в Прусії рахувала навіть на поміч одної частини еміграції.

Ця поміч стала просто конечною особливо з того часу, як пруський уряд скасував в Прусії останні рештки польської самоуправи. 3 лютого 1833 королівським указом застановлено ландратські вибори а вслід за ним появився другий указ, що загально виключав Поляків від пруської державної служби. Мало того. Всі важні місцеві справи, від духовних семінарій до поліпшення грунтів, пруська адміністрація взяла в свої руки та під свій догляд і контролю. Відразу пруський уряд позбавив польську шляхту всякого впливу на місцеве польське населення. Польська шляхта й магнатерія стала почувати залізну руку опіки над собою свого ненависного ворога.

В цьому моменті розумніші поміщики, що не дали збити себе ворогові з пантелику, кинули зазив на адресу еміграції: Powrót do kraju! Назад на батьківщину для праці на місцях!

Польська еміграція в Парижі відогравала подвійну ролю. З одного боку була вона гніздом заговорів, центром політичної польської ініціятиви, з другого, свого рода вищою школою і академією. Тут кипіла польська політика, але тут розвивалася й польська література, наука та мистецтво. Між 1831 і 1863 рр. по всіх польських займанщинах стало добрим тоном і звичаєм „еміґрувати" на кілька років для завершення студій у Парижі. Таким чином еміграція в Парижі стала відогравати для Поляків ролю вищої політичної і науково-виховної школи, що рік річно приймала й випускала молодих людей. Відповідно до свого характеру й нахилів люди вертались звідци або „емісарами еміграції" для політичної роботи й заговорів, або присвячували себе місцевій праці, використовуючи своє знання й досвід. До цих особливо людей звертався зазив з Познаня: Powrót do kraju!

Серед тих, що пішли за цим зазивом і в 35 рр. вернулись у Познань, був один лікар: др. Кароль Марцінковський. Йому було 36 років, коли виїхав з Парижа, а в 10 років опісля він помер. Проте цих 10 років його важкої й муравлиної праці становлять цілу епоху в історії польської Прусії. Став дійсно вождом і великим трибуном свого народу, спосібний на особисту самопожертву, він мав інші

думки про нарід, як звичайний, пересічний польський аристократ. Твердо вірив у силу народніх мас і був переконаний, що з них можна створити новий національний фактор, польську середню клясу. Не висказував просто цієї ідеї, але робив для неї все.

На Марцінковського мала великий вплив заграниця. Коли обжалуваний в державній зраді мусів покинути Познань і поїхав спершу в Лондон, там він все ціло був перенятий ідеями і духом еміграції. Але Англія поділала на його наче холодний туш. Англійський егоїзм і практицизм заставили його тверезо подивитися на самого себе, на світ і польські справи. Тут у Лондоні побачив він на власні очі та переконався, що даремно надіятися Полякам на поміч Англії у польській справі. Розчарований, закинув майже політику та став виучувати сільське господарство й продукцію Англії. Коли в кінці 1832 р. приїхав у Париж, побачив тут несерйозність польських конспіративних гуртків, та розпаношену гризню між аристократами й демократами. Його програмою було: Поляки повинні визволитися від надії, що Франція може дати їм політичну поміч при організації повстання. „У французькому парляменті сміються з Поляків". З другого боку Поляки повинні використати французькі наукові установи, бо набути в рідному краю дійсне знання для Поляка просто неможливо.

Маючи такі погляди, Марцінковський держався цілком з боку від політики еміграції. Натомісць став одним із організаторів помочі Полякам, що вчились на чужині. В кінці 1832 р. основано в Парижі „Towarzystwo Pomocy Naukowej". В управі цього товариства бачимо Марцінковського поруч Міцкевича. Рівночасно він вступив у зносини з парижськими медицинськими установами та відкрив для своїх земляків дорогу до занять по французьких клініках і шпиталях. За його поміч підчас вибуху холєри в 1833 р. Institut de France, себто Академія Наук у Парижі відзначила його, як лікаря, золотою медаллю. В 1836 р. приїхав він на зазив земляків до Познаня.

Зразу взявся до важкої праці: організації польської Прусії. При кінці 30-тих рр. його загально вважали вже моральним диктатором. Його диктатура полягала в тому, що він негодував пустими партійними роздорами та працював з кожним, хто готовий був і спосібний був віддатися оргранізаційній праці. Його „диктатура" полягала ще в тому, що він, проти звичаю, для всіх своїх підприємств шукав підмоги пруських властей, або в конечнім випадку їх невтралітету і таким способом з самого початку відганяв від польських організацій пайнебезпечнішого ворога. Вкінці розумів і вмів притягти для здійснення своїх плянів архиепископську консисторію.

Коли Марцінковський приїхав у Познань, щоби посвятити себе польській справі, застав тут тільки одну економічну організацію: Кредитовий Союз для вел. князівства познанського. Оснований в 1821 за згодою й піддержкою пруського уряду, він був цілком у польських руках, власне кажучи, в руках польської земельної аристократії, що її інтересам служив. Але в цьому банку польські панове вели таку господарку, що він уже по кількох роках хилився до упадку. В 1825 пруський уряд виратував його, даючи йому безпроцентову позичку в сумі 200.000 талярів. Але сума ця не виратувала банку при відомій господарці польської шляхти, що стала просто приповідкою. Банк далі існував, але тільки на папері. До приїзду Марцінковського

шляхтичі даремно добивалися більшої позики від пруського уряду. Удалося це Марцінковському. Він виєднав в нього позичку в сумі 11 міліонів талярів. Але М-кий не був ані поміщиком ані шляхтичем. Тимто не диво, що він з чисто клясової економічної організації польської шляхти зробив зразковий сільсько-господарський банк, що служив загальним інтересам пруських поляків та спеціяльно сільсько-господарській культурі польської Прусії.

Марцінковський не закладав рук. Перше підприємство, що мало промощувати шлях для здійснювання його ідеї (себто організації польського міщанства), було товариство, засноване ним в 1838 р., що мало сконцентрувати в своїх руках всю торговлю сільсько-господарськими продуктами польської Прусії та зорганізувати загалом справу особистого кредиту. Одно й друге було досі в жидівських руках. Проте здійснення цього великого пляну вимагало великої суспільної дисціпліни, що її що-й-но треба було виплекати, як не менш великого капіталу, що його ще не було. Товариство між іншим збудувало великий польський готель в Познані — „Базар Познанський", що попри свої цили, яким служив, був вигідним місцем для зустріч і зборів Поляків.

Більш повелася Марцінковському друга справа. В 1840 р. оснували в Познані „Товариство ім. Марцінковського", котрого метою було нести поміч Полякам, що потребували освіти. Товариство розвинулось у могутню, організацію і було справжньою гордістю Поляків. Власне кажучи, воно було цілою системою товариств з централею в Познані. По всіх містах і місточках Прусії працювали „окружні комітети" товариства. З самого початку основання його Марцінковський установив моральний принціп, що обовязував кожного Поляка помагати товариству матеріяльними пожертвами. Система була така, що окружні комітети всі зібрані гроші посилали до централі. Але вони одержували назад більше, як давали. Так удержували Польки, безліч стипендіятів і пенсіонерів, що вчилися у нищих, середніх і вищих школах.

Товариство завдячувало свій великий успіх двом моментам. По перше, воно було безпартійне, цебто відкрите для всіх. Загалом у Поляків увійшла в тіло і кров засада, що в польських економічних і культурних організаціях і одного слова не сміли говорити про політику. „Принціпово" всі ці товариства вули безпартійні. „Принціп безпартійности" показався через цілі десятиліття, у всіх фазах польської політики пруського уряду, успішним. Всі товариства Поляків були чисто польські, по формі однак безпартійні. Проте, ця формальна безпартійність могла бути здійснена тільки тому, що управа всією системою була строго національна, польська. Обєктивно вийшло так, що польські організації на німецькі гроші робили польське діло. Таке діло робило і товариство ім. Марцінковського. Марцінковський мав звязки не тільки з пруськими властями, але і з німецькими громадянами та шукав в німецьких колах грошей для свого товариства. Другий момент, котрому завдячувало товариство свій успіх, був організаційний. Від кожного члена, що побирав стипендію т-ва, брали довжний вексель, що нам зобовязувався стипендіят в часі, як тільки буде в можности удержувати себе, сплатити назад свій довг. Проте розвиток товариства ім. Марцінковського показав Полякам, що національну справу піддержується не векслевою строгістю, але при помочі громадянської опинії та контролі. В рахунок уходили три групи

людей, що від них залежав успіх справи: члени товариства, стипендіяти та бувші учні.

Щоби збільшити і обєднати першу групу, рішили піддержувати честилюбність комітетів при помочі публичних комунікатів і щорічних зборів товариства. На стипендіятів впливали при помочі розподілу й відмови стипендій, збільшення їх або зменшення. Стипендіяти підпадали контролі товариства. Вкінці на бувших стипендіятів мали вплив через публікації, хто і в якій мірі сплачував свій довг. Ці публікації мали більший вплив як вексливий примус. До того бувші стипендіяти мали моральний обовязок, вступати в члени товариства, помагати йому та по змозі займати відповідні до своїх студій місця на провінції, щоб тут працювати в користь рідної країни.

Так працювало товариство ім. Марцінковського. Воно обслуговало в першій мірі своїми стипендіями середні верстви польського суспільства: ремісників і приватних службовців, селян і народніх учителів та вкінці синів польських робітників.

Крім цього товариства основано заходом Марцінковського ще інші союзи, як: Союз для учащихся в Познані, Союз освітньої помочі в західній Прусії, Союз учащихся дівчат в Зах. Прусії і Союз польських народніх бібліотек. Всі ці організації побудовано на зразок товариства ім. Марцінковського і всі вони находилися з ним у персональній унії, що, як далі побачимо, стала головним цементом польського суспільства. І доходи всіх цих товариств черпалися з трьох головно джерел: зі щорічних вкладок членів, надзвичайних датків та з процентів від капіталів. Так напр. маєток товариства ім. Марц., що в перших роках свого існування доходив до 1.300.000 марок, складався з дарів, пожертвувань і лєгатів.

Вплив і слава Марцінковського дійшла в 1844 р. до апогея.

А проте польська Прусія пильно прислухалася до всього того, що ділось на еміграції, і, не кидаючи своєї органічної праці, жила її надіями.

А життя еміграції далі диференціувалося і розкладалося. Попри дві відомі нам групи, аристократів і демократів, повстала ще третя, що бажала примирити дві перші, себто „Zjednoczenie“. Від цих трьох головних груп почали відколюватися многі тайні клюби й товариства, що засідали то в Парижі, то в Лондоні, то в Швайцарії. Всі вони гризлися і жерлися між собою. А коли надії на чужу заграничну поміч, на Лондон і Париж, недописували, публика почала нервуватися. Приняття кн. Чарторийським „польської корони“ було першим признаком цієї хороби. „Ви робите мене смішним“ — сказав князь депутації, що піднесла йому корону, але тим не менше приняв її. Демократична знов ґрупа сама присвоїла собі „вищу владу“ не тільки над еміграцією, але й над усією Польщею та почала затягати „національні позики“. Мимо цього еміграція стала підготовлювати нове повстання. По всіх польських займанщинах розбрилися емісари еміграції, що відогравали ролю ініціяторів повстання. В Познані проживали для підготовки повстання Мєрославський і Маліновський, як емісари „демократичного товариства“, Хелміцький як емісар „Zjednoczenia“ і Вітолд Чарторийський як посол від аристократії.

Робота й впливи цих груп в польській Прусії привели в результаті до знищення майже всієї праці Марцінковського.

В 1844 р. ще ясно світила його звізда. Проте вже з кінцем ц. р., коли Познань став операційною базою повстання, стала вона мер-

кнути. Марцінковського, що не вірив в успіх повстання і виступав проти його, стали кидати навіть його найвірніші приятелі та бойкотувати. Його вкінці цілком ізолювали. Він тяжко занедужав і в листопаді 1846 р. помер. Після його смерти падали його орґанізації, одна по одній. Всі вірили на заграничну поміч. Всі вірили в „націоналізм“ Луї Наполєона, та прислухалися головно до ґрупи кн. Чарторийського, що обертався на цісарському дворі.

В р. 1848 вибухають збройні повстанчі рухи в пруській та австрійській займанщинах, скоро здавлені, підчас коли революційна енергія Поляків в російській займанщині виладувалася доперва в січневім повстанню 1863 р.

Революційні польські рухи в познанщині пруський уряд рішив використати. Перш за все він узявся до Кредитового Союза. Коли доказано було, що члени й урядовці його брали участь в заговірницькій акції, уряд назначив королівського комісяра для контролі і управи Союзом і не давав йому ніяких позик. У 1850—57 Познащина не мала ніякого орґанізованого кредиту. Що таке становище було не можливим, бачив сам уряд. Він закрив „Союз“, полишаючи йому займатися тільки погашенням раніше випущених закладних паперів, а на його місце оснував „Новий Кредитовий Союз для провінції Познань“ (пізніший „Познанський Земельний Банк“), від орґанізації у прави якого Поляки були виключені. На цьому уряд не поперестав. Він наложив залізну руку контролі на все польське економічне, політичне й культурне життя так, що Поляки не могли більше виявляти самостійно ніякої своєї діяльности. Це цілковито підчинило усе їхнє життя під вплив еміґрації. Князь Чарторийський і анонімний національний уряд у Варшаві були найвищою інстанцією для Поляків у Прусії.

Вкінці прийшов 1863 рік. Царат удавив безпощадно польське повстання. А пруський уряд пішов у всьому на руку Росії. Тоді то стало ясним для пруських поляків, що „панування еміґрації стало непідходящою формою польської орґанізації та що треба шукати нових засобів для національної польської оборони. Повстання розбило польські ілюзії. Проте дало воно їм одну лєкцію: рахувати тільки на власні сили.

II.

(Вступні уваги. — Польська фракція. — Її значіння. — Масиміліян Яцковський. — Програма його діяльности. — Пробудження польського селянства. — Польський кооперативний рух. — Бісмарк і Поляки. — Пруський кольонізаційний закон 1886 р. і покликання до життя пруським урядом „Кольонізаційної комісії“. — Оборонні міри польської шляхти. — Основання „Bank-у Związku spółek zarobkowych“. — Нова польська політика пруського уряду. — Могутність польської фракції. — Кріза).

За кілька днів перед повстанням 1863 р. вийшла в Парижі брошура Нестора Кошуцького п. з. „Польська справа в світлі соціяльної науки“. На неї не звернули просто ніякої уваги. Всі були заняті і жили повстанням. Проте після його розгрому, коли польські партії і групи хиталися між протекторством чужих держав і розпукою та стали шукати якогось виходу зі свого положення, брошуру стали пильно читати. Вона зразу стала актуальною.

Основна ідея брошури була така: Коли нарід не є в змозі добитися державної самостійности, він повинен принаймні дбати про охо-

рону й розвиток „реквізитів державного існування“. Під ними розумілись: 1) рідна мова, 2) широке землеволодіння в польських руках, 3) соціяльна організація польського населення. З точки погляду ідеї брошури органічна робота Поляків на місцях повинна стати головним завданням польської політики. Берегти мову, держати в своїх руках рідну землю, розвивати соціяльну організацію — стало її гаслами.

Така була ідея брошури. Мова її була переконуюча й сильна. Але якими шляхами йти до здійснення ідеї? Хто повинен бути вождом для народу в розбитому й пригніченому суспільстві?

Все було розбите. В 1864 р. князь Чарторийський заявив, що „уважає свою місію скінченою“. Панування еміграції, як володаря польських дум, скінчилося, і Поляки в Прусії та Галичині шукали нових центрів.

В Прусії знайшлася така інстанція в особі польської парляментарної фракції в Берліні, що була представником клерикально-аристократичних верств народу. В критичний момент перехідного часу вона скоро почала відогравати провідну ролю.

З початку була вона в своїх політичних рухах не самостійною. І це цілком зрозуміло. Бо державно-правовою інстанцією для всіх Поляків до 1863 р. вважався емігрантський „Національний комітет“ у Парижі. При обговорюванню справ з початку в пруськім ляндтагу а відтак у берлінському райхстагу, польські депутати не виходили поза „декларації“ та „протести“, що мали впливати на заграницю. Така політика, річ зрозуміла, не могла подобатися пруському урядові. В 1855 р. через нову виборчу ординацію уряд майже знищив польську фракцію. Раніше в ляндтагу сиділо 15 польських депутатів, тепер увійшло до німецького райхстагу лише 5. Та при виборах у 1859 р. Поляки вернулилися знова в звичайному числі, а згодом число їх дійшло до 96. Це була велика польська побіда і пруський уряд у перше почав з нею рахуватися. Так стояла справа, коли еміграція зійшла з політичної сцени.

Цілком природньо, що для Прусії цією важною народньою інстанцією стала тепер зразу „польська фракція“ і на протязі трьох десятиліть від 1864 до 1893 вона функціонувала як така.

В польських низах, між тим, працювало декілька людей, що після поразки 1863 р. інакше дивилися на справи, як польські парляментарні депутати. На чолі їх стояв Максиміліян Яцковський, що сидів в 1864 у вязниці за державну зраду. Коли у 1865 р. він вийшов з пруської вязниці з вінком мучеництва на голові, він, що вже у 1857 став організатором і секретарем польського „Центрального сільськогосподарського союза“, зразу став тепер найпопулярнішою особою в польській Прусії. Ця високо освічена людина мала дві дуже позитивні прикмети. По перше, він присвоїв собі глибоку теоретичну національно-економічну освіту. По друге, він перенявся ідеєю, що Поляки тільки тоді зможуть розвиватися, коли соціялно зорганізують низи польського народу, щоби пробудити до самосвідомого життя і праці тупу, неосвічену й прибиту польську масу. Свій світогляд і своє кредо він розвинув згодом у брошурі п. з. ,,Rzut oka na nasze zasady, sprawy i potrzeby“ (1870).

Про положення Поляків у Прусії в 60 рр. він думав так: „Як глибше розглядати діяльність нашого народу, що находиться у пруській неволі, то можна зауважити у нас, Поляків, відсутність того розум-

ного погляду, що заставляє окрему людину входити в загальне русло організації суспільства. В нас не має організації, що обєднує окремих членів. Тимто наш нарід уявляє собою картину робітні, що в ній люде на дармо силкуються збудувати машину, — ввесь час на дармо! З цієї простої причини, що кожний з нас кує свій матеріял по свому, без загального пляну. Це найбільша недостача нашого народу та головна причина його безсилости. Люде, розбиті по своїх гуртках, що живуть егоїстично, не є в змозі вести боротьбу за національне існування та відбивати натиск ворожого народу, що систематично розвавається. Вони держаться ще якийсь час, але, врешті, прогнані зі своїх місць, гинуть, як сполохане стадо птиць. Це істина. Наші міста, наші місточка, наші великі посілости й наші селянські володіння доказують це“.

„А що я постійно обсервую цю картину, то позаду бачу вправді пройдені великі терпіння й муки народу, але серед загальної сучасної суматохи й слабости передбачаю нові нещастя. Не можу й не хочу бути німим свідком легковаження нашої справи, але хочу кричати на трівогу до моїх земляків: Наступив останній час для впорядкування нашого національне положення, для систематично проведеного, означеного шляху, для пряці по одному, добре обдуманому плянові. Якщо навіть одна людина потрібує поділу праці й порядку, то для господарства суспільної одиниці організація на основі розумних і тривалих принціпів — це основа існування та розвитку“.

Після того, як Яцковський в 1870 р. опублікував свою організаційну прогаму і таким способом відкрив „еру позитивних реформ“, після того, як він розвинув цілу сітку селянських спілок, що їх майбутність здавалася бути забезпеченою, він у 1873 р. заявив Центральному Союзові великих польських землевласників, що має намір обєднати селянські спілки та руководити ним на основі загальних принціпів.

Щож уявляв собою тоді польський селянин у Прусії?

В 60 і 70 рр. польський селянин був подекуди загадкою. Він, здавалося, став льояльним громадянином в прускій державі, хоч держався мови й віри своїх батьків та зберігав польські звичаї і обичаї. Проте польські провідники стали отверто скаржитися на „брак патріотизму“ польського селянства, особливож тоді, як вияснилося, як завзято бились польські селяне за Прусію в рр. 1866 і 1870—71.

Бісмарк так хвалив їх за це:

„З великою хоробрістю, що характеризує від давна Поляків, проявили вони свою відданість пруській батьківщині та свою привязаність до пруської корони. Вони проливали і змішали кров свою з нашою, з кровю своїх співземляків, що балакають по німецьки. Всім нам відомо, що більша частина геройського пятого армейського корпусу походила саме з тих місцевостей, де польське населення домінує й то майже неподільно. Своєю кровю вони доказали свою приналежність до пруського народу“.

Подібне враження робило поведення пруських селян в часи заговорів і повстань 1846—1849, та „походу на поміч“ в 1863 р, Хоча польська шляхта робила великі зусилля, щоби повести польського селянина за собою, а в цьому помагало їй польське духовенство, все таки держався він від усього здалека й непричасно.

З цього поведення польських селян пруський уряд збивав для себе капітал. Тупій свідомости польського селянина пруський уряд

уявлявся владою, що приказує йому, однак не ображує його, що помагає йому матеріяльно і не мішається у його польські звичаї та обичаї. До 1873 р. обовязувала в Прусії скрізь шкільна інструкція, на підставі котрої польська дитина повинна вчитись у школі на своїй рідній мові. Польська мова в сільських школах була викладовою мовою.

Проте й Поляки не губили своєї віри й надії, злобути польського селянина. В часі виборів він радо йшов пішки до міста до виборчої урни, щоби віддати голос на польського кандидата.

Загадка справ в Прусії зводилася таким чином до проблєми: за ким піде польський селянин?

Дві причини склалися на те, чому справа польських селян після 1873 р. взяла інший оборот, ніж бажав собі пруський уряд. По перше, рішення Яцковського перевести систематичну організацію польського селянства; по друге, рішення пруського уряду, завести в народніх школах німецьку мову, як викладову, на місце польської. Селянська організація та „шкільна війна“ радикально змінила польського селянина.

Якже-ж Яцковський приступив до діла та перевів у дійсність справу організації польського селянства.

В 1873 р. оснував він 11 селянських спілок, а в 1880 р. було їх уже 120. Яцковський постійно розїзджав по всій країні, агітував, виголошував промови, організував. В своїх промовах розвивав на всякий лад одну думку, а саме, що нарід, котрий утратив свою незалежність, може знайти собі опору тільки в національній свідомости, а її може дати тільки соціяльна і економічна організація. Так створив велику сітку селянських спілок, обєднаних в „Селянському союзі“. Він помагав селянам у всіх справах. Зорганізував для них кредит і обезпечення, давав їм ради й поради.

Польський селянин пробудився зі свого національного сну, зі своєї тупости, байдужости та національної інерцій. І на цього, вже пробудженого польського селянина впали скорпіони шкільних законів пруського уряду, що при їх помочі Бісмарк бажав раз на завше знищити впливи польського духовенства й шляхтича на польського селянина.

Почалася „шкільна війна“.

Через чотири десятиліття польська шляхта безуспішно силкувалась зробити польського селянина ворогом пруського уряду. Шкільна війна зробила це протягом кількох років. Польський селянин став поважно думати.

Так доконалося його пробудження.

Паралєльно з селянською організацією ішли заходи щодо зорганізування та обєднання польського ремісника.

Перші польські ремісничі спілки повстали після 1840 р. Вони мали здебільша політичний характер. Більшу ролю в організації польських ремісників відограло основане в 1861 р. „Towarzystwo pożyczkowe przemysłowców miasta Poznania“. Згодом воно стало великим кооперативним банком (Poznański Bank Przemysłowców). Це товариство основано після зразку Шульце — Деліча.

Згадати треба, що від 60 рр. по всій Німеччині став сильно ширитися к о о п е р а т и в н и й рух. Він охопив і Прусію. До 1870 р. повстало в самій Познанщині 50—60 кредитових спілок, по части з німецькою, по части з польською, по части з мішаною управою,

Різкої межі по національностям ці спілки не знали. Згодом однак 19 польських кредитових спілок, доволі слабих, обєдналися. Сталося це на зборах представників польських кооператив, відбутих 30.IV. 1871 в Познані. Вона приступила до основання „Związku Spółek Zarobkowych Polskich", що до його приступило зразу 19 польських кооператив. Цей Союз мав своїм завданням закладати й організувати нові спілки, досконалити їх організацію, чувати над їх інтересами, улегчувати їм кредит і обіг капіталів між спілками, вести статистику, видавати спілкову літературу. і т. д.

На чолі Союза стояли: загальні збори, що згодом називалися „соймоком" спілок, і Головний комітет, що складався з 6 осіб і патрона. В особі патрона скупчувалася головна діяльність Союза. Становище його по пробнім році заняв в 1872 р. ксьондз Шамаржевський, на рівні з Яцковським дуже популярна людина, що сидів разом з ним у вязниці, обжалуваний 1864 також у державній зраді. По виході з тюрми Шам-ский змінив свої погляди і приєднався до ідей Яцковського. Це була дуже імпульсивна людина, але також уперта в своїй послідовности. Його назвали „польським Шульце-Делічем". Як патрон Союза, став він обїзджати всю польську провінцію та організувати нові спілки. В однім 1873 р. оснував 14 нових спілок. Ці спілки в дальших роках росли постійно. Союз став дуже сильною організацією.

Тимчасом на Поляків, занятих своєю органічною працею, упав з боку пруского уряду новий важкий удар. Коли уряд в 1881—2 закінчив з відомим культур-кампфом, узявся він за нищення Поляків при помочі внутрішньої кольонізації польської Прусії. Закон, виданий в 1886, ухвалив на ціли Кольонізаційної комісії 100 міліонів марок. Закон звернений був проти польської шляхти. Коли Бісмарк переконався про невідрадне матеріяльне становище її, він був тієї думки, що шляхта і в цьому часі являється необмеженим провідником польського народу. „Коли маємо шляхту, маємо теж і Поляків". Він візвав її на двобій. Але німецький юнкер не бажав зробити кривди, розуміється матеріяльної, польському шляхтичеві. Маєтки шляхти були добре оплачувані. Кожний шляхтич, — казав Бісмарк іронічно, — може сплатити за ціну купна свого маєтку свої довги, а решту взяти зі собою до Монако. Помало, але систематично зникали польські великі маєтки: Коморово, Чевоєво, Свинарі, Зраним, Руніво, і т.д. і т.д. А на їх місце появилися; Kaizeraue, Herrenkirch, Friedrichshöhe, Hohenheim і т. д. і т. д.

Успіхи Кольонізаційної комісії були очевидні. Бісмарк радів. Рахував так: як Поляки лишаться без провідників, тоді легко буде покарати й підчинати польську масу й таким чином в кінці кінців проковтнути їх. Проте слабим пунктом польської політики Бісмарка було те, що він не помітив пробудження польської маси, польського населення й міщанина.

„Стоміліоновий удар Бісмарка, направлений проти польської шляхти в Прусії, викликав, цілком природньо, з їх боку оборону та знайшов, як замах на Поляків, грімкий відгомін по всіх польських землях. Здавалося, вся Польща станула на ноги, щоби відбити удар пруського уряду. В першій мірі закричала польська шляхта в Галичині. „Поміч для Познаня" — зробилося гаслом галицької польської політики і майже через 2 роки (1886—1888) центр польської оборони проти пруської

кольонізаційної політики находився в Кракові, де князі Чарторийські і Сапіги, графи Потоцькі та інші польські магнати організували братню поміч. Так зорганізували „Bank ratunku“. В Кракові оснували „Комітет в справі познанського банку; а в Познані покликано до життя банк спасення під фірмою „Bank ziemski“. Початок обіцяв дуже багато. З усіх боків приходили добрі відомости. Плян, здавалося, блискуче вдався. Перш за все треба було невтралізувати пруську кольонізаційну діяльність. Пруський уряд скуповував польські маєтки, парцелював їх і передавав на догідних умовах німецьким селянам. Польський „банк спасення“ міг парцелювати польські маєтки між польських селян.

Тут у перше виступило перед Поляками в усій практичній наготі питання, чи можна шукати спасення в парцеляції. Галицькі шляхтичі були проти неї. Парцеляція не знаходила в них симпатій. Ніхто не думав, що пруські поляки викують собі з парцеляції майже непереможну зброю оборони. З другого боку національна солідарність польської шляхти не видержала іспиту. Як вигорів огонь патріотичного сантіменту, а акція вимагала систематичної і певної підмоги, польські шляхтичі не дописали. Акції „Познанського банку“ скуповували помалу й недостатньо. А вкінці „для обезпечення акціонарів“ загальні збори банку заборонили його самостійні операції. Польська шляхта, як завсігди, так і тепер, будучи віртуозом у робленню політики, в економіці показалася нездарою.

Здавалося, Бісмарк виграв гру.

Та в той час, як шляхта організувала свою зброю оборони, дрібнобуржуазні та селянські верстви польського народу оснували в Познані дуже важну економічну інституцію. З кінцем 1885 р. заходами патрона Шамаржевського, як також „Poznańskiego Banku Przemysłowego“ основано „Bank Związku Spółek Zarobkowych“, як акційну спілку, а його капітал, що з початку виносив 40.000 марок, успіли вже в 1888 р. піднести до пів міліона марок, з чого майже 6 відсот. акцій розібрали людові банки, що в той спосіб одержали в інституції рішаючий голос.

Після свого чималого підйому в рр. 1872—71 польська кредитова кооперація наче станула на місці, а навіть почала падати. Починаючи з 1879 р. нові спілки не прибували, а старі заснічувалися. Сам патрон Шамаржевський у свойому звідомленні з 1885 мусів признати, що в многих кооперативних банках директори іноді поняття не мають про бугальтерію, а справоздання касієрів являються просто загадками. Ревізії були нерегулярні, а кооперація піддавалася їм неохоче. Деякі спілки, не почуваючи над собою контролі, не посилали навіть ніяких справоздань. До того підгризали кооперацію особисті непорозуміння і суперечки.

Глибша причина застою польської кредитової кооперації лежала в тому, що спілки спершу й здебільша обслугували польське ремесло, а воно не давало потрібної опори. Потім стали вони перемінятися у селянські каси. Перехід цей роблено цілком не свідомо. До того всі старі недомагання кооперації залишалися.

З моментом однак основання „Банку союза зарібкових спілок“ починається новий підйом польського кооперативного руху. Повстала центральна каса, що могла нездисціплінованим і непослушним спілкам відмовляти кредиту. Банк Союза держав в одній руці медівник,

а в другій батіг. З цього часу, як гриби по дощі, стали прибувати нові спілки. Польський кооперативний рух станув зразу на сильні ноги. Патроном спілок був і на далі старенький Шамаржевський. Але тільки формально. Фактично управляло рухом кількох, дуже енергійних і освічених одиниць: Др. Куштелян, кс. Вавжиняк, лікар Ржетнаковський, дуже добрий економіст, і посол Тиль, гарний правник. Без розголосу й слави, прикриті тінню політики злоби дня, поза її гамором і криком, працювали спокійно й систематично ці люде в ділянці кооперації.

Раптом прийшов наче землетрус: невдача „банку спасення“ в Познані.

Шляхта на очах усіх показала знова у економічних справах повну свою бездарність. Наслідком цього втратила і польська фракція в Берліні всяке значіння, тим більше що в обороні перед кольонізаційною політикою уряду вона не могла рахувати на поміч німецького католицького центру. Вона дійсно втратила свою силу.

І польське суспільство прийшло тепер до переконання, що фінансова праця в Познані тепер важніша, як парляментарні промови в Берліні. Добрий банковий білянс здавався бути ціннішим, як найкраща парляментарна промова. Чекали вже не на „великий день“ фракції, а інтересувалися відомостями про ціни акцій.

Проте раніше, чим новий шлях оборони був твердо промощений, наступила зміна курсу польської політики пруського уряду. Польська фракція за одну ніч здобула значіння.

Нова польська політика пруського уряду після уступлення Бісмарка полягала в тому, що, по перше, уряд бажав змягчити свою політику супроти Поляків і в той спосіб привернути їх на свій бік, а по друге, бажав користатися польською фракцією проти католицького центру, що все ставав сильнішим. Колиж уряд втягував польську фракцію в свої партійні комбінації, вона зразу стала язичком політичної ваги. Уряд був змушений вести з нею політику do ut des. Поляки почували, що за ними ходять і за свої услуги веліли добре платити собі. Стало ясним, що уряд для своїх морських і воєнних проєктів потребує польських голосів. За це мусів піти на цілий ряд важних уступок, з котрих найважніші були ті, що Поляки одержали для своїх економічних товариств власне право ревізії їх і що архиепископом гнезнєнським і познанським на місце німця заіменували поляка Стаблєвського. Особливо важною була перша уступка. Пруський закон про товариства з 1889 р. мав постанову, що всі товариства повинні підпадати правильній урядовій ревізії. Ревізорів назначав суд. Від цієї контролі вільні були по § 61. тільки ті товариства, що їм пруський міністр торговлі видасть привілей мати власних ревізорів. Протест поляків проти закона не мав ніякого успіху. Тільки фракція в часі „ери примирення“ добилася права назначати самим польським товариствам своїх ревізорів. Цим актом польська фінансова система в Прусії була юридично обєднана та стала замкнена й незалежна від контролі властей.

Та не довго тривали дні блеску фракції. Вона домагалася з кожним днем нових уступок. Перш за все скасування пруської Кольонізаційної Комісії і заведення в народніх школах польської викладової мови. При двох нагодах думала фракція використати положення уряду, щоби добитися цих уступок (у 1893 і 1894, коли ходило

про закон переустрою і збільшення німецької армії та про морський законопроєкт), але на дармо. Мало того. Фракція, що її прозвали „двірською" а її голову Косцєльського „Адміральським", в першім випадку голосувала за законопроєктом, в другім абсентувалася. В обох випадках вийшла з нічим. Виявилася повна безсильність фракції. Уряд рішив використати це та повернути до своєї старої політики.

Знова побачили Поляки, що на посторонню поміч їм ніяк не рахувати та переконалися у доцільности власної економічної оборони.

III.

(Вступні уваги. — Персональна унія як організаційний принцип. — Польська селянська республика. — Організація робітничої кляси. — Організація польських промисловців і торговців. — Польська шляхта. — Straż. — Соколи. — Парляментська виборча організація. — Фактичний польський уряд).

Національна економія боротьби національностей дуже інтересна тим, що вона в добре відомих буденних формах і покровах одкриває новий і дивний зміст. Звичайно, майже по шабльону, по селах, містах і містечках розкинені невеликі позичкові каси та професійні спілки. Місцями знаходять вони опору в більшій фінансовій інституції. Центральний банк і центральна управа завершують весь будинок. Він дає у всіх організаційних справах пораду. Приймає зайві гроші, дає необхідну поміч. Так прокладає він міст до великого грошевого ринку. Це ціла система. Це необхідні економічні жили народнього життя.

Таку цільну систему економічних жил народнього життя створили собі пруські Поляки. Підкреслити ще раз належить, що польські кооперативи та професійні спілки держалися здалека від усякої політики. Це забороняли їм впрочім відповідні §§ їхніх статутів, тай сам закон грозив розпуском товариства, коли воно „змагало до інших цілей як господарських". Не зважаючи на це, ці товариства і спілки були немаловажним чинником національного відродження. Ніколи й ніким не доказано, що польські товариства приймали участь в сокільських обходах, що вони хочби маленьку частину своїх злишків призначали на політичні цілі а однак польські кооперативи фактично відгравали визначну ролю в краю. Мостом, що створював перехід від чисто економічної ділової ділянки до загально-націон. життя, була так зв. персональна унія. Для пруських Поляків стала вона просто догмою організації. Полягала на цьому: кожне польське товариство або спілка повинні були здалека держатися від політики; проте провідники кредитових товариств і професійних спілок повинні брати провідну участь в національно-громадських підприємствах. Кожна окрема організація функціонує самостійно й не виступає поза межі свої ділової діяльности. Проте люди, що стоять на чолі товариств і спілок, являються рівночасно вождами в політичних комітетах, в народніх просвітніх спілках, відограють визначну ролю в пресі, користуються чималим впливом при підготовці виборів, при укладанню списків кандидатів, при устрою польських народніх бібліотек, при розподілі стипендій і т. д. і т. д. Так обєднують вони в своїй особі суспільне життя Поляків в одно ціле.

Персональна унія — це новий звязок суспільства.

Приглянься організації Поляків у третьому періоді дещо блище.

Через два десятиліття велась уже кольонізаційна антипольська діяльність пруського уряду, але вона, шо далі, то ясно було, бажанн[х] йому успіхів не давала. Які були її наслідки? Перш за все, неочікуваний рух цін на маєтки вивів з рівноваги економічні сили. Спекуляція стала паном ситуації а деморалізація земельного ринку була буденним явищем.

Ця боротьба до такого ступня змінила й перетасувала слої польського населення, що пруська Польща цілком утратила свою історичну, добре відому структуру та обличча. З шляхотської олігархії виросла тут селянська республика, що консолідувалась з кожним днем. Розвиток національної й економічної боротьби пруської Польщі довів до того, що в ній були фактично два уряди. Оден — це офіціяльний, пруський. Другий, що обєнував увесь польський нарід, був польський. Влада першого мала політичний характер, — другого економічний і моральний.

Треба признати, що поліційна пруська держава була все таки правовою державою. Закон, кожний без винятку, строго перестерігали. Самоволі адміністрації чи політичних чинників не було. В силу державного закона про товариства, останні одержують в дуже вигідній формі права юридичних осіб. В цьому пруські власти не робили ніяких труднощів. Заснования товариства навіть не вимагало дозволу державних властей. Як тільки товариство було внесене в реєстр, воно розвивалось цілком свобідно. Зразу вступали до його сотні й тисячі членів. Товариство могло не приймати не підходящі елєменти і являлось цілком самостійним у своїй організації та діяльности.

Цею ґарантованою державними законами свободою Поляки так уміло користувалися, що зорганізували на кооперативних принціпах майже все своє економічне життя. Результатом цього факту було, що не тільки економічні але й політичні справи польської Прусії знайшлись під польським впливом.

Коли спитаєте, хто виховав польських селян в кооперативному дусі, і цим зробив їх непобідимими, треба дати одну відповідь: селянські спілки.

В 1886 р., коли почалась пруська кольонізаційна політика, патронові польських селянських спілок, М. Яцковському приписують таку фразу: „Слава Богу! Тепер мої селянські спілки мають перед собою велику ціль!“. Він видав пароль: селянські спілки повинні докладати всіх зусиль для того, щоби в їх окрузі ні одно польське поле не перейшло в німецькі руки.

Це дало спілкам великої моральної заохоти та підйому. А коли воно сталося майже рівночасно з деґрадацією шляхти в польському суспільстві, селянська організація уперше почула себе самостійною та свідомою свого національного завдання. Селянські спілки стали носіями національної акції і пропаґанди. Це означало таке. Як де почувалася недостаточна сила польських звязків, хочби тоді, коли туди йшла зі своєю роботою пруська кольонізаційна комісія, або як еміграція відняла там значну частину населення, негайно польські селянські спілки старалися прокласти в це місце хочби початки органічної праці. Тільки як таким способом підготовано ґрунт, являлося там кредитове товариство, як завершення праці.

До цеї пропаганди польська селянська організація підходила так. Вся провінція Познань (Западна Прусія згодом пішла за нею)

була поділена на 26 селянських округів. На чолі організації стояв патрон спілок з бюром патронату в Познані, що його вів постійно секретар. Він редагував рівночасно широко поширений тижневик „Poradnik gospodarski“, офіціяльний орган польських селянських спілок. Кожний знов селянський округ мав свого віцепатрона, що його опіці підпадали селянські спілки округу. Весь механізм функціонував так: кожна спілка устроювала що місяця збори, що на них обмірковувалися економічні справи та виносилися рішення про актуальні справи спілок (покупка продуктів і машин, устрій вистав, оповіщення і т. д.). Раз у рік скликували окружні збори, пробний камінь організації в окрузі. На них являлося 300 до 350 делєгатів. Збори обмірковували справи цілого округа під проводом віцепатрона. Вони давали повну картину організацій з її добрими й лихими сторонами. Невдалі збори знаходили публичне незадоволення або й догану в пресі та в річних звідомленнях. Раз у рік збиралися загальні збори селянських спілок, що збирали 800—1000 делєгатів і носили характер добре відомий Німцям, перегляду селянського війська. Їх значіння лежало не так у резолюціях, що на них ухвалювалися, а в тому факті, що селянська маса сходилася в один день разом і почувала свою організаційну єдність.

За кулісами весь цей рух вів і керував ним патрон зі своїми віцепатронами. Кожним разом, як уряд готовив новий удар, нові протипольські закони, або в господарських важних справах, віцепатрони скликують наради голов спілок. А що на кожного віцепатрона припадало 10 спілок, то тут у тісному гуртку людей, що добре себе знають,-обмірковують і рішають усе. Наради або переписка віцепатронів з патронатом у Познані давали змогу вести однодушно роботу всієї машини.

Непомітно без різкого розділу низша верства селянства переходить в робітничу клясу. Дрібний селянин посилає своїх синів на заробітки до міста, на „Сахси“, в Райнлянд — Вестфален. Деякі з них лишаються на місцях, стають пролєтарами. Багато повертає назад на село. Купують собі клаптик землі, а на сезон ідуть знова на заробітки. Так повстає карлувате селянство, що опанувало у Прусії 25 до 30% усеї селянської посілости. Це селянство належить до робітничої кляси. Як скрізь у поневоленого народу, так і в пруських Поляків робітниче питання має спершу свій природний фундамент у сільському господарстві. Згодом воно поширюється на промислові области по містах. Як скрізь робітництво поневоленого народу, так і польське в Прусії—темне і несвідоме своїх національних і клясових інтересів — організаційно несамостійне, податне під впливи своїх клясових ворогів тим більше, що кайдани національної неволі спільні їм.

За організацію польського робітництва по селах і містах, в Шлезії і Рейнлянд-Вестфалєн узялося не без успіху польське духовенство, силкуючись мати моральний провід над ним. Так повстав „Союз св. Ізидора“ з централею і місцевими організаціями майже в кожній парафії. Так повстала друга організація, що першу заповнювала, „Związek katolicki towarzystw robotników w dyecezyi Gnieznieńskiej i Poznańskiej“, що видавав свій орган „Przewodnik katolicki“. Помалу, мимо всіх штучних перешкод, прокидалася серед польського робітництва клясова свідомість. І коли польські робітники стали організуватися в німецьких політичних соц. дем. і професійних спілках,

польські клерикали взялись за організацію польських професійних спілок. Так повстав „Polski Związek Zawodowy“ в Познані. Католицькі робітничі товариства видавали свій орган „Robotnik“, а польські професійні спілки орган „Siła“.

Вже в перших роках XX ст. зорганізовано лише в познанській провінції 40.000 польських робітників, з цього 32.000 під твердим проводом духовенства, здебільша тих самих людей, що грають ролю в інших польських буржуазних товариствах. Самозрозуміла річ, що між польською робітничою клясою і духовенством ішли тертя і боротьба, що іноді, як напр. при виборах, була гостра. Проте польське духовенство вміло держати її у своїх руках, з одного боку граючи на національних струнах а з другого вміючись пристосовуватися до умов і часу. Воно робилось що раз більше демократичне й радикальне, щоби тільки доходити до своєї цілі. Ця ціль — скинення німецької економічно пануючої верстви, що присосалася до всього польського тіла в Прусії тай пила його кров. Польський пролетаріят, що наслідком організації, розвивався економічно й культурно, та приходив до своєї самосвідомости — це останній фундамент польської сили. Середня верства, що з його виходить, є тільки авангард, висланий на боротьбу протинімецького панування.

Організація польського промислу й торговлі приняла знов широкі розміри під гаслом „свій до свого“ і бойкоту німецьких товарів. Цей бойкот уважався національним обовязком. На всіх політичних і економічних зборах і вічах проповідували цей обовязок масам. Таксамо кожна польська газета. Бойкот німецьких товарів таким чином став в економічному розумінні фактом чималої ваги і був серйозною частиною національної боротьби Поляків проти Німців.

Професійна й економічна організація польського селянства, робітництва, ремісництва й промисловців в Прусії не дали довго чекати на свої позитивні наслідки. Центр ваги національної боротьби Поляків перейшов на нові сили польського суспільства. Найслабшим пунктом польського організму була польська шляхта. Вона не видержала нападу пруського уряду. Не диво, що один з виднійших її представників (Вітолд Скаржинський) прилюдно заявив: „Хто знає справу і серцем боліє за долю нації, повинен бачити, що польський селянин заступає місце польського шляхтича на рідній землі. Оборона проти пруського нападу буде, на його думку, тільки тоді можлива, як польські великі землевласники рішаться 30—50% своєї землі розпарцелювати між польських селян. В той спосіб польська шляхта перемінить частину своїх володінь на гроші, щоби задержати решту землі. Перехід знова землі польської шляхти до рук польського селянина, що обережно господарюватиме і крім цього може знайти побічний заробіток, уважається національним зиском“.

Парцеляція стала національною справою. Вона стала масовою. А на службу її пішла більшість польських банків.

Польська шляхта зпочатку дуже рішучо виступала проти парцеляції. „Для селянина ріжуть ремені з шляхотцької шкіри“ — лементували польські магнати. На це була відповідь: „Нашу польську землю можна спасти для польського народу тільки тоді, як значні частини польських лятифундій одійдуть до дрібних селян“.

Це стало догмою польської парцеляційної політики. В справу польської оборони вмішалось таким чином дещо в роді клясової ворожнечі,

Проте на цьому виросла і окріпла польська буржуазія, що її найкращим і бойовим представникам стала польська народова демократія.

Польська шляхта однак не зійшла з історичної арени. Ще надто була вона сильна, щоби зникнути з обличчя польської політики. Пруська Кольонізаційна Комісія повела головну атаку проти неї. З 1886 до 1896 вона набула 70% своїх маєтків від Поляків. Польський контрудар був дуже слабий. Тільки з 90 рр., коли почалася парцеляційна горячка, коли для польського селянина стали різати ремені із шкіри польського шляхтича, ця операція останнього вийшла йому тільки на здоровля. Вона наче відродилась, набираючи нових сил. Позбавилась наслідком парцеляції частини своїх земель, але через це звільнилась від довгів та перейшла на решті своїх земель до раціональної господарки. Так в організмі польської нації доконалась здорова переміна. Шляхту не знищили, а тільки вибили її з февдального становища. Тепер готовилась вона стати співробітником і учасником польського національного життя й оборони.

Щоби пізнавати себе самого, польський нарід мусів знати свою історію, своє минуле і ледви чи знайшовся хоч один польський дім, де не булиб сильні традиції польського мучеництва. Ні один нарід в Европі не мав під той час такої мартирольогії, що польський. І не диво, що Польща в терновому вінку свого мучеництва найсильніше й найглибше впливала на душу кожного Поляка, на його почування й думання. Поневолена Польща з усею її мартирольогією стала для Поляка просто національною молитвою. Туга за утратою батьківщини і повна надія на її воскресення ніде так повно й глибоко не знаходили свого виразу, як у відомій польській національній пісні, що її Поляк співав при кожній нагоді. Коли залунали згуки пісні „Jeszcze Polska nie zginęła“, сильніше билось польське серце, росла в його віра в побіду своєї слушної справи та додавала йому енергії для дальшої боротьби за неї.

Коли економіка польського організму була уфундована, легко було повести політичну організацію Поляків.

Весною в 1905 р. основано польську лігу „Straż“, що ставила завданням своїм оборону всіх польських інтересів в Німеччині. Статут товариства поділив всю польську Прусію на староства й округи. Кожний староста „Straż“-і був назначений на необмежений час. Він працював в своїм окрузі і що року прибував на „збори старостів“. Старостам були підчинені комісарі, що обовязані були йти за їхніми вказівками. Управа організації складалась з 5 членів. При ній функціювала рада з 18 членів. Управа й рада вибиралась на 3 роки. На чолі організації стояв президент ті своїм секретарем. Вони вели фактично всі справи організації. Характер отже організації був оліґархічний. При цьому рада забезпечувала за собою право виключати з товариства кожного члена без подання мотивів. За стіною цеї організації працювала економічно оздоровлена польська шляхта. Розуміється, в організації ішли сильні тертя. Польські демократи не давали усипляти себе. Не зважаючи на це, тисячі Поляків горнулися до „Straż“-і, що була формально польським урядом. Задля здійснення своїх завдань „Straż“ поділилася на 4 секції: 1) організаційних справ, 2) культурних справ, 3) економічних справ і 4) юридичної помочі. На чолі стояв президент з предсідателями секцій, що фіґурували наче

його міністри (внутр. справ, освіти, торговлі і юстиції). Це дійсно виглядало на польський уряд. Секції, що засідали що місяця, мали своїм обовязком організувати й скріпляти польське життя у всіх його проявах. Недостача „Straż"-і була та, що вона своїми агендами вмішувалася в сферу діяльности інших польських товариств, головно економічних. Благорозумно вказували отже „Straż"-і на намічені межі її діяльности. Характер організації був все таки в головній мірі політичний.

Ще штучніше, чим „Straż" користувалися масовими інстинктами „Соколи", організація, що обєднувала польських мужчин і жінок в гімнастичних товариствах. „Політична тайна" грає в цій організації велику ролю. Відомо, що соколи займалися не тільки гімнастикою, але підпадали теж політично-національній муштрі, слухали з нагоди „злетів" політичних промов і пісень. Провідники однак роблять усе вид, що організація займається тільки гімнастикпю. Польський підмайстер, що приходить на цю гімнастику, гордиться тим, що йому повірена політична тайна.

Злети соколів влаштовували все з великою помпою. Вони мали все офіціяльний і святочний характер та сильно впливали на патріотичні почування маси.

„Соколи" існували на всій території бувшої Польщі і скрізь там, де Поляки оселювались. В Галичині виступали вони отверто і грімко, в російській Польщі були вони тайні, в Німеччині мали характер напівтайний, напівявний. Союз сокільських товариств Німеччини обєднував поверх півтора сотки товариств, що були поділені на 11 округів. Познань — Західна Прусія — поділилася на 4 округи, Шлеськ становив одну округу, Берлін теж одну, решта припадала на рейнськовестральський промисловий район.

Згадати ще треба про парляментарну виборчу організацію пруських Поляків.

Провідники польських кооперативних союзів не були настільки непрактичні, щоби могли собі бажати ослаблення сили політичної організації своїх земляків, коли вони в многих випадках мішалися у не свої справи а навіть шкодили їм. Саме польські кооперативи працювали над тим, щоби сила польських політичних організацій зростала, та щоби з них виполювати все припадково налетіле й нездорове. В цих своїх змаганнях вони послугувалися старою інституцією „польської фракції".

Занепад її це результат тих соціяльних перемін, що доконалися у лоні соціяльної структури пруських Поляків. Перед Поляками виникла проблєма, як зробити польську парляментарну фракцію такою, щоб вона належно й гідно заступала інтереси всього польського суспільного життя та була його виразом.

Слабість польської фракції залежала в головній мірі від двох помилок, що їх належало справити. Перш за все, установи, що підготовлювали вибори, були так лихо зорганізовані, що в наслідку цього багаті люде й без ніякого суспільного значіння і заслуг до того легко попадали в парлямент. По друге, відносини між виборчими комітетами в Познані, Зап. Прусії, Шлезії і Рейнлянд-Вестфалєн так лихо були наладнані, що вже в підготовчій акції загальна справа дуже терпіла ізза гострих суперечок між комітетами щодо своєї компетенції.

Пруські Поляки розріжняли в Німеччині чотири важні для них політичні области: 1. Познань, 2. Західню та Східню Прусію, 3. Шлеськ,

і 4. „Еміграцію“ — себто ті части Рейнлянд-Вестфалєна, Ґановеру, Берліну, Бранденбурґа і сумежних провінцій, де було стільки Поляків, що виборчу акцію можна було повести самостійно.

В цих 4 областях кожний виборчий округ мав свій окружний комітет, що його вибирали на публичних зборах. Вони функціонували лихо. Таксамо нищі виборчі інстанції, що складають головний корпус виборчого апарату і що від них залежить здебільша політична дієздатність народу. Вибоча акція оживлялася на короткий час перед виборами; відтак всяка робота після виборів переривалася.

В цю роботу й організацію внесли більше систематики. Признали необхідним, щоби в означену пору скликувати в кожнім окрузі збут виборців, де повчали їх про обовязки і завдання громадянина та про політичні справи, словом, вишколювали його політично. Робота ця велася, як ми сказали, систематично, протягом п я т и років. Наслідки цеї роботи були дуже корисні.

Польський „Центральний виборчий комітет“, що йому підлягало 5 провінціяльних комітетів, був найвищою виборчою інстанцією для всіх Поляків. Він складався з 11 членів, що їх вибирали провінціональні комітети. Вибори проводили що 5 літ. Рішення Ц. К. западали більшістю голосів. Він назначав кандидатів, робив усякі угоди з іншими партіями, вирівнював усякі суперечки між виборцями й комітетами, впливав на опінію свою й чужу при помочі преси та інших засобів.

Тільки з постепенним усуненням недомагань польської виборчої організації, вона стала набирати сили а разом із цим і „польська фракція“.

Так на економічному фундаменті кредитових і кооперативних союзів і спілок поневоленого народу станула сильно група людей, що її можна було назвати дійсно його „урядом“. Не маючи формальної, ґарантованої конституцією влади, група ця виконує дійсну владу, так що ніодна важна національна справа не може бути полагоджена без неї, або без її впливу.

З дотеперішнього нашого викладу ясно, хто члени цього „уряду“. Ось вони:

1. Патрон кредитових товариств;
2. Директор Союзного Банку;
3. Директор Промислового Банку;
4. Патрон селянських спілок;
5. і 6. Заслужені віцепатрони цих спілок;
7. Президент Центрального Союза великих землевласникв;
8. і 9. Президент Союза католицьких робітничих організацій у Познані — Гнєзно і президент „Союза професійних спілок“ з ґенеральними секретарями цих союзів;
10. Президент „Straż-і“;
11. Президент „Соколів“;

Сюди належить зарахувати ще представників високого духовенства (епископа й архиепископа) та представників шляхти, що добились впливу через своє багацтво та працю для народу.

Такий польський фактичний уряд. Цей уряд поневоленого народу станув проти офіціяльного уряду державної і пануючої нації, та з успіхом вів проти нього систематичну, завзяту й вперту боротьбу за національне існування народу і за його землю.

IV.

(Система й практика польських кооператив. — Союз Кооперативних Спілок. — Союзний Банк. — Кредитові спілки. — „Polnik"-и. — Роля духовенства в польськім коорративнім русі).

Від основання першої польської кооперативної спілки в Познані (Bank przemysłowców) в 1861, найбільшої кредитової спілки в пруській Польщі, минуло більш як 50 літ. За цей час повстала ціла сітка польських кооператив, що густо покривала всі польські землі під німецькою займанщиною. З кінцем 1915 р. було 298 спілок з оборотовим капіталом 400 міліонів марок. Через увесь цей час стояла ця могутня польська організація під поліційним доглядом пруських властей, а останні користувалися кожною нагодою, кожним промахом з польського боку, щоб її нищити, або шкодити їй. Польська кооперація перетривала теж сильну загальну економічну крізу в 1900 р. Ніщо не могло її зломити. Стояла як могутний дуб, розпускаючи широко й глибоко свої коріння по всій пруській займанщині. — Чому завдячувала польська кооперація свою силу? На це питання дістанемо відповідь, коли трохи блище зазнайомимося з системою і практикою польських кооперативних спілок[1]).

Як ми вже згадали, основання першої польської спілки припадає на 1861 рік. За її прикладом повстали дальші спілки. В р. 1871 єднаються вони в „Związek spółek zarobkowych i gospodarczych", що в 1892 р. одержує від пруського уряду право виконування законом приписаної контролі спілок, що належали до Союза. А в р. 1886 повстає банкова централя для спілок під фірмою „Bank Związku spółek zarobkowych".

В основанню польських кооперативних спілок у пруській Польщі помітно певний принцип і плян. Через довгі літа проповідував патрон спілок:

Нам приходиться бороти з трьома ворогами: по перше, з кредитовим лихварем; по друге, з лихварем в сільсько-господарській торговлі (особливо у торговлі хлібом); по третє, з земельним лихварем. Як виступимо зразу проти всіх цих ворогів, нам грозить небезпека поразки. Будемо отже з початку боротися всіми силами з лихваремкредитором, а вже відтак звернимося проти двох останніх.

Відповідно до цього принципу через 30 років основували Поляки тільки кредитові (позичкові) спілки, здебільша під назвою „Bank ludowy". Доперва з 1887 р. під впливом кольонізаційної політики пруського уряду почали закладати парцеляційні спілки. Вкінці, по 40 роках кооперативної праці основновно в Могильні першу хліборобську спілку для спільного закупу й продажі під фірмою „Rolnik, Einkaufs- und Absatzverein. Eingetragene Genossenschaft und beschränkter Haftung". На протязі кількох років повстало таких Rolnik-ів аж 30. До війни зросло їх число на 70.

Крім цих трьох груп спілок повставали особливо після 1900 р., ще іншого рода спілки, як: будівельні, реміснichі, спілкові друкарні, видавничі спілки, спілкові бровари і т. п., — однак всі вони були без більшого значіння.

[1]) При писанню цього розділу користуємося теж книжкою д-ра Павла Спандовського п. з. „Z praktyki spółek wielkopolskich. Cztery wykłady. Poznań, 1917. 8⁰ Ст. 110.

Пригляньмося блище всім трьом групам польських кооператив, а перш за все їх централям.

Як вже знаємо, зєдналися польські кооперативні спілки в Прусії в 1871 р. в спілковий Союз. Не всі польські спілки зразу приступили до нього. Доперва коли новий закон про спілки з 1889 р. завів обовязкову дволітню ревізію спілок, всі майже польські спілки стали членами Союза. В р 1892. він одержав від уряду право самому виконувати ревізію польських спілок. З цього часу починається могутній розвиток Союза.

Його устрій такий:

Що року висилають спілки своїх делєгатів на т. зв. „Сеймик спілок“, що є найвищою союзною інстанцією. Сеймик вибирає союзну управу, що складається з 7 членів. Це патронат спілок. До нього належить 5 членів, що їх вибирає Сеймик, крім того директор польського Союзного Банку та один делєгат з Надзираючої Ради цього Банку. Цих семеро членів паронату вибирають з поміж себе патрона та його заступника. Кожночасний патрон Союза є рівночасно куратором Союзного Банку. Першим патроном був кс. Шамаржевський. Від 1892 р. став ним пралат Петро Вавжиняк, а після його смерти в 1908 р. став ним кс. Адамський.

Обом першим патронам завдячують польські кооперативи свій розвиток і могутність. Оба вони всеціло посвятили себе справі кооперації. Обом присвічувала велика ідея, що самопоміч мас являється не тільки матеріяльною і моральною підоймою цих мас, асе що вона являється могутьою зброєю в боротьбі поневоленого народу за його існування. Оба були теж того погляду, що польському громадянству в Прусії потрібно не численних спілок, але спілок великих і сильних.

Щоби кооперативний рух у польській Прусії мав мати успіх, треба було створити ряд інституцій, що своєю силою і розмірами моглиб населенню імпонувати. І тільки такі інституції могли будити в масах поневоленого народу повне довіря, в масах, що привикли не вірити у власні сили, недоцінювати свого та йти до чужих, ворожих інституцій. Кс. Шамаржевський дуже добре зрозумів, яку ролю повинні відогравати польські кооперативи серед поневоленого польського народу. Треба було доказати, що Поляки самі з себе можуть створити щось велике, створити таке, що імпонувалоби своїм слабодухам і недовіркам, а рівночасно могло суперничати з ворожими організаціями. І він не пішов за прикладом німецьких спілок, зокрема спілок системи Райфайзена з їх кличем „що парафія, то спілка!“. Неуспіх таких спілок в польській Прусії, з чим треба було рахуватися, міг тільки нанести великі шкоди молодому рухові а то й вбити його.

В сліди Шамаржевського ішов патрон О. Вавжиняк, що йому польська кооперація в Прусії завдячує дійсну свою силу й велич. Вавжиняк — велике, небуденне явище. Перш за все це була високо освічена людина. Знав своє діло. І це був великий Поляк - патріот, що для нього патріотизм не був фразою або своєкорисністю, але навпаки важкою працею і посвятою. Це була теж пристрасна й деспотична натура. Але він був спокійний як камінь і панував над собою, коли цього вимагала справа. Від 1872 р. приймав керівну енергійну участь в польському кооперативному русі, що, як ні один у світі, находився під постійним доглядом поліції. За 35 літ він навчився вели-

кої обережности та розуміння справи. При цьому помагало йому точне знання закона, рішень вищого адміністраційного суду та практики пруських властей. Докладно знав, чого від нього можуть вимагати і в чому може він відмовити. Ніколи не виставляв з легким серцем, якимсь необдуманим учинком долі польської кооперації на небезпеку. Не диво, що ця енергійна, працьовита, спосібна на посвяту, розумна й рішуча людина стала одним з найбільших національних вождів польської Прусії. Без його опінії не обійшлася ні одна справа. А його авторитет не обмежувався на його найближчу батьківщину, польську Прусію та Шлезьк. Його признавали в Варшаві, у Львові, Кракові та північній Америці.

На чому-ж основувалася сила й влада польського Союза Спілок?

Перш за все на праві, що йому з 1892 р. признавав розпорядок пруського міністра торговлі, назначати власних ревізорів. Польський Союз мав свою окрему інструкцію для ревізорів, заапробовану пруським урядом.

До завдань ревізора належало в першій мірі переконатися, чи спілка перестерігає всі правні приписи що виникають зі спілкового та торговельного закону. Він мусів теж провірити, чи книговодство спілки ведене є ясно та акуратно, далі, чи річні білянси спілки правильно зроблені. Тому ревізор Союза сам провірював докладно книжки і білянс та зазнайомлювався з протоколами Надзираючої Ради й контрольної комісії, що з них повинно було бути ясним, як і з яким результатом провіряли ці органи книжки спілки та замкнення рахунків. Далі повинен був ревізор ствердити, чи всі приписи регулямінів спілки, рішення загальних зборів її та контрольної комісії в належний спосіб виконувала спілка в своїй практиці. Вкінці провірював він, чи управа і Надзираюча Рада в праці своїй примінюють всі ті правила, що їх у практиці визнали за відповідні та що їх саме установлено рішенням сеймиків, як норма для праці спілок (в так зв. резолюціях).

Після доконаної ревізії ревізор був зобовязаний зреферувати устно про вислід ревізії Надзираючій Раді спілки, а понадто списати протокол зі своєї роботи. Надзираюча Рада знова реферувала про вислід ревізії на загальних зборах спілки.

На викриттю існуючих недомагань і на представленню їх, кому треба, кінчаються законом приписані обовязки ревізора та Ревізійного Союза супроти спілки. На цьому однак Союз не перестає. По доконаній ревізії патрон порозумівається зі спілкою що до усунення недомагань, а спілка зобовязана зложити на протязі 6 місяців докази, що всі недомагання усунено, як слід, після вказівок Союза.

На цьому кінчається урядова ревізія Союза, що відбувається раз на 2 роки. Патронові однак прислугує право візитації спілки без попереднього повідомлення. Робить їх на те, щоби мати безпосередній вгляд в справи й роботу спілки.

Важнішою може справою, як усунення недомагань спілки, є ще діяльність Союза, що йде в тому напрямі, аби запобігати та здержувати спілку від усякого рода ухилів. Цьому служили з початку часті візитації патрона та вичерпуючі його особисті поучення. Траплялося, що патронові іноді приходилося сидіти цілий тиждень на місці. На кваліфікації службовців звертав Союз велику увагу. Коли зі зростом організації це не вистарчало, Союз почав устроювати довші й ко-

ротші спілкові курси для всіх осіб, що працювали в спілках, або ще спеціяльні курси для поодиноких родів спілок.

Дальшим засобом ширення фахових відомостей був союзний орган „Poradnik dla spółek“. Він ріжнився значно від усіх інших органів Союза. Зміст його був пристосований до умового рівня його читачів. Тимто виключені були в ньому всякі статті стисло наукового змісту. Зате поміщувалися такі, що мали виключно практичу ціль, себто поучаючу та інформаційну та писані були як найприступніше. „Poradnik“ висилали кожній спілці в кількох примірниках, стільки, скільки мала членів Управи та Надзираючої Ради. Орган знаменито виконував своє завдання.

Так виглядала контроля: поміч Союза спілкам. — Крім цього кожна спілка у всякій потребі і сумнівах зверталася до Союза за вказівками або поученнями. Союз завсіди негайно давав на всі запитання вичерпуючу відповідь. Не диво, що праця Союза була загально дуже цінена та що до нього зверталися з найбільшим довірям.

Німецький закон про спілки передбачував, що Ревізійний Союз поза справами чисто ревізійними й контрольними може займатися теж інтересами, що є спільні всім спілкам, а саме торговельними. Особливо важне було це для Rolnik-ів. Централізація закупу товарів приносила їм чималі користи. Це було просто для них конечним.

Таку централю отворено при патронаті Союза під назвою „Секретаріяту для Рольніків“. Завдання своє виконував він в той спосіб, що служив спілкам у всіх торговельних справах радою і помічю, заключав у їх імені контракти на закупно важніших товарів, а позатим у міру потреби купував від спілок і продавав їм. Рольніки з діяльности Союза були дуже вдоволені, а Секретаріят знова дуже гарно розвивався. Особливож товарова торгівля з Рольніками приносила йому гарні зиски. Ці зиски були так великі, що управа Союза була приневолена задуматися над тим, чи організація Секретаріяту служить як слід спілковим інтересам. Розумували так: як Секретаріят веде інтереси зі спілками на власне ризико й рахунок, тоді при цих інтересах, оскільки мають вони бути для його здорові, в першій мірі повинен відогравати момент зиску. Проте цей мотив суперечив інтересам спілок. Далі побоювались, що поміч Секретаріяту спілкам у дотеперішній формі цілком вбиває самодіяльність спілок.

Через те Союз змінив спосіб праці Секретаріяту. Всі інтереси з Рольніками на власний рахунок Секретаріяту виключено і роблено тільки комісові інтереси, що при них Секретаріят мав на оці єдино й виключно користь спілок.

Кількалітній досвід, зроблений в цій формі при праці, дав як найкращі результати. Виробилося просто необмежене довіря спілок до Секретаріяту. Дякуючи цьому можна було торговельні інтереси сцентралізувати просто в зразковий спосіб. Напр. достава збіжа на познанському ринку через Рольніки відбувалася виключно через Секретаріят. Поодиноким спілкам було просто заборонено від себе давати оферти познанським млинам і фірмам. Наслідком цього вплив польської організації на познанському ринку зріс до тої міри, що вона почала нормувати ціни.

Також при закупні таких хліборобських товарів, як погної, паша, вугілля і т. п., польська спілкова організація виступала все одноцільно.

Солідна праця Союза спілок і його Секретаріяту причинилася до

того, що в пруських Поляків, особливож у польського селянства виробилося глибоке розуміння ваги організації. А на солідности праці Союза та повному довірю до нього спілок полягала, власне кажучи, вся, не лише економічна сила системи польських спілок.

Та Союз працював не тільки власними засобами в користь польської національної ідеї. Він умів працювати теж для неї, користуючись німецькими грішми.

В 1895 основано в Берліні Центральну Касу спілок, так зв. „Пруську Касу", що була в тісному звязку з міністерством фінансів і мала своїм завданням, по мірі сил, дбати про платеспосібність союзів спікок, що належали до нього. Задля цього банки союзів спілок вступали в ділові зносини з Пруською Касою і одержували від неї точно означений кредит на біжучий рахунок, по дисконту та в формі ломбардного (заставного) кредиту. Також Банк польського Союза спілок по довших переговорах, що їх вів Вавжиняк, допущений був в число клієнтів Пруської Каси і дістав для Союза кредит у висоті 200,000 марок.

Та вже в часі переговорів частина німецької преси сильно протестувала проти уділення кредиту Союзові, що являється „відомим носієм національно-польських стремлінь". Справою занявся сам пруський міністер фінансів (Мікель). Він рішив, що Банк Союза польських спілок, щоби одержувати кредит, мусить підчинитися деяким умовам. Перш за все, кредит могли діставати тільки льояльні спілки, себто такі, що писемно зобовяжуться допускати і німецьких членів та зноситися з ними на німецькій мові. Крім цього вони мали друкувати свої білянси та річні рахунки в одній німецькій газеті, а до своїх протоколів на польській мові додавати теж і німецький переклад. Вкінці Пруська Каса мала давати кредит польському Союзові Спілок не безпосередньо, а на його рахунок окремим спілкам. Вавжиняк умови ці приняв. А коли це викликало в деяких польських колах невдоволення, він мотивував свій крок так:

„Поставлені нам умови не заключають нічого нового, бо наші спілки:

а) постійно приймали німецьких членів і порозумівалися з ними на німецькій мові;

б) приписані їм законом оповістки оголошували теж і в німецькій мові, та

в) протоколи, коли це було конечним, вели на польській та німецькій мовах.

Проте й з польського боку було невдоволення. Побоювалися, щоби польські спілки не попали в фінансову залежність від Пруської Каси. Позичку „Пруської Каси" уважали певні польські кола лапкою пруського уряду, що бажав проникнути в польську фінансову систему.

Через кілька років Банк Союза провадив ще зносини з Пруською Касою. Як однак остання під напором німецької опінії зменшила йому кредит до 100.000 мк, а в 1905 р. знизила ще до 85.000 мк, Союз Спілок відмовився від дальших зносин з Пруською Касою.

В цьому самому році польський Банк Союза вспів навязати звязки з одним більшим берлінським комерційним банком та ввійшов з ними в постійні зносини. В той спосіб зберіг він повну незалежність польської фінансової системи.

Ще слівце про відношення Союза до німецьких клієнтів польських банків.

Що пруські службовики (залізничники, учителі і т. п.) були клієнтами польських банків, це було загально відомо. Відомо теж було, що вони брали не тільки позички, але й несли ощадности свої в польські банки, де діставали вищі відсотки як у німецьких банках, а до того проценти рахувалися з дня вкладу грошей, а не полишалися без проценту, як у більшости щадничих кас, в місяці вкладу грошей і в місяці видачі.

В 1904 р. появився розпорядок пруського міністра фінансів: службовики всіх категорій як самі, так і їх родини, повинні виступити з польських банків і зажадати звороту своїх ощадностей.

Вавжиняк відповів на цей розпорядок таким самим зазивом, зверненим на адресу Поляків, що мали ощадности в німецьких банках. Так говорилося у відозві:

„Земляки! В виду удару Німців на наші польські банки й спілки ми радимо вам забрати з німецьких банків і німецьких щадничих кас всі ваші гроші. Далі, ми взиваємо вас, всі гроші, взяті з німецьких банків, негайно внести в польські банки.

Земляки! Вони хочуть знищити нас не тільки в національному, але й матеріяльному відношенню. Вони хочуть зробити нас жебраками!"

Почалась боротьба й агітація, що тривала цілий рік. Якіж були її результати? Вже по 2 місяцях, як розгорілася боротьба, один польський банк сповіщав: пруські службовики взяли від нас назад около 1.500 мк. В заміну за це наш нарід у той сам час вніс до нашого банку 19.000 мк, взяті ним з німецьких щадничих кас.

Польські банки, що до цеї пори виказували збільшення вкладів з року на рік на 5—7 міліонів марок, виказали за 1904 рік збільшення їх на 12 міліонів мк.

В історії боротьби пруських Поляків за своє існування відограв „Bank Związku Spółek zarobkowych" дуже велику та просто боєву ролю. Характерно, що його основано без співучасти польських спілок. Вони доперва згодом приєднались до нього. Хоч Банк був фінансовою централею польських спілок, всеж таки основою його був перш за все інтерес з приватною клієнтелею. Відношення інтересів приватного до спілкового в Банку було менш-більш як 3 : 1; приватних депозитів перед війною було около 30 міліонів мк, спілкових 10 міліонів мк. Його сили надзвичайно зросли з того часу, як йому вдалося позискати в більшій мірі гроші німецьких гіпотечних банків і таким способом зробитися сильним і освідомленим посередником в ділянці гіпотечного кредиту.

Свій великий розвиток завдячував Банк майже виключно енергії та сильній волі людини, що все цілo йому посвятилася. Був ним др. Куштелян.

На чолі Банку стояв тільки один директор. Його вибирала надзірна Рада банку на необмежений час. Він управляв банком самостійно й одержував постійну платню. Надзірна Рада складалася з 9 членів: 6 вибирали загальні збори, 3 делєгував патронат Союза спілок.

З самого початку основання банку директором його був др. Куштелян, що виконував свої обовязки аж до смерти в 1906 р. Куштелян — могутня величина, сильний характер та людина залізної волі. В зносинах з людьми був дуже недовірливий. Все хотів бачити

власними очима та робити по власному пляну. Був теж строгим критиком власних і чужих діл. „Я не бачив — пише проф. Бернгард — ревізійних рахунків, що булиби зіставлені з такою старанністю, строгістю та невтомністю, як ревізійні протоколи Куштеляна. Не вдоволяючись формальним боком контролі, він углиблювався в суть ведених діл і відмічав з однаковою безпощадністю особисті мотиви й факти". Ця строгість і безпощадність Куштеляна були позитивною силою в початках розвитку банку, коли членами надзірних рад польських кредитових спілок були люди, що ледве вміли писати, а директорами їх люди, що про бухальтерію мали тільки слабе поняття. Куштелян, що про все думав і все важив, не був політичним очайдухом. З початку навіть різко відмежовував фінанси від політики. Та коли пруський уряд виставив проти політично неспокійних Поляків економічну зброю, себто грошеву силу, то політика й фінансова діяльність повинні були зійтися разом. В ту мінуту, як було заявлено, що Поляків знищать грошевим засобом, міліонами, в цю мінуту фінансіст Куштелян стає політиком. Банкове діло стало для нього частиною політичної власти. З того теж дня банк стає польською боєвою станицею. Куштелян зробив банк дуже популярним. Як приватним, так і спілковим клієнтам давав більші вигоди, як могли їх давати великі німецькі банки. Він став теж клеймити, як неморальний, звичай Поляків, поміщувати свої капітали в німецьких або англійських банках, в чому енергійно піддержувала його преса. В суті річи вимагала цього економічна національна боротьба пруських Поляків. Нова ідея Куштеляна, що банкове діло є частиною польської національної політики, проникла скоро в польські маси. Вони понесли свої ощадности не в німецькі каси, а в „Bank Związku".

Сума вкладів 1889 р. зросла майже до 2 міліонів мк. В перші роки сума їх дуже хиталася, бо Поляки не привикли були довіряти свої гроші польським банкам. До того перший ліпший некорисний слух про банк заставляв трусливу польську клієнтуру забирати з Банку свої гроші назад. Та Куштелян кожний вклад, навіть коли для звороту його потрібне було повідомлення на три місяці наперед, звертав негайно. А що банк рік-річно виказував гарні результати і давав 6 $^0/_0$ дивіденди, то недовіря помалу зникло і Поляки стали довіряти свої ощадности банкові Созюа. Як зростали вони з року на рік, показують це слідуючі цифри:

1886 р.	92.000	марок	1891 р.	1,918.000	марок
1887 „	312.000	„	1892 „	1,652.000	„
1888 „	893.000	„	1893 „	1,800.000	„
1889 „	1,823.000	„	1894 „	2,681.000	„
1890 „	2,321.000	„			

Ці успіхи помогли Куштелянові зберегти свою самостійність і зробили банк так популярним, що його не без іронії стали називати „Куштелянівським банком".

Не входячи подрібно в діяльність банку, зазначити треба, що не було майже ні одної ділянки національної боротьби пруських Поляків, що в ній Союзний Банк не виступавби або як кермуюча, або як помагаюча сила. Ми стрічаємо його в боротьбі Поляків за землю в місті й на селі та знаходимо його при спробах розвитку польської промисловости; та бачимо його за ділом установлення звязків між

горішньо-шлезькими польськими банками і познанським Кредитовим Союзом, та стрічаємо його як посередника між галицькими промисловими підприємствами й польською публикою в Познані.

Варто хоч згадати про це останнє посередництво.

В 90 рр. мин. століття виступив у Львові талановий журналіст і смілий фінансіст, Станислав Щепановський з думкою і пляном упромисловлення Галичини при помочі заграничного капіталу, надаючи йому чисто національно-польський характер. За капіталами звернувся теж Щепановський у Познань. Від економічного розвитку пруської Польщі він надіявся великих користей для національно-польської політики. „Що нам — писав він у своїх статтях п. з. „Боротьба за існування польської нації" — дає найбільші надії на будуче, це факт, що Поляки у великому князівстві познанському йдуть слідами Чехів, що з шляхецького руху виростає економічний і соціяльний. Єдиний шлях до нашої майбутности — це енергійна оборона кожного економічного пункту, відвойовання страчених позицій і створення єдности та національної солідарности, що являється більшою силою, як всі гарантії трактатів і привілеїв".

Куштелян дався загітувати Щепановському. В початках 90 рр. бачимо Союзний Банк в ролі посередника між галицьким нафтовим промислом і познанським капіталом. Не завсігди при цьому йшла мова про промислові інтереси.

В 1894 р. приїхав Куштелян до Львова і держав тут натхнену промову про національну солідарність, що її закінчив словами: „Ми приходимо до вас з країни сліз і тяжких іспитів, де в нас віднімають матірню мову, наказують молитися на чужій мові і хочуть навіть одібрати те, що дав нам Бог. Нині ми прийшли сюди, щоби знайти у вас потіху, віру й любов. Таж і ви колись були в подібному становищі. І вам приказували молитися по німецьки. Але ви вийшли з цього становища і вся Польща звертає свої очі на вас. Сьогодня ми запевняємо вас, що не здамося. Ми — польська країна й будемо нею!"

Хоча фінансовий крах нафтових підприємств Щепановського в Риманові спричинив польським капіталістам в Познані чималі страти, однак Куштелян став працювати в Познані в стилю галицьких підприємств, бажаючи розвинути польську велику промисловість. Задля цього приходилось йому переводити навіть небезпечні для банку операції, що привели його в 1900 р. до кризи. Всі труднощі вдалося Куштелянові вкінці побороти та поставити банк на ще солідніших основах.

В часі кризи Союзного Банку більші провінціональні польські банки у великій мірі причинилися до поборення її. Це мало той наслідок, що польські спілки стали від тепер користуватися більшим впливом на нього, чим досі. Вавжиняк добився основання для спілок вигідного кредиту (конто-корента) і спілки звільнилися від обовязку посилати на всяку суму векслі. Вавжиняк зажадав далі зміни статута в тому напрямі, що від тепер забезпечено йому як представникові спілок більший вплив на банк, як він його мав досі. Він добився відтак основання при банку окремого фонду в сумі 200.000 марок, з якого діставали дешевий кредит потребуючі спілки. Вкінці добився того, що банк від тепер став у першій лінії служити спілкам, а відтак уже приватним підприємствам.

В результаті цього всього змінилися від тепер відносини між Союзним Банком і спілками. До крізи приватні особи користувалися річно кредитом в банку до 9 міліонів марок, в той час як спілки одержували 4 до 5 міліонів мк. Наслідком заведення конто-коррента для спілок, від 1905 р. оборот зі спілками збільшився з 4 до 20 міліонів мк, тоді як оборот з приватними особами полишався такий самий, що раніше (9 м. мк.).

Таким чином Союзний Банк став від 1900 р. дійсно центральним банком спілок, не відмовляючись при цьому і від інтересів з приватними особами.

Як справно працював банк, вистарчить навести факт, що він перейшов дуже добре вогневу пробу, виплачуючи з вибухом світової війни протягом 8 днів суму 14 міліонів марок.

Поляки дійсно могли бути горді на свою фінансову централю.

Домінуючу ролю в польськім кооперативнім русі в Прусії відогравали кредитові спілки, так зв. „людові банки". Вони були фундаментом, що на ньому спиралися іншого рода польські спілки. Це не припадковий розвиток, але косеквентно цілевий. Поляки ніколи не основували некредитової спілки в такій місцевости, де ще не існував поважний людовий банк. Перед війною майже кожна важніша місцевість польської Прусії мала свій людовий банк. На около 300 спілок, що належали до польського Союза Спікок, було аж 209 кредитових спілок. Одна кредитова спілка припадала менш більш на 10.000 польського населення в Прусії. Не можна сказати, щоби це була дуже густа сітка.

Була одна причина, що здержувала Союз від основування дуже численних спілок. Спілки були з початку не конче у справних руках. Не було майже спілки, що в перших роках не потребувалаби зокіль помочі, поради та бистрого і чуйного ока над її розвитком. Це все давав спілці Союз Спілок. Проте поміч ця, з огляду на польську політику пруського уряду, була відносно непевна. Все можна було побоюватися, що під якимсь претекстом пруський уряд закриє Союз Спілок і тоді спілки лишалисяб без всякої помочі зокіль. Правда, побоювання, не здійснились. Пруська держава була правова. Закон для неї був законом і його перестерігали. Союз спілок знова був надто обережний, щоб давати легковажну причину до закриття його. В кожнім випадку польська кооперація мусіла з можливим фактом закриття Союза рахуватися. Тимто треба було творити такі спілки, що в недовгому часі розвинулисяби так далеко, щоби на власних силах і без посторонньої помочі могли просперувати. Так теж і робили. Сміло можна сказати, що польські спілки лишилисяб та розвивалисяб і тоді, якби не стало Союза.

Так отже в польській Прусії повстав цілий ряд дуже поважних позичкових спілок. Найстаршою і найбільшою був „Bank Przemysłowy" в Познані, що його оборотовий капітал перед війною виносив біля 60 міліонів марок. Далі були людові банки, що розпоряджали капіталом поверх 10 м. мк. У 10 інших людових банків оборотовий капітал виносив від 5 до 10 м. мк. Тридцять і кілька людових банків мали оборотового капіталу у висоті 2—5 м. мк., а 50 банків оперувало капіталом від 1 до 2 м. мк. Разом було около 100 людових банків, що оперували оборотовим капіталом поверх 1 міліона марок. Це була велика економічна сила польського суспільства в Прусії.

Що до позичок, то засадою було служити кредитом в першій мірі дрібним і слабшим людям. Цього вимагав сам дух кооперації. Зокрема молода спілка повинна була давати численні малі позички, розуміється під певну поруку, щоби в той спосіб придбати як найбільше членів. Проте польські людові банки могли давати й давали більший кредит. Так напр. союзне звідомлення за 1915 рік повідомляло, що 10 людових банків давало позички, що перевищували суму 100.000 марок. Bank przemysłowców дійшов навіть до того, що установив висоту позичок до $1^1/_2$ міл. марок.

Людовий банк обєднував усі польські кляси, від робітника до магната. Ця спільна приналежність створювала теж національну єдність польської кооперативної системи.

Депозити в людових банках виявляли тесаме явище, що й позички. Побіч дрібних і найдрібніших щадничих вкладок були й великі. В 1915 р. в 10 банках вклади перевищували суму 100.000 мк. а в однім банку зложено навіть суму 1 і пів міліона марок. За цей самий рік нараховано більш як 3.200 депозитів, що перевисшали суму 10.000 мк.

Іншою додатною стороною великих спілок було створення при них цілого ряду посад для середнього стану а навіть для осіб з вищою освітою. Малі спілки могли давати тільки бічне заняття, натомісць великі давали ціле удержання своїм службовикам, що, дякуючи цьому, могли виключно для них посвятитися. Доходи директорів і службовиків в людових банках були добре платні. Тимто в польській коооперації в Прусії працювала ціла фалянга робітників з найвищими кваліфікаціями.

В перших кільканацяти роках існування спілок не доцінювали ваги формального боку ведення спілок. Коли одним заснованням Союза Спілок увесь польський кооперативний рух став внутрішньо консолідуватись, вироблено точно засади й способи праці. Майже по всіх спілках заведено одне й тесаме книговодство, що було дуже просте а при цьому в своїй досконалости просто зразкове. Воно існує й досі.

З розвитком польського спілкового руху в Прусії також польське населення стало інакше держати себе. Воно зробилось свідомішим, політично рухливішим та сильно переняло ся націона льно-польськими ідеями.

Щоби пізнати просто магічний вплив основання спілки на польське суспільство, зокрема на польського селянина, варто навести один тільки приклад.

У Фраунштадті жили собі спокійно польські селяне. Вони знали тільки, що вони католики й Поляки. Вели між собою всякі інтереси, здебільша при помочі німецьких купців. Союз спілок задумав заснувати там людовий банк. Селян не легко було намовити на цей крок. Вісім разів їздив туди з агітацією патрон Союза. Їздив теж директор сусіднього польського людового банку та пояснював вигоди основання кредитової спілки. В кінці кінців селяне, хоч і неохоче, згодились на основання банку й узялись за діло. Початкові місяці давали много огірчень. То недосвідний касієр забув зробити записку в книжці, то повставав спір ізза поруки. Дійшло до того, що селяне задумали покінчити зі своїм банком і розвязати його.

Та тут вмішується досвідна рука Союза Спілок. Він успокоює селян і пояснює справи, служить порадою і помічю. В один прекрасний день „директор“ і „представник Надзираючої Ради“ людового банку

одержують запрошення від Союза прибути до Познаня. З важним видом оба „діячі" їдуть на „конференцію". Та тут довідуються, що по сусідству з їх селом проєктують устроїти збіжевий магазин. Один з великих польських банків бажає фінансувати це підприємство. Ходить тільки про те, щоби притягти до справи сусідські малі спілки. „Діячі" наші дуже зацікавились справою та запропонували прислати в село референта, щоби звернути увагу населення на вагу справи.

Через місяць читають, що на недільні збори селян в Н. приїде з доповідю вікарій К., що поклав великі заслуги в справі основання спілок для закупу й збуту. Через кілька днів закладають спілку, а на її відкриття приїзджає сам патрон. Його вітають святочно. Маленький сільський банк входить таким чином у складну сіть організації. Селяне з дня на день починають розуміти що раз більше, що вони являються частиною великої польської кооперативної системи, що вони належать до польського зорганізованого суспільства.

Така чародійна сила організації, веденої вміло, солідно й пляново.

Першу хліборобську спілку під фірмою „Rolnik" основано в Могильні 1901 р. Перед війною Союз обєднював 63 цих спілок.

Основуючи „Rolnik-и" Союз мав на оці інтерес селян. Як кредитові спілки були призначені для поборювання кредитової лихви, так Rolnik-ам ставлено, як їх головне завдання, боротись з товаровою лихвою. В малих місточках польської Прусії звичайно концентрувалася торгівля хліборобськими товарами. Вся вона була в жидівських руках. Гандлярі вміли через взаїмне порозуміння усувати між собою конкуренцію і не підбиватися в цінах. Наслідком цього селянин, що не продавав своїх продуктів вагонами, був зданий на ласку й неласку жидівських гандлярів, що диктували селянам ціни. Для цих саме селян Rolnik мав стати на льокальнім збіжевім ринку новим чинником, що реґулював ціни з користю для селян. Поза цим його завданням було, постачати селянам добру пашу, помічні гної, насіння і т. п.

Торговля хліборобськими товарами була получена з кредитовим інтересом. Так польський поміщик, як і селянин мали у купців, що йому продавали свої продукти, біжучий кредит, з котрого часто користали. Коли Рольніки мали вести успішну боротьбу з приватною жидівською торговлею, мусіли й вони вести кредитові інтереси. З хвилею однак прилучення до інтересу спілкового закупу також торговлі збіжем Рольніки ставали перед досить важким завданням. Закупно хліборобських продуктів, зокрема погноїв, не представляло для них великих труднощів. Натомісць до торговлі збіжем та іншими хліборобськими продуктами треба було дуже доброї знайомости товарів і чималої рутини в техніці торговлі збіжем, словом, треба було ґрунтовних фахових відомостей.

Таких фаховців не було. Через це в початках розвитку Рольніків були значні недомагання і навіть втрати. Те саме явище, що його можна було обсервувати в кредитових спілках, бачимо також і в хліборобських спілках. Показується, що справа осіб, що в їх руки попадає спілка, є найважнійша. Без фахово освічених, глибоко ідейних і моральних сил і найліпша форма організації та найліпший терен для спілок нічого не можуть вдіяти.

І ці недостачі та труднощі в кінці кінців польському Союзові спілок удалося цілком побороти, так що Рольніки почали по перших непевних роках нормально працювати та розвиватися.

Товаровий оборот Рольніків був досить великий. Річно продавали вони товару на 8 міліонів сотнарів, вартости 50 до 60 міліонів марок. Висліди були добрі.

По добрім оплаченню всіх осіб, що працювали в Спілці, лишалося Спілкам стільки зиску, що членам можна було виплачувати товарові звороти, а понадто скріпити резервові фонди Спілки. Уділовий капітал Рольніків перед війною виносив, $1 \frac{1}{2}$ міліона мк., резервові фонди $2 \frac{1}{2}$ міл. мк.

Лишається ще нам дещо більше сказати про польські парцеляційні Спілки. Відкладаючи це до слідуючого окремого розділу, звернемо тут ще увагу читача на одно дуже характеристичне явище для польського спілкового руху в польській Прусії.

Коли повставали польські Спілки, польська інтелігенція (лікарі, адвокати і т. д.) лише неохоче давалася втягати на провідні місця в них. Вони вимагали більшої праці й були спершу тільки почесні. За те користувались директори спілок великою пошаною серед населення та впливом. З розвитком спілок інтелігенція вже йшла до спілок і то тим більше, що працю в спілках стали оплачувати. Так виробилось спілкове урядництво, що користувалось серед населення не тільки великим впливом, але в дійсности воно мало в своїх руках всю силу. Не диво, що на директорів Спілок вибирали людей спокійних, чесних і характерних, а при цьому з твердими національно-політичними переконаннями.

На ці впливові місця наложило згодом свою руку польське католицьке духовенство.

На 225 спілок у 1908 р. в 159-тьох духовні особи займали керуючі місця в управі спілок.

Треба сказати, що духовенство через довгий час не грало в польських спілках більшої ролі. До 1871 р. ми не надибуємо в управах спілок ні пробощів, ні вікаріїв. Польский кооперативний рух таким чином повстав, можна сказати, без участи духовенства. Управляла ним світська інтелігенція.

На 1873 рік однак припадає сильна економічна кріза і так зв. „культуркампф“ (боротьба уряду з церквою). Наслідки крізи були і для польських спілок діймаючі. Безпосереднім наслідком її було, що польська інтелігенція трусливо покинула кредитові спілки. А одночасно почалася боротьба між польським духовенством і пруським урядом.

Архіепископ граф Лєдоховський заборонив польському духовенству своєї епархії виконувати прикази уряду і цим відкрилась завзята боротьба, що привела в лютім 1874 до арешту архіепископа.

В слідуючих роках, що їх архіепископ провів у пруській тюрмі, в його епархії кожна церква, кожна проповідниця й катедра була місцем національної боротьби. І кожна польська газета, що друкувалися у Познані, чи Варшаві, Кракові, Львові, або в Парижі розписувались широко про геройське поведення польського духовенства. Тільки незначна частина його підчинилась урядові. Більшість переносила за прикладом свого архіепископа тюремні арешти й кари, дисциплінарні доходження, висилку з парохій і вславилось цим, як мученики за польську справу. Таким чином культуркампф розбудив польське духовенство, дав йому великий вплив на народні маси і скріпив клєрикальну течію.

І в той самий час, як інтелігенція втікла з кооперативних спілок, польський клир свідомо рішив посвятити себе справі польської кооперації.

В 1871 на 25 польських кредитових спілок тільки в одній був директором польський священик. В 1876 р. на 87 кас 37 зиймали вже місця директорів духовні особи.

Так польське духовенство пішло в польську кооперацію. До скріплення участи його в ній причинився у великій мірі ще факт, що патроном Союза спілок був кожним разом польський священик.

Треба вкінці підкреслити, що кооперативна єрархія польського духовенства мала чисто польський характер. Вона була демократична, бо складалося на неї майже виключно низше польське духовенство, що звичайно виходило з під сільської стріхи, або з ремісничої родини. З відданням і посвятою робило воно велику народню роботу. Вона ріжнилася своїм демократизмом від церковної польської єрархії, хоч становила її частину. Ця остання була консервативна. Її верхівка теж не стояла осторонь від польського національного руху й боротьби. Проте любила вона більше велику політику. В Берліні, та в Римі вона давала себе знати.

Одним словом, польське духовенство в боротьбі Поляків за своє існування в Прусії відограло кольосальну та просто історичну ролю.

А могло воно відограти її тільки тому, бо в умовах неволі народу слова св. письма „Віддайте Богові, що боже, а кесареві що кесарево“ не брались ним невільничо буквально, а так, як диктували йому це інтереси існування й визволення свого народу, що його частиною воно вважалося, а саме:

„Віддайте Богові, що Боже, а народові, що народнє!“

V.

Боротьба за землю.

Теорія і практика знають взагалі два способи ведення боротьби за землю. Або можна при помочі дешевого кредиту піддержувати занепадаюче землеволодіння й сильним землевласникам давати силу для нових покупок землі. Або можна парцелювати занепадаюче землеволодіння між голодне на землю селянство.

Кожний із цих способів, кредитова поміч і парцеляція, може мати успіх, або й ні, залежно від умов місця й часу, цін на землю, культурних умов і т. п.

В боротьбі пруських Поляків за землю можна розріжнити два періоди: один від 1886 до кінця 1896 р. і другий від 1896 р.

На Bank Ziemski і Сільсько-господарський Союз у Познані (Towarzystwo Centralne) покладали з початку більші надії. Перший мав занятись ліквідацією польських маєтків, другий по можности піддержувати занепалих польських поміщиків, і тільки тоді, як не можна було спасти їх маєтку, занялись його парцеляцією. Проте Центральний Союз був більше організацією великих польських поміщиків, ніж звичайним економічним союзом. Він не розпоряжав потрібними капіталами та не міг вести успішно парцеляції.

Першу пробу парцеляції перевели Поляки — річ характерна — при помочі німецького банку й саме „Національного Товариства гіпотечного кредиту“ в Штетині в 1889 р., котрий взяв на себе гіпотеку на 230.000 мк на посілість Пінчик.

Ця спроба відкрила очі Полякам на те, що на німецькі гроші можна прекрасно робити польське діло.

Та це була тільки спроба. Зроблено ще й другу.

Вісім Поляків, по части директори польського банку в Шорні, по части поміщики, взяли в аренду сильно задовжену німецьку посілість Вальдау величини 1.500 морґів. Власник посілости, задовжений по вуха, готов був піти на все, щоби тільки виратувати маєток. Поляки зробили йому таку пропозицію. Не маючи потрібного капіталу, щоби посілість купити, вони задумали поселити на землі, як арендаторів, 25 до 30 польських селянських родин, що рік-річно через 30 років виплачувалиби аренду у висоті 8.600 марок. Поселенці мали зорганізуватися в кооперативу та солідарно ручити за акуратну вплату арендної ціни. Власник знов зобовязався платити й далі суму 9.600 марок, котру платив до цеї пори своїм вірителям, як процент з інших своїх маєтків, разом з грішми, що їх одержував від польських поселенців, себто 8.600 мк. Таким способом через 70 років Вальдау мав бути по 30 роках чистий від довгів і як такий перейти на власність Поляків.

Так в німецькій посілости без всякого вкладу капіталу повстала польська кольонія.

„Кооперативна ідея“, як показалось, зробила тут дуже добре своє діло. Але це був винятковий припадок. Однак він отворив очі Полякам на кооперативну форму парцеляції. Опрацьовання цих форм належать польському поміщикові Т. Калькштайнові, що його назначили директором Bank-у Ziemsk-ого. Заслуга його полягала в тому, що він при помочі практичного досвіду показав Полякам, з якими верствами населення треба рахуватися при парцеляції маєтків і як легко можна вдержати на рідній землі ті маси селян, що рік-річно тисячами еміґрували в Америку, даючи їм декілька морґів землі. Калькштайнові присвічувала ідея систематично заселити познанську провінцію і Західну Прусію при помочі кооперативної форми парцеляції. Для успішного переведення цієї ідеї в життя основано в Познані й Торуні дві орґанізації під фірмою Spółka Ziemska, що були однак в повній залежности від Bank-у Ziemsk-го.

Такий стан річей був до кінця 1891 р.. себто до часу угодової політики пруського уряду.

В січні 1892 р., здавалося, наступив у прусько-польських відносинах сензаційний зворот. Директор Bank-у Ziemsk-го запросив польських поміщиків і представників духовництва на зібрання, де комісар пруського уряду зробив доклад про кольонізаційну справу.

Референт на початку своєї промови привітав зібраних Поляків і дав вираз радости, що від тепер зникають натягнені відносини між двома народами, що живуть разом, та заявив готовість працювати в користь прусько-польської угоди й помагати польським поміщикам ділом і радою при творенню рентових осель.

Поляки приняли промову пруського комісара грімким одобренням а один польський економіст вказав навіть на те, що в новому законі про рентові оселі бачить дійсно прекрасний засіб закріпити до рідної землі еміґруюче польське селянство.

Те, що ера примирення припала разом з пруським законом про рентові оселі, було щасливим припадком для Поляків.

При таких виглядах зайшла повна перемога в боротьбі Поляків за землю. Пять років раніше директор Земельного Банку заявляв:

„Bank ziemski повинен використати в інтересі власної оборони слабі боки ворожої пруської кольонізаційної політики“.

Тепер він заявив:

„Bank Ziemski повинен служити посередником між починами уряду та приватними підприємствами“.

В цих двох заявах знайшла вираз уся переміна поведення Поляків у їхній боротьбі за землю.

Вигоди для Поляків з нового закону були великі. За свою згоду, замісць свобідної продажі парцель творити рентові оселі та підчинятися контролі пруської Центральної Комісії — діставали вони потрібний кредит.

Bank ziemski радо пішов на ці умови. Почалася спільна робота, що давала Полякам чималі користи.

Тільки хай ніхто не думає, що оба противники через цю угоду й спільну роботу перестали бути взаїмними ворогами. В душі остались одні й другі тим, чим досі були. Мало того. Навіть спільна робота була заповнена внутрішньою боротьбою, змаганням використати сприятливий момент у свою користь. Аджеж пруська Кольонізаційна Комісія існувала далі і далі працювала повною силою пари. Поляки отже не мали жадної причини складати зброю.

Користуючися державним кредитом, Spółka ziemska в Торуні і Познані, два парцеляційні банки, що були досі залежні від Bank-у ziemskiого, стали цілком самостійними. В лютім 1894 р. оснувалася у Познані ще одна польська парцеляційна організація під фірмою „Spółka robotników parcelacyjna“, що стала працювати на зразок перших. Таким способом в 1894 р. були вже 4 польські інституції, що разом з пруськими властями устроювали рентові оселі.

В 1894 р. наступив розрив між пруським урядом і польською „партією угоди“. Прийшов тимсамим і кінець спільній праці пруського уряду й Поляків на грунті творення рентових осель.

Варто навести підсумки дотеперішньої боротьби обох противників. Вороги виступили на арену боротьби в такому порядку:

1886	Кольонізаційна Комісія,	Bank ziemski
1887		
1888		
1889		
1890		Spółka ziemska, Poznań
1891		Spółka ziemska, Toruń
1892		
1893		
1894		Spółka rolników parc.

Коли пруська Кольонізаційна Комісія вперше зробила напад, застала вона так багато інших польських маєтків, що їй без усякого труду прийшлося закупити протягом перших 5 років 48.663 гектарів і то 90% з польських рук. На цих маєтках поселено 650 німецьких родин.

Польські організації за цей час закупили 4.000 гектарів і то до 60% з німецьких рук та поселили на них около 280 родин, здебільша робітничих.

Результат боротьби в користь Німців очевидний.

З початком угодової ери боротьба за землю продовжувалась далі.

Кольонізаційна Комісія набула за роки 1891—94 31.620 гектарів, при цьому вже 80% з польських рук і поселила на них 925 родин.

Протиудар з боку 4 польських парцеляційних організацій був відносно досить сильний. Вони закупили за ці роки 8000 гектарів, але 90% з польських рук і поселили на них дрібних селян.

Результат боротьби за 4 роки випав теж у користь Німців, але, як видно, сила ударів Кол. Комісії ослабла. Це тим більш цікаве, коли зважити, що за ці роки не виступав проти Кол. Комісії ні один польський банк, що підбивавби ціну на землю, як це було досі.

Як росла в часі взаїмної боротьби за землю ціна на неї, показують цифри:

Колон. Комісія платила за гектар землі

в 1886 — 568 марок		в 1891 — 679 марок	
1887 — 588	„	1892 — 549	„
1888 — 590	„	1893 — 626	„
1889 — 681	„	1894 — 573	„
1890 — 656	„	1895 — 571	„

Протиудар польських організацій був сильніший, ніж попереднім разом. Але вони закупили на 80% польські маєтки. Впадає в очі, що Поляки до 1895 в набуванню німецької землі не зробили майже ніяких успіхів, а натомісць стратили 40,000 гектарів польської землі. Страти болючі.

З 1896 починається новий період у боротьбі Поляків за землю.

Провід в цій боротьбі бере відтепер у свої руки людина без імени й авторитету, бувший пруський судовий урядовець, викинений навіть із Parcelacyjn-ої Spółk-i, Ігнатій Сікорський.

На початку 1897 р. він оснував майже без засобів товариство з обмежною порукою під фірмою Bank parcelacyjny. Щоби побороти недовіря публики до банку, випустив він дуже малі уділи у висоті 50 марок. Але й цю суму можна було сплачувати ратами. Кожний член давав поруку тільки за 200 мк. З невеличкими засобами (20.000 мк.) він приступив до своїх парцеляцій. Початок пішов добре. Виявилося, що Сікорський знав дуже добре своє діло. Вже перші парцеляції дати йому гарний зиск. Тоді приступив до діла на велику скалю. Виразом цього були шумні обіцянки. Обіцяв саме виплачувати підряд протягом 6-ти років 25% дивіденди від уділів. Через те запотребовання на них зросло. А що Сікорський став дійсно виплачувати обіцяні дивіденди, публика масово поперла в його банк.

Сума уділів підприємства росла в такій прогресії:

1897	4.750	мк
1898	25.300	„
1899	50.000	„
1900	136.000	„
1901	201.009	„

Так сильно й так бистро збільшувалася сума уділів з року на рік, що в 1902 р. управа банку утруднила доступ до товариства, бо могла де-інде дістати дешевий кредит, за котрий не потрібувала платити 25%.

Друге грошеве джерело відкрив собі Сікорський основуючи при банку щадничу касу, де приймались дрібні суми на $5^{1}/_{2}\ ^{0}/_{0}$, тоді як інші банки платили від ощадностей тільки $4^{0}/_{0}$. При цьому він умів знаменито реклямувати діло. Звертався з зазивом складати в своїй касі ощадности не тільки до Поляків, але й до Німців. Про успіх пропаганди говорять цифри: в 1897 виносили ощадности в його касі 13.024 мк, а в 1906 — 3,203.383 мк.

Стягаючи від 1897 р. при помочі великих і широких обіцянок капітали, Сікорський почав виучувати земельний ринок. Осеню 1897 року став поширювати по всій польській Прусії плякати на польській і німецькій мовах, що їх роздавали, приліплювали й вивішували скрізь — по вулицях, на домах, у гостинницях, шинках. В цих плякатах Сікорський звертав увагу публики, що в Познані Bäckerstrasse 18. відкрився Bank Parcelacyjny, котрий буде всюди купувати землю і маєтки на вигідних умовах.

Ця рекляма була новістю. Сікорський не потребував чекати на охочих продавати свою землю і маєтки. Оферти напливали масово. І банк купував землю масово. Що-ж робив Сікорський з купленою землею? Тут знова помогла йому рекляма та розуміння діла. Він став оголошувати по всіх польських газетах у Прусії, Шлезії і Вестфалєн, у кожному числі їх реклямні оповістки, що має на продаж землю в таких і таких-то місцевостях, так що кожний Поляк, селянин чи робітник може стати власником земельної парцелі за ціну 2.000 і вище марок. Заплативши третину ціни купна, кожний зараз же ставав власником її, вибираючи собі її довільно, де тільки хотів.

Ця популярна рекляма мала надзвичайний успіх.

На цьому Сікорський не перестав. Він вніс ще один тон у свою грімку мельодію. Пропонував землю не тільки своїм землякам, але й Німцям. А на великі докори з боку Поляків відповідав так: Чи шкодить це польському суспільству, коли набутий з німецьких рук маєток переходить знова в німецькі руки тому, що не знайшовся ні один Поляк, що бажавби купити цей маєток? Парцеляція — це інтерес. Парцеляційні інституції не можуть чекати зі шкодою для себе, аж знайдеться покупець Поляк на землю. Тоді многі вигідні операції булиби просто неможливі. Нехай польські інституції будуть посередниками й там, де покупцем може виступати тільки Німець. Без найменшого сумніву, що це може вийти тільки на користь Полякам.

Нова метода в боротьбі Поляків за землю, заініціована Сікорським була по суті своїй нічим іншим, як спекуляцією проведеною в ділянку політики. Шумна рекляма Bank-у Parcelacyjn-ого Сікорського заманила масу Поляків, що бажали переселитися. Операції з маєтками стали тому дуже вигідними. А в слід за цим бистро піднялися ціни на землю. Спекуляція землею в польській Прусії стала масовим явищем.

На чолі безлічі приватних спекулянтів став Поляк Мартин Бідерман, що просто створив школу. Цілий ряд польських спекулянтів став наслідувати його.

Зпочатку виступав він тайно під фірмою „Дрвенский і Лянгнер“ у Познані. Купував і продавав головно середні й великі маєтки та виявив себе при цьому метким посередником. У зносинах з німецькими поміщиками вмів підставляти „німецьких покупців“. Так створив він у Познані інститут „підставних осіб“.

Не маючи сам потрібних власних капіталів, він вступив у зносини з польським Союзним Банком, що позичав йому в міру потреби, та при цьому добре заробляв.

Ця одна людина добула Полякам у боротьбі за землю більше землі, як перший ліпший польський банк; він причинив Кольонізаційній Комісії більше шкоди й труднощів, як хто інший.

В боротьбі за землю став застосовувати спеціяльний параграф названий „бідермановським". Він був розрахований на використання користолюбства німецьких поміщиків.

Спекуляція з цим параграфом виглядала так:

Німецький поміщик пропонував Кол. Комісії купити свій маєток, але в той самий час продає його Бідерманові. Щоби зберегти свій „патріотизм", він застерігає за собою на протязі 4 тижнів відмовитися від продажі та полишає Кол. Комісії до надуми, чи захоче вона „спасти" маєток, чи ні.

Контракт купна, заключений з банком Бідермана установлює ціну за маєток на 600.000 мк і включає такий параграф:

„Коли третя особа (розуміється Кол. Комісія) до...(термін) купить маєток, то вона має заплатити на 30.000 мк більше. Цей прибуток розділюють між собою Бідерман та власник маєтку".

Наслідки такої спекуляції були, що Ком. Комісія стала скуповувати головно німецькі маєтки (отже розходилася зі своїм основним завданням!), а тільки в дуже малій мірі польські.

Так напр. в 1905 р. купила Кол. Комісія:

32.000 гектарів від Німців і лише
2.000 „ „ Поляків.

Про інших приватних спекулянтів не згадуємо навіть.

В боротьбі за землю варто згадати ще одну організацію. Для скріплення великої посілости Поляки оснували в 1902 р. так зв. „Związek ziemian". Це була виключно організація польської шляхти, що замкнулася у собі та служила своїм членам помічю і порадою та в той спосіб рятувала своїх членів. Związek ziemian працював рука в руку з Bank-ом Ziemsk-им. Він стає інституцією, де концентруються всі змагання в напрямі закріплення польського великого землеволодіння.

Вкінці треба відмітити в боротьбі Поляків за землю повстання цілого ряду провінціональних парцеляційних банків від 1903 р.

І так Поляки, розвиваючи свої методи боротьби за землю на протязі 2 десятиліть, створили ряд інституцій. Ця організована робота приняла триповерховий вид, що показує нам понизша табеля:

Рік	I. Bank ziemski, та організації, що вийшли від нього.	II. Великі парцеляційні товариства в Познані	III. Селянські парцеляційні банки в провінціях Познань — Зах. Прусії.
1886	Bank ziem. Познань		
1887	„		
1888	„		
1889	„		
1890	Spółka ziem. Познань		
1891	Spółka ziem. Терн.		

Рік	I. Bank ziemski, та організації, що вийшли від нього.	II. Великі парцеляційні товариства в Познані.	III. Селянські парцеляційні банки в провінціях Познань — Зах. Прусії.
1892	Spółka ziem. Терн.		
1893	"		
1894	"	Spółka roln. parc.	
1895	"		
1896	Spółka ziem.Олобок.		
1897	"	Bank parcelacyjny	
1898	Spółka ziem. Вєково	"	
1899	"	"	
1900	"	"	
1901	"	"	Bank parc., Примент.
1902	Związek ziemian.	"	
1903	"	"	Bank parc., Шрим.
1904	"	"	Bank parc., Берент.
1905	"	"	Spółka parc., Тухеля.
			Bank parc., Костен.
			Bank parc., Врешен.
1906	"	"	Bank parc., Острово.

Кожна з цих кольон представляє собою означену соціяльну клясу. Як бачимо, в хронольоґічнім порядку повставали одна за другою боєві організації і шляхти (I), буржуазії (II) і селян (III). Ці ґрупи виступали одна за другою, щоби доповняти та справляти себе. Успіхи цеї боротьби показалися на стільки очевидними, що сам уряд в кінці кінців мусів заявити: „Успішне продовження кольонізаційної діяльности являється, здається, взагалі сумнівним“ („Двадцять літ німецької культурної праці“. 1907, ст. 167). Тимто він побачив себе приневоленим видавати нові виїмкові закони проти Поляків.

Вже в 1904 р. пруський ландтаґ ухвалив новелю закона, в силу якого уряд відібрав Полякам дуже вигідну форму парцеляції: карликову парцеляцію для поселення робітників і творення нових забудовань для поселенців. В §. 13 б. говорилося виразно про ціль закона: він має скріпити німецький елємент в провінціях Західної Прусії і Познані і протиділати польонізаційним змаганням“.

І цей закон Поляки потрафили обійти. Коли уряд заборонив їм одну форму парцеляції, вони зараз знайшли другу, ще вигіднішу для себе і в той спосіб зробили закон для себе нешкідливим.

Цей факт дуже занепокоїв Німців. Пішли гострі нарікання й напади на пруську Кольонізаційну Комісію.

Уряд приступив тоді знова до нових надзвичайних мір.

26 листопада 1907 німецький канцлєр, князь Білов так мотивував у райхстаґу потребу видання закона про примусове вивласнення Поляків:

„Боротьба держави з польською нацією за землю вимагає з боку уряду, щоби сказати тут строгу правду. Ще в 1902 р. вказав я в цій палаті на те, як ясно зрозуміли Поляки, що в кінці кінців тільки землеволодіння рішить про те, чи будуть наші східні провінції німецькими чи польськими. Вони повели тому боротьбу за землю з надзвичайною енер-

гією. Організація кредиту на національному грунті, що не має собі подібної, вміла комбінація кооперативних щадничих кас з парцеляційними банками, що віддає на службу останнім у великих розмірах вклади з ощадностей польських промислових робітників і саксонських поселенців, гіпотечні позички Земельного Банку та німецьких гіпотечних банків, що йдуть на сотні міліонів, одержування грошей під другі позички та більш за все здоровий земельний голод населення — все це дозволило Полякам з успіхом вступити в конкуренцію з Кольонізаційною Комісією. Вони змогли не тільки зрівноважити земельні втрати, що їх з початку нанесла Полякам діяльність Кольонізаційної Комісії, але ще й зискати на цьому. Статистика зміни землеволодільців показує, що з 1896 р. по 1906 рік включно, себто за 11 років, в західній Прусії та Познані перейшло з німецьких рук до польських на 75.437 гектарів більше, як на відворот. А як до того додати ще польські покупки у Східній Прусії, Померанії і Шлезії, то загальна втрата (німецької землі) виносить приблизно 100.000 гектарів. (Слухайте, слухайте !)

Незнайомий з цими відносинами здивовано питатиме, як можливий такий результат, коли взяти під увагу величезні державні засоби, що ними розпоряджають Кольонізаційна Комісія і управа державними маєтками, що набули для держави площу майже на 450.000 гектарів. Це треба пояснити тим, що польські спекулянти та парцеляційні установи є в змозі збувати з вигодою для себе майже кожний набутий ними маєток. Небагатий Поляк, що майже без винятку змагає при помочі своїх ощадностей набути в своїй батьківщині клаптик землі, не боїться суворих умов платности та в короткому речинці сплачує ціну купна. Тимто парцелятори підприємці мають можність бистро та здебільша з зиском орудувати своїм оборотовим капіталом. Додати ще треба, що новеля з 1904 р. не внесла глибокої зміни, бо після пояснення найвисшого адміністраційного суду вона робила залежним від розрішення властей тільки устрій нових осель, а не роздроблювання маєтків з приспосібленням існуючих домів для робітників. Також само закон майже не нарушував набування парцель сусідніми дрібними власниками. Постійно зростаючий попит на землю з боку польських робітників і дрібних селян, що його покривали, цілком природно, в значній мірі набутками від Німців, відограє в боротьбі за землю далеко більшу ролю, як перехід окремих німецьких маєтків в руки польських великих землевласників.

До того можна помітити характеристичне явище, що пляномірній діяльности Кольонізаційної Комісії ставлять усе більші й більші труднощі. Кожному, хто знає відносини в провінції Познань і Західній Прусії, ясно, що від окремих поселень мало нам користи. Мусимо витворити в польському морі великі німецькі острови. Тісне групування кольоній конечне нетільки в інтересах їх власного існування, але й тому, щоби обезпечити громадам кольоністів політичний вплив. Перш за все належить групувати кольонії близько міст, щоби германізувати помалу останні. Однак і Кольонізаційній Комісії стає з кожним роком що раз трудніше працювати після цього пляну. Як вона намітить будь-яке важне місце для основання маси поселень, то вже після перших покупок плян її стає ясним для кожного. Спекуляція негайно опановує цей терен. Рівночасно й Поляки силкуються вдертися в даний район і починається підбивання цін. Колиж Кол. Комі-

сія не бажає при цих умовах платити нерозумних цін, то вона, звичайно, не може нічого набути. Власники знов маєтків, рахуючи на дальше підвищування цін, волють, коли Поляки не дають більше як Кол. Комісія, почекати з продажею, при чому вони наслідком безвихідного положення, що в йому знайшлась Кол. Комісія, спекулюють на певняка.

Мої панове! Для мене немає ніакого сумніву, що діяльність Кол. Комісії повинна продовжуватися і до того без перешкод. Для цього потрібно нам більше землі й то в підходящих місцях. Поселення німецьких селян і робітників тільки тоді осягне свою національну політичну ціль, коли воно відбуватиметься на більш замкненій области (З права: цілком слушно!)

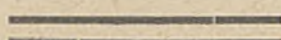
Шляхом вільної купівлі не можемо більше покривати наші потреби в землі і звідси зі залізною конечністю виходить, що видатні державні інтереси вимагають, щоби Кол. Комісії признати право примусового вивласнювання".

Після пристрасної дебати й під сильним давленням уряду, німецький райхстаг приняв закон про примусове вивласнювання Поляків. Закон призначував для Кол. Комісії право на вивласнення 70.000 гектарів землі, не більше. Закон одначе не реґулював справи парцеляції.

Цей слабий бік закону використали Поляки дуже добре й тепер. Контратака, що її вони повели, мала успіх. Закипіла гаряча парцеляційна робота, повстали нові парцеляційні банки. Вже літом 1909 р. ясно було, що закон не осягнув своєї цілі. Поляки побідили.

— — —

В дальші періпетії боротьби Поляків у Прусії за своє національне існування ми не можемо входити. Кінець її відомий. Пруські Поляки перейшли в німецькій неволі тверду економічну, політичну й культурну школу. Неволя не зломила їх, але сильно загартувала. В боротьбі за незалежність своєї батьківщини вони віддали неоцінені й першорядні услуги. Від ворога свого вони взяли й навчилися дуже багато. У відновленій нинішній польській державі бувші пруські Поляки являються найціннішим і найпозитивнішим елементом.

Кінцеве слово.

Перед нами пересунулася надзвичайно цікава й барвиста картина боротьби поневоленого народу за своє існування.

Приклад боротьби пруських Поляків за своє існування може служити, як ми вже підкреслили у вступних замітках до цеї праці, тільки ілюстрацією дії в новітній добі великого соціяльного закону так зв. пробудження поневолених народів.

На нашому конкретному прикладі ми могли бачити, що соціяльний закон сильніший від волі гнобителів і потентатів, хочби ними були пруські Німці, що супроти Поляків знали одну тільки політику „Ausrotten!“ (винищення), та що кінець кінцем побіда була за тим, за ким станула сила соціяльного закону й розвитку.

Проте побіда поневоленого народу не є чимсь абсолютним. Вона не мусить прийти, коли не створені для неї умови як обєктивного, так і субєктивного характеру. Загальний поступ культури й освіти будить до життя широкі народні маси та робить з них носіїв ідеї національности. Це безперечно умова обєктивного характеру. Субєктивною натомісць умовою побіди поневоленого народу є виявлення максімум активности з його боку ві всіх ділянках свого поневоленого існування.

Булоб просто недотепно інтерпретувати соціяльний закон так, буцім то сама вже його дія забезпечує поневоленому народові визволення.

Ні! Без максімум активности в боротьбі поневоленого народу за його існування не має його визволення. Воно не може прийти й не приходить само.

Не тільки приклад пруських Поляків, але й інших поневолених народів, як Ірляндців у першій мірі, вчать нас цьому.

І треба просто подивляти, яку велику активність виявили пруські Поляки в ярмі пруської держави на всіх полях своєї боротьби за існування.

Коли політика поневоленого народу зводиться до боротьби його проти утиску*), то не має просто ділянки в области економіки, політики й культури, деб пруські Поляки не виявили максімум своєї енергії, великої, важкої й систематичної праці та посвяти. Ніколи не знезірювались у власні свої сили і ніколи не падали духом. Треба просто схиляти голову перед ідеалізмом і самопосвятою перших будителів пруської Польщі та піонірів будівництва її національного визволення.

---

*) Дивись про це більше в моїй розвідці „Що таке політика“. Вид. „Нова Україна“. Прага — Берлін, 1923. 8°. Ст. 38.

А цей ідеалізм і самопосвяту національних провідників пруських Поляків не можна би собі подумати без їх великої віри в кращу майбутність польського народу та повне його національне розкріпощення.

Не дивно, що ці високоідейні люде — словом, ділом, прикладом, власним своїм життям вміли виховувати народні маси і що в наслідку цієї національної педагогіки кожний свідомий Поляк у пруській неволі ставав жовніром ідеї національного визволення польського народу.

Історія боротьби пруських Поляків за своє існування і визволення надзвичайно інтересна і повчаюча.

Зауважені помилки.

Ст.	рядок:		надруковано:	має бути:
4	11	згори	простиставилася	протиставилася
5	15	знизу	економіки	економіка
11	12	„	познанщині	Познанщині
13	15	„	хорактеризує	характеризує
14	23	„	інерцій	інерції
21	6	„	шляхотцької	шляхотської
24	12	згори	збут	збір
36	19	„	урядницво	урядництво
37	5	„	займали	займали
40	15	знизу	дати	дали

Зміст.